باسمہ سبحانہ

حامداً ومصلیاً

انتخاب از گلستانِ سعدیؒ

باب سوم

در فضیلت قناعت

حکایت ۱ ۔ خواہندہ مغربی در صفِ بزّازانِ حلب می گفت اے خداوندان نعمت! اگر شمارا انصاف بودے ومارا قناعت رسمِ سوال ازجہاں برخاستے ۔

قطعہ

اے قناعت! توانگرم گرداں — کہ وراے تو ہیچ نعمت نیست

کُنجِ صبر اختیارِ لقمان ست — ہر کرا صبر نیست حکمت نیست

حکایت ۲ ۔ دو امیرزادہ بودند در مصر یکے علم آموختے و دیگرے مال اندوختے ۔ ایں علّامۂ عصر شد ۔ وآں عزیزِ مصر پس توانگر بچشمِ حقارت

در فقیہ نظر کرد و گفت۔ من به سلطنت رسیدم و تو همچنان در مسکنت بماندی۔
گفت اے برادر شکر نعمت باری تعالی مرا می باید گفتن که میراث پیغمبران
یافتم یعنی علم۔ و تو میراث فرعون یعنی ملک مصر۔ **مثنوی**

من آن مورم که در پایم بمالند — نه زنبورم که از نیشم بنالند
چگونه شکر این نعمت گزارم — که زور مردم آزاری ندارم

حکایت ۳۔ درویشے را دیدم که در آتش فاقه می سوخت و خرقه بر خرقه
می دوخت۔ و تسکین خاطر خود را می گفت

بیت

بنان خشک قناعت کنیم و جامهٔ دلق
که بار محنت خود به ز بار منت خلق

کسے گفتش چه نشینی؟ که فلان درین شهر طبعے کریم دارد و کرمے عمیم میان
بخدمت آزادگان بسته است و بر در دلها نشسته۔ اگر بر صورت حال چنانکه
هست وقوف یابد۔ پاس خاطر عزیزت را منت دارد و غنیمت شمارد۔ گفت
خاموش که در گرسنگی مردن به که حاجت پیش کسے بردن۔ **قطعه**

هم رقعه دوختن به و الزام کنج صبر — کز بهر جامه رقعه بر خواجگان نوشت

حقا که با عقوبت دوزخ برابر است　　رفتن بپای مردی همسایه در بهشت

حکایت ۴ - یکے از ملوک عجم طبیبے حاذق بخدمت مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم فرستاد۔ سالے در دیار عرب بود کسے تجربۂ پیش او نیامد و معالجہ نخواست روزے پیش پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم آمد و گلہ کرد کہ مرا برائے معالجت اصحاب فرستادہ اند و کسے دریں مدت التفاتے نکرد تا خدمتے کہ بریں بندہ معین است بجا آورد۔ رسول صلعم فرمود کہ ایں طائفہ را طریقے است کہ تا ایشاں را گرسنگی غالب نشود چیزے نخورند و ہنوز اشتہا باقی بود کہ دست از طعام بدارند۔ حکیم گفت موجب تندرستی ہمین است۔ زمین خدمت ببوسید و برفت -

مثنوی

سخن آنگہ کند حکیم آغاز　　یا سر انگشت سوے لقمہ دراز
کہ ز ناگفتنش خلل زاید　　یا ز ناخوردنش بجاں آید
لاجرم حکمتش بود گفتار　　خوردنش تندرستی آرد بار

حکایت ۵ - در سیرت اردشیر بابکاں آمدہ است۔ کہ حکیم عرب را پرسید کہ روزے چہ مقدار باید خوردن؟ گفت صد درم سنگ کفایت کند۔ گفت ایں مقدار چہ قوت دہد؟ حکیم گفت۔ هٰذَا الْمِقْدَارُ يَحْمِلُكَ وَمَا زَادَ

عَلیٰ ذَالِکَ فَاَنْتَ حَامِلُہٗ یعنی اینقدر ترا برپاے دارد۔ و ہرچہ بریں زیادہ کنی توحمال آنی۔

بیت

خوردن براے زیستن وذکر کردن است
تو معتقد کہ زیستن ازبہرِ خوردن است

حکایت ۱۔ دو درویش خراسانی در ملازمت صحبت یکدیگر سیاحت کردندے۔ یکے ضعیف بود کہ روزہ داشتے وبعد از دو شب افطار کردے و دیگرے قوی کہ روزے سہ بار خوردے قضارا بر درِ شہرے بتہمتِ جاسوسی گرفتار آمدند۔ وہر دو را حبس کردند۔ و در زنداں بگل برآوردند۔ بعد از دو ہفتہ معلوم شد کہ بے گناہ اند در بکشادند قوی را دیدند مردہ وضعیف جاں بسلامت بردہ دریں عجب ماندند حکیمے گفت اگر بخلافِ آں بودے تعجب بودے زیراکہ آں بسیار خوار بود طاقتِ بینوائی نیاورد و بسختی ہلاک شد و آں دیگر خویشتن دار بود بر عادتِ خود صبوری کرد و بسلامت ماند۔

قطعہ

چو کم خوردن طبیعت شد کسے را — چو سختی پیشش آید سہل گیرد
وگر تن پرورست اندر فراخی — چو تنگی بیند از سختی بمیرد

بیت

تنور شکم دمبدم تافتن — مصیبت بود روز نایافتن

حکایت ۷ - یکے از حکما پسر را نہی کردے از خوردن بسیار که سیری
شخص را رنجور کند۔ گفت اے پدر! گرسنگی مردم را بکشد۔ نشنیدۂ؟ که ظریفاں
گفته اند۔ که بسیری مردن به که بگرسنگی جاں سپردن۔ پدر گفت اندازه نگہدار۔
قوله تعالیٰ۔ كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا[۵]

بیت

نہ چنداں بخور کز دہانت بر آید — نہ چندانکہ از ضعف جانت بر آید

قطعہ

با آنکہ در وجود طعام ست حظِ نفس — رنج آورد طعام کہ بیش از قدر بود
گر گلشکر خوری بتکلف زیاں بود — ور نانِ خشک دیر خوری گلشکر بود

حکایت ۸ - رنجورے را گفتند کہ دلت چہ می خواہد؟ گفت آنکہ
دلم چیزے نخواہد۔

بیت

معدہ چو پر گشت و شکم درد خاست — سود ندارد ہمہ اسباب راست

---

۵ بخورید و بنوشید و بیجا صرف مکنید ۱۲

حکایت ٩ ۔ بقالے را درمے چند بر صوفیاں گرد آمدہ بود۔ ہر روز مطالبہ کردے و سخنہاے باخشونت گفتے۔ اصحاب از تعنت او خستہ خاطر ہمی بودند و جز تحمل چارہ نبود۔ صاحبدلے بشنید و بخندید و گفت نفس را وعدہ دادن بطعام آساں تر است کہ بقال را بدرم۔

قطعہ

ترک احسانِ خواجہ اولیٰ تر کاحتمالِ جفاے بوّاباں
بتمناے گوشت مردن بہ کہ تقاضاے زشت قصاباں

حکایت ١٠ ۔ جوانمردے را در جنگ تاتار جراحتے ہولناک رسید۔ کسے گفتش فلاں بازرگاں نوشدارو دارد۔ اگر بخواہی باشد کہ قدرے بدہد گویند کہ آں بازرگاں بہ بخل چناں معروف بود کہ حاتم طائی بسخا۔

بیت

گر بجاے نانش اندر سفرہ بودے آفتاب
تا قیامت روز روشن کس ندیدے در جہاں

جوانمرد گفت نوشدارو ازوے نخواہم کہ بدہد یا ندہد ور بدہد منفعت کند یا نکند بارے خواستن ازو زہر کشندہ است۔ **بیت**

هرچه از دونان بمنت خواستی   در تن افزودی و از جان کاستی

حکما گفته اند اگر آب حیات فروشند۔ فی المثل بآبروے دانا نخرد که مردن بعلت به از زندگانی بذلت۔

بیت

اگر حنظل خوری از دست خوشخوے   به از شیرینی از دست ترش روے

حکایت ۱۱۔ یکے از علما خورنده بسیار داشت۔ و کفاف اندک با یکے از بزرگان که حسن ظن بلیغ در حق او داشت۔ حال خود بگفت روے از توقع او درہم کشید۔ و تعرض سوال از اہل ادب در نظرش قبیح آمد **قطعه**

ز بخت روی ترش کرده پیش یار عزیز   مرو که عیش برو نیز تلخ گردانی

بحاجتے که روی تازه رو و خندان رو   فرو نبندد کار گشاده پیشانی

آورده اند که در وظیفه او زیادت کرد و از ارادت کم۔ پس از چند روز چون برقرار معهودش ندید۔ گفت **شعر**

بئس المطاعم حین الذل تکسبها   القدر منتصب والقدر مخفوض

بیت

نانم افزود و آبرویم کاست   بے نوائی به از مذلت خواست

له۔ بئس طعامہاست که کسب می کنی آنہا را وقت خواری دیگ برپا کرده شده است قدر و منزلت پست

حکایت ۱۲ - درویشے را ضرورتے پیش آمد۔ کسے گفتش فلاں نعمتِ بیقیاس دارد۔ اگر بر حاجتِ تو وقوف یابد۔ ہمانا کہ در قضاے آں توقف روا ندارد۔ گفت من او را نمیدانم۔ گفت منت رہبری کنم دستش گرفت و بمنزلِ آں شخص در آورد۔ درویش یکے را دید لب فروہشتہ و ابرو بہم کشیدہ و تند و ترش نشستہ۔ برگشت و سخن نگفت۔ کسے گفتش؛ چہ گفتی۔ وچہ کردی گفت عطائے او بلقائے او بخشیدم۔

قطعہ

مبر حاجت بنزدیکِ ترش رو　　کہ از خوئے بدش فرسودہ گردی
اگر گوئی غمِ دِل با کسے گوے　　کہ از رویش بنقد آسودہ گردی

حکایت ۱۳ - سالے در اسکندریہ خشک سالی پدید آمد چنانکہ عنانِ طاقتِ درویشاں از دست رفتہ بود۔ و درہاے آسماں بر زمیں بستہ و فریاد اہلِ زمیں بآسماں در پیوستہ۔

قطعہ

نماند جانور از وحش و طیر و ماہی و مور　　کہ بر فلک نشد از نامرادی افغانش
عجب کہ دودِ دلِ خلق جمع می نشود　　کہ ابر گردد و سیلاب دیدہ بارانش

زشت خوئے دراں سال نعمتِ بیکراں داشت تنگدستاں را زر و سیم داوے

ومسافراں را سُفرہِ نہادے گروہے درویشاں کہ از جورِ فاقہ بجاں آمدہ بودند آہنگ
دعوتِ او کردند و مرا مشاورت آوردند۔ سر از موافقتِ ایشاں باز زدم و گفتم۔

قطعه

نخورد شیر نیم خوردۂ سگ ورب سختی بمیرد اندر غار
تن بہ بیچارگی و گرسنگی بنہ۔ و دست پیش سفلہ مدار
گر فریدوں شود بہ نعمت و جاہ بے ہنر را بہیچکس مشمار
پرنیاں و نسیج بر نا اہل لاجورد و طلاست بر دیوار

حکایت ۱۴۔ حاتم طائی را گفتند از خود بزرگ ہمت تر در جہاں کسے دیدہ گفت۔ بلے روزے چہل شتر قربان کردہ بودم و امرائے عرب را طلب نمودہ۔ ناگاہ بحاجتے بگوشۂ صحرا رفتم۔ خارکشے را دیدم پشتۂ خار فراہم آوردہ۔ گفتم۔ بمہمانیِ حاتم چرا نروی کہ خلقے بر سماطِ او گرد آمدہ اند گفت۔

بیت

ہر کہ ناں از عمل خویش خورد منتِ حاتمِ طائی نبرد

من او را بہمت و جوانمردی برتر از خود دیدم۔

حکایت ۱۵۔ موسیٰ (علیہ السلام) درویشے را دید کہ از برہنگی بریگ اندر شدہ

گفت اے موسیٰ! دعا کن تا حق تعالیٰ مرا کفافے دہد موسیٰ دعا کرد و برفت پس از
چند گاہے دیدش گرفتار و خلقے برو گرد آمدہ گفت ایں را چہ حالت ست؟ گفتند
خمر خوردہ است و عربدہ کردہ و یکے را کشتہ اکنوں بہ قصاص فرمودہ اند۔

نظم

گربہ مسکیں اگر پر داشتے   تخم گنجشک از جہاں بر داشتے

بیت

عاجز باشد کہ دست قدرت یابد   برخیزد و دست عاجزاں برتابد

موسیٰ علیہ السلام بحکمت جہاں آفریں اقرار کرد و از تجاسر خویش استغفار
قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰی وَلَوْ بَسَطَ اللّٰهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهٖ لَبَغَوْا فِي الْاَرْضِ[١]
مَاذَا اَخَاضَكَ يَا مَغْرُوْرُ فِي الْخَطَرِ   حَتّٰى هَلَكْتَ فَلَيْتَ النَّمْلَ لَمْ يَطِرِ[٢]

نظم

سفلہ چو جاہ آمد و سیم و زرش   سیلی خواہد بضرورت سرش
آں نشنیدی کہ حکیمے چہ گفت   مور ہماں بہ کہ نباشد پرش

---

[١] اگر فراخ کند اللہ تعالیٰ روزی را بر بندگان خود ہر آئینہ نافرمانی کنند در زمین ۱۲

[٢] چہ چیز ست کہ انداخت ترا اے فریب خوردہ در ترس تا نیست شدی و کاش کہ مورچہ نمی پرید

حکمت ۔ پدر را عسل بسیار است ۔ اما پسر گرمی دار ست ۔ **بیت**

آنکس کہ توانگرت نمی گرداند ۔۔۔ او مصلحت تو از تو بہتر داند

حکایت ۱۶ ۔ اعرابئ را دیدم کہ در حلقۂ جوہریان بصرہ حکایت می کرد کہ وقتے در بیابانے راہ گم کردہ بودم ۔ و از زاد با من چیزے نماندہ دل بر ہلاک نہادم ناگاہ کیسۂ یافتم پر از مروارید ۔ کہ ہرگز آں ذوق و شادی فراموش نکنم کہ پنداشتم کہ گندم بریان ست و باز آں تلخی و ناامیدی چوں معلوم کردم کہ مروارید است ۔

قطعہ

در بیابان خشک و ریگ روان ۔۔۔ تشنہ را در دہان چہ در چہ صدف

مرد بے توشہ کاوفتاد از پا ۔۔۔ در کمربند او چہ زر چہ خزف

حکایت ۱۷ ۔ یکے از عرب در بیاباں از غایت تشنگی میگفت ۔

شعر

یَا لَیْتَ قَبْلَ مَنِیَّتِیْ یَوْمًا اَفُوْزُ بِمُنْیَتِیْ ۔۔۔ نَهْرًا تَلَاطَمَ رُکْبَتِیْ فَاَظَلُّ اَمْلَأُ قِرْبَتِیْ

ہمچنیں در قاع بسیط مسافرے راہ گم کردہ بود و قوت و قوتش آخر آمدہ و درمے چند

لہ اے کاش پیش از مرگ خود روزے رسیدمے بآرزوے خود چو مے آبے کہ موج بہم

زدہ است زانوے مرا و بودمے کہ در وے پر کردمے مشک خود را ۔ ۱۲

برمیان واشت۔ بسیار بگردید۔ راہ بجائے نبرد و بسختی ہلاک شد۔ طایفہ برسیدند درمہار او دیدند پیش رویش نہادہ و بر خاک نبشتہ۔

قطعہ

گر ہمہ زر جعفری دارد — مرد بے توشہ برنگیرد کام

در بیابان فقیر گرسنہ را — شلغم پختہ بہ زنقرۂ خام

حکایت ۱۸۔ ہرگز از جورِ زماں نہ نالیدہ بودم و از گردشِ آسمان روے درہم نکشیدہ۔ مگر وقتے کہ پایم برہنہ بود و استطاعتِ پاپوشے نداشتم بجامعِ کوفہ در آمدم دل تنگ یکے را دیدم کہ پاے نداشت شکرِ نعمتِ حق بجا آوردم۔ و بر بے کفشی صبر کردم۔ **قطعہ**

مرغِ بریاں بچشم مردمِ سیر — کمتر از برگِ ترّہ برخوان است

وانکہ را دستگاہ و قدرت نیست — شلغم پختہ مرغِ بریان است

حکایت ۱۹۔ یکے از ملوک با تنے چند از خاصان در شکار گاہے بزمستان از شہر دور افتادہ۔ شب در آمد از دور دہے دیدند ویراں و خانۂ دہقانے دراں۔ ملک گفت۔ شب آنجا رویم تا زحمتِ سرما کمتر باشد یکے از وزرا گفت۔ لائق قدرِ بلند پادشاہ نباشد بخانۂ دہقانے رکیک التجا کردن

ہمیں جا خیمہ بزنیم و آتش برفروزیم دہقاں را خبر شد۔ ما حضرے ترتیب کرد و پیش سلطاں حاضر آورد و زمین خدمت ببوسید و گفت۔ قدر بلند سلطاں بہ نزول کردن در خانۂ دہقاں نازل نشدے ولیکن نخواستند تا قدر دہقاں بلند نشود۔ ملک را سخن او مطبوع آمد۔ شبانگاہ بمنزلِ او نقل کردند۔ دہقاں خدمتِ پسندیدہ کرد بامداداں ملک با او خلعت و نعمت داد۔ شنیدم کہ قدمے چند در رکابِ سلطاں میرفت و می گفت۔

قطعہ

زقدر و شوکتِ سلطاں نگشت چیزے کم ۔۔۔ زالتفات بمہماں سرائے دہقانے

کلاہ گوشۂ دہقاں بآفتاب رسید ۔۔۔ کہ سایہ بر سرش افگند چوں تو سلطانے

حکایت ۲۰۔ گدائے سؤال را حکایت کنند کہ نعمتِ وافر اندوختہ بود یکے از پادشاہاں گفتش کہ می نماید کہ مالِ بیکراں داری بہ برخے ازاں مارا دستگیری کن کہ مہمے پیش آمدہ است چوں ارتفاع رسد وفا کردہ شود۔ گفت اے خداوند روئے زمین۔ لائق قدر بزرگوارے نباشد دست بمال چوں من گدائے آلودہ کردن کہ جو جو بگدائی فراہم آوردہ ام۔ گفت غمے نیست کہ بتاتار میدہم ۔۔۔ شنیدم کہ سر از فرمانِ ملک باز زد۔ وحجت پیش گرفت و شوخ چشمی نمود ملک فرمود

تا مضمون خطابست بزجر و توبیخ از دست مستخلص کردند۔

مثنوی

با لطافت چو بر نیاید کار سر به بی‌حرمتی کشد ناچار
هر که بر خویشتن نبخشاید گر نبخشد کسی بر و شاید

حکایت ۲۱ ۔ بازرگانی را دیدم که صد و پنجاه شتر بار داشت و چهل بنده خدمتگار۔ شبی در جزیرهٔ کیش مرا بحجرهٔ خویش برد و همه شب نیارامید از سخنهای پریشان گفتن۔ که فلان انبارم بترکستان است۔ و فلان بضاعت بهندوستان۔ و این قبالهٔ فلان زمین است و فلان مال را فلان کس ضمین گاه گفتی که خاطر اسکندریه دارم که هوائیش خوش است و باز گفتی نه که دریای مغرب مشوش است سعدیا سفری دیگر در پیش است۔ اگر آن کرده شود بقیت عمر بگوشه بنشینم۔ گفتم آن کدام سفر است؟ گفت گوگرد پارسی بچین خواهم بردن که شنیدم قیمت عظیم دارد۔ و از آنجا کاسهٔ چینی بروم برم و دیبای رومی بهند و پولاد هندی بحلب و آبگینهٔ حلبی بیمن و برد یمانی بپارس از آن پس ترک سفر کنم و بدکانی نشینم۔ چندان ازین مالیخولیا فرو گفت که بیش طاقت گفتنش نماند۔ گفت ای سعدی تو هم سخنی بگو از آنها که دیدی و شنیدی گفتم۔

نظم

آں شنیدستی کہ وقتے تاجرے
در بیابانے بیفتاد از ستور

گفت چشم تنگ دنیا دار را
یا قناعت پر کند یا خاک گور

حکایت ۲۲ ۔ مالدارے را شنیدم کہ بہ بخل چناں معروف بود کہ حاتم طائی بسخاوت۔ ظاہر حالش بنعمت دنیا آراستہ و خست نفس در نہادش ہمچناں متمکن تا بجائے کہ نانے را بجانے از دست ندادے و گربۂ ابوہریرہ را بلقمہ نواختے و سگ اصحاب کہف را استخوانے نینداختے ۔ فی الجملہ کسے خانۂ او را ندیدے در کشادہ و سفرۂ او را سر کشادہ ط

بیت

درویش بجز بوئے طعامش نشنیدے
مرغ از پس ناں خوردن او ریزہ نچیدے

شنیدم کہ در دریاے مغرب راہ مصر برگرفتہ بود و خیال فرعونی در سر کردہ۔ بادِ مخالف گرد کشتی برآمد و دریا در جوش آمد۔ حتّیٰ اِذَا اَدْرَکَہُ الْغَرَقُ

ط تا آنکہ یافت او را در آب فرو رفتن ۔ ۱۲

بیت

باطبعِ ملولت چہ کند دل کہ نسازد شرطہ ہمہ وقتے نبود لائق کشتی

دستِ دعا برآورد و فریاد بیفائدہ کردن گرفت۔ فَاِذَا رَکِبُوْا فِی الْفُلْکِ دَعَوُا اللّٰہَ مُخْلِصِیْنَ لَہُ الدِّیْنَ۔

بیت

دستِ تضرع چہ سود بندہ محتاج را وقتِ دعا بر خدا وقتِ کرم در بغل

قطعہ

از زر و سیم راحتے برساں خویشتن ہم تمتعے برگیر

وانکہ ایں خانہ از تو خواہد ماند خشتے از سیم و خشتے از زر گیر

آوردہ اند کہ در مصر اقارب درویش داشت۔ بعد از ہلاکِ او بہ بقیتِ مالِ او توانگر شدند و جامہائے کہنہ بمرگِ او بدریدند خز و دمیاطی ببریدند۔ ہم دراں ہفتہ یکے را دیدم از ایشاں بر بادپائے رواں و غلامے در پے دواں با خود گفتم۔

لـہ۔ پس وقتے کہ سوار شوند در کشتی یاد کنند خدا را در حالیکہ خالص گردانندہ اند گردن نہادن را برائے او۔ ۱۲۔

قطعه

وه که گر مرده باز گردیدے   بمیان قبیله و پیوند

ردّ میراث سخت تر بودے   وارثان را ز مرگ خویشاوند

بسابقهٔ معرفتے که درمیان ما بود آستینش گرفتم و گفتم۔

بیت

بخور اے نیک سیرتِ سره مرد   کاں نگوں بخت گرد کرد و نخورد

حکایت ۲۳

حکایت ۲۳۔ صیادے ضعیف را ماهیِ قوی در دام اُفتاد طاقتِ ضبطِ آں نداشت۔ ماهی برو غالب آمد و دام از دستش در ربود و برفت۔ متحیر شد و گفت۔

قطعه

شد غلامے که آبِ جو آرد   آبِ جو آمد و غلام ببرد

دام هر بار ماهی آوردے   ماهی ایں بار رفت و دام ببرد

دیگر صیادان دریغ خوردند و ملامتش کردند که چنیں صیدے در دامت افتاد و ندانستی نگاه داشتن! گفت اے برادراں۔ چه تواں کرد۔ مرا روزی نبود و ماهی را همچناں روزے مانده بود۔ و حکما گفته اند صیادِ بے روزی در دجله

ماہی نگیرد و ماہی بے اجل بر خشکی نمیرد۔

بیت

صیاد نہ ہر بار شکارے ببرد	باشد کہ یکے روز پلنگش بدرد

حکایت ۲۴ - دست و پا بریدہ ہزار پایے را بکشت صاحبدلے بر وے بگذشت و گفت - سبحان اللہ ! با ہزار پاے کہ داشت چوں اجلش فرا رسید از بے دست و پاے نتوانست گریخت۔

مثنوی

چو آید ز پے دشمن جان ستان	ببندد اجل پاے مرد دوان
دراں دم کہ دشمن پیاپے رسید	کمان کیانی نباید کشید

حکایت ۲۵ - ابلہے را دیدم خلعتے ثمین در بر و مرکبے تازی در زیر و قصبے مصری بر سر۔ کسے گفت سعدی ! چگونہ می بینی ایں دیباے معلم بریں حیوان لایعلم ؟ گفتم خطے زشت ست کہ بآب زر نوشتہ ست ۔

قطعہ

بآدمی نتواں گفت ماند ایں حیواں	مگر دراعہ و دستار و نقش بیرونش
بگرد در ہمہ اسباب ملک ہستی او	کہ ہیچ چیز نیابی حلال جز خونش

قطعه

شریف گر متضعف شود خیال مبند | که پایگاه بلندش ضعیف خواهد شد
و آستانهٔ سیمین به میخ زر بندد | گمان مبر که سفیهی شریف خواهد شد

حکایت ۲۶ - دزدے گدائے را گفت. شرم نداری که از برای
جوے سیم دست پیش هر لئیم دراز میکنی گفت. **بیت**

دست دراز از پے یک حبه سیم | به که ببرند به دانگی و نیم

حکایت ۲۷ مشت زنے را حکایت کنند که از دهر مخالف بفغان
آمده بود و حلق فراخ و دست تنگ بجان رسیده شکایت پیش پدر برد و
اجازت خواست که عزم سفر دارم مگر بقوت بازو کامے فراچنگ آرم۔

بیت

فضل و هنر ضایع ست تا ننمایند | عود بر آتش نهند و مشک بسایند

پدر گفت اے پسر خیال محال از سر بدر کن و پاے قناعت در دامن سلامت
کش که بزرگان گفته اند۔ دولت بکوشیدن ست چارهٔ آں کم جوشیدن ست

بیت

کس نتواند گرفت دامن دولت بزور | کوشش بی‌فایده است وسمه بر ابروے کور

بیت

اگر بہر سرِ موئیت ہنر دو صد باشد   ہنر بکار نیاید چو بخت بد باشد

بیت

چہ کند زورمند وا ژون بخت   بازوے بخت بہ کہ بازوے سخت

پسر گفت اے پدر! فوائد سفر بسیار است و عوائد آں بےشمار از نزہت خاطر و جرِ منافع و دیدنِ عجائب و شنیدنِ غرائب و تفرجِ بلدان و محاورتِ خلّان و تحصیل جاہ و علم و ادب و مزید مال و مکتب و معرفتِ یاراں و تجربت روزگاراں چناں کہ سالکانِ طریقت گفتہ اند۔

قطعہ

تا بدکانِ خانہ در گروی   ہرگز اے خام آدمی نشوی

برو اندر جہاں تفرج کن   پیش ازاں روز کز جہاں بروی

پدر گفت اے پسر! منافع سفر بریں نمط کہ گفتی۔ بسیار است۔ لیکن مسلّم چہار طائفہ راست نخستیں بازرگانے کہ با وجود نعمت و مکنت و غلاماں و شاگردانِ چابک و تیز ہر روز بشہرے و ہر شب بمقامے و ہر دم بتفرج گاہے از نعیم دنیا متمتع شود۔

قطعه

منعم بکوه و دشت و بیابان غریب نیست — هر جا که رفت خیمه زد و خوابگاه ساخت
وانرا که بر مراد جهان نیست دسترس — در زاد و بوم خویش غریب است و ناشناخت

دوم عالمی که بمنطق شیرین و کلام نمکین و قوت فصاحت و مایهٔ بلاغت هر جا که رود بخدمتش اقدام نمایند. و هر جا که نشیند آرام کنند. قطعه.

وجود مردم دانا مثال زر و طلاست — که هر کجا که رود قدر و قیمتش دانند
بزرگ زادهٔ نادان بشهروا ماند — که در دیار غریبش بهیچ نستانند

سوم. خوش آوازی که به حنجرهٔ داودی آب از جریان و مرغ از طیران باز دارد پس بوسیلت این فضیلت دل مردمان صید کند و ارباب معنی بمنادمت او رغبت نمایند . . . .

چهارم. پیشه وری که بسعی بازو کفافی حاصل کند تا آب روی از بهر نان ریخته نشود که خردمندان گفته اند. قطعه

گر بغریبی رود از شهر خویش — سختی و محنت نبرد پاره دوز
ور بخرابی فتد از مملکت — گرسنه خسپد ملک نیمروز

چنین صفتها که بیان کردم در سفر موجب جمعیت خاطر و داعیهٔ طیب عیش

هر آنکه ازیں جہاں بے بہرہ است بخیالِ باطل در جہاں برود دیگر کسش
نام و نشان نبرد و نشنود۔ قطعہ

هر آنکه گردش گیتی بکین او برخاست — بغیر مصلحتش رہبری کند ایام
کبوترے کہ دگر آشیاں نخواہد دید — قضا ہمی بردش تا بسوے دانہ و دام

پسر گفت اے پدر! قولِ حکما را چگونہ مخالفت کنم کہ گفتہ اند۔ رزق اگرچہ
مقسوم است اما باسبابِ حصولِ آں تعلق شرط است۔ و بلا اگرچہ مقدر است
از ابوابِ دخولِ آں حذر واجب۔ قطعہ

رزق ہرچند بیگماں برسد — شرط عقل است جستن از درہا
گرچہ کس بے اجل نخواہد مرد — تو مرو در دہانِ اژدرہا

دریں صورت کہ منم با پیلِ دماں بزنم و با شیرِ ژیاں پنجہ در افگنم پس مصلحت
آنست کہ سفر کنم کزیں بیش طاقتِ بے نوائی نمی آرم

قطعہ

چوں مرد در فتاد ز جاے و مقامِ خویش — دیگر چہ غم خورد ہمہ آفاق جاے اوست
ہر شب توانگرے بسرائے ہمی رود — درویش ہر کجا کہ شب آمد سراے اوست
مرد خدا بمشرق و مغرب غریب نیست — ہر جا کہ میرود ہمہ ملکِ خداے اوست

این بگفت و پدر را وداع کرد و ہمت خواست و روان شد و با خویشتن ہمیگفت

بیت

ہنرور چو بختش نباشد بکام بجائے رود کش ندانند نام

تا برسید بکنار آبے کہ سنگ از صلابت او بر سنگ ہمی آمد و خروشش بفرسنگ ہمی رفت۔

بیت

سہمگین آبے کہ مرغابی درو ایمن نبود کمترین موج آسیا سنگ از کنارش در ربود

گروہے مردمان را دید ہر یک بقراضۂ در معبر نشستہ۔ جوان را دست عطا بستہ بود زبان ثنا برکشود۔ چندانکہ زاری کرد یاری نکردند۔ ملاح بیمروت از و بخندہ برگردید و گفت۔

بیت

بے زر نتوانی کہ کنی بر کس زور گر زر داری بزور محتاج نۂ

فرد

زر نداری نتوان رفت بزور از دریا زور دہ مردہ چہ باشد زر یک مردہ بیار

جوان را دل از طعنۂ ملاح بہم برآمد خواست ازو انتقام کشد کشتی رفتہ بود آواز داد کہ اگر بدین جامہ کہ پوشیدہ ام قناعت کنی دریغ نیست۔ ملاح طمع در جامہ کرد و کشتی باز گردانید۔ بیت

بروز وشره دیدهٔ هوشمند   درآرد طمع مرغ و ماهی به بند

چندانکه دستِ جوان بریش و گریبان ملّاح رسید او را بخود درکشید و بے محابا فرو کوفت۔ یارانش از کشتی بدر آمدند که پشتی کنند۔ درشتی دیدند۔ پشت بگردانیدند جز این چاره ندانستند که مصالحت گرایند و باجرت مسامحت نمایند۔

مثنوی

چو پرخاش بینی تحمل بیار   که سهلی ببندد درِ کارزار

لطافت کن آنجا که بینی ستیز   نبرّد قزِ نرم را تیغ تیز

بشیریں زبانی و لطف و خوشی   توانی که پیلے بموئے کشی

بعذرِ ماضی در قدمش افتادند و بوسہ چند بنفاق بر سر و چشمش دادند و بکشتی درآوردند و رواں شدند۔ تا برسیدند بستونے که از عمارتِ یونان در آب ایستاده بود۔ ملاح گفت کشتی را خللے ست۔ یکے از شما که زورآورتر باشد بدیں ستون برود و خطام کشتی بگیرد تا از عمارت عبور کنیم۔ جوان بغرورِ دلاوری که در سر داشت از خصم دل آزرده نیندیشید و قولِ حکما را کار نبست که گفته اند هر کرا رنجے رسانیدی اگر در عقبِ آں صد راحت رسانی از پاداشِ آں یک رنج ایمن مباش که پیکان اگرچه از جراحت بدر آید آزارِ آں در دل بماند۔

بیت

چہ خوش گفت یکتاش با خیلتاش   چو دشمن خراشیدی ایمن مباش

قطعہ

مشو ایمن کہ تنگدل گردی   چون ز دستت دلے بتنگ آید

سنگ بر بارۂ حصار مزن   کہ بود کز حصار سنگ آید

چندانکہ مقود کشتی بر ساعد بپیچید و بر بالائے ستون رفت۔ ملاح زمام از کفش درگسلانید و کشتی براند۔ بیچارہ متحیر بماند روزے دو بلا و محنت کشید۔ روز سوم خوابش گریبان گرفت و در آبش انداخت بعد از شباں روزے دگر برکنار افتاد از حیاتش رمقے ماندہ بود۔ برگ درختاں خوردن گرفت و بیخ گیاہاں برآوردن تا اندک مایہ قوت یافت سر در بیاباں نہاد و ہمیرفت تا از تشنگی بے طاقت شد بسر چاہے رسید قومے براو گرد آمدہ بودند و شربت آبے بہ پشیزے ہمی آشامیدند جواں را چیزے نبود چندانکہ طلب کرد و بیچارگی نمود رحمت نیاوردند دست تعدی دراز کرد میسر نشد۔ تنے چند را فرو کوفت مردان غلبہ کردند و بیجا با زدند مجروح شد

قطعہ

پشہ چو پر شد بزند پیل را   با ہمہ مردی و صلابت کہ اوست

مورچگان را چو بود اتفاق   شیرِ ژیان را بدرانند پوست

بحکمِ ضرورت در پیِ کاروان اُفتاد و برفت۔ شبانگاه برسیدند۔ بمقامے
کہ از دزداں پُرخطر بود۔ کاروانیاں را دید لرزہ بر اندام افتادہ، و دل برہلاک
نہادہ۔ گفت اندیشہ مدارید کہ دریں میاں یکے منم کہ تنہا پنجاہ مرد را جواب دہم
و دیگر جواناں ہم یاری کنند۔ کاروانیاں را بلافِ او دل قوی گشت و
بصحبتش شادمانی کردند و بزاد و آبش دستگیری واجب دانستند۔ جوان را آتشِ
معدہ بالا گرفتہ بود و عنانِ طاقت از دست رفتہ لقمۂ چند از سرِ اشتہا
تناول کرد و دمے چند آب در پے آشامید تا دیو درونش بیارامید خوابش
در ربود و بخفت۔ پیرمردے جہاں دیدہ در کارواں بود۔ گفت اے یاراں!
من ازیں بدرقۂ شما اندیشناکم بیش از آں کہ از دزداں۔ چنانکہ حکایت کنند
کہ اعرابی را درمے چند گرد آمدہ بود و شب از تشویشِ دزداں تنہا در خانہ خوابش
نمی برد۔ یکے را از دوستاں پیشِ خود خواند تا وحشتِ تنہائی بدیدارِ او منصرف
کند۔ شبے چند در صحبتِ او بود چندانکہ بر درمہایش وقوف یافت تمامی ببرد و
سفر کرد۔ بامداداں بدیدندش عریاں و گریاں کسے گفتش حال چیست؟
مگر آں درمہائے ترا دزد ببرد؟ گفت لا واللہ بدرقہ برد۔

قطعه

هرگز ایمن ز مار ننشستم تا بدانستم آنچه خصلت اوست
زخم دندان دشمنی بتر است که نماید بچشم مردم دوست

یاران چه دانستند که این هم از جملهٔ دزدان بود و بعیاری در میان ایشان تعبیه شده تا هنگام فرصت یاران را خبر کند. مصلحت آن بینم که مراورا خفته بگذاریم و بر خیزیم برویم۔ کاروانیان را تدبیر پیر استوار آمد و مهابتی از مشت زن در دل گرفتند رخت بر داشتند۔ جوان را خفته بگذاشتند۔ آنگه خبر یافت که آفتاب بر کتفش تافت سر بر آورد و کاروان رفته دید۔ بیچاره بسی بگردید و راه بجائی نبرد۔ تشنه و گرسنه بی نوا روی بر خاک و دل بر هلاک نهاده می گفت۔

شعر

مَن ذا یُحدِّثُنی وزُمَّ العِیس ما لِلغَریبِ سِوَی الغَریبِ اَنیسُ

بیت

درشتی کند با غریبان کسی که نابوده باشد بغربت بسی

۱؎ حکایت آنکه تمرین کرد با ایمن زدزدان نشد و وحشت تنهائی را و تحقیق نگشته بشتران سفید بوسه

وقت مسافر با پارسی سوا است مسافر ۔ ۱۲

مسکین درین سخن بود که پسر پادشاهی بصید از لشکریان دور افتاده و بر بالای
سرش ایستاده همی شنید و در هیأتش همی نگریست - دید صورت ظاهرش
پاکیزه و سیرت حالش پریشان - پرسید که از کجائی ؟ و بدین جایگه چگونه افتادی ؟
برخی از آنچه بر سر او رفته بود اعادت کرد ملک زاده را بر حالت تباه او رحمت
آمد خلعت و نعمت داد - و معتمدی با وی فرستاد تا بشهر خویش باز آمد -
پدر بدیدار او شادمانی کرد و بر سلامت حالش شکر گذارد - شبانگه از آنچه
بر سر او گذشته بود از حالت کشتی و جور ملاح و جفای روستائیان بر سر چاه
و غدر کاروانیان در راه با پدر گفت - پدر گفت ای پسر نگفتمت هنگام
رفتن که تهیدستان را دست دلیری بسته است و پنجهٔ شیری شکسته -

بیت

چه خوش گفت آن تهیدست سلحشور جوی زر بهتر از پنجاه من زور

پسر گفت ای پدر تا رنج نبری گنج برنداری و تا جان در خطر ننهی بر دشمن
ظفر نیابی - و تا دانه پریشان نکنی خرمن برنگیری نبینی که باندک رنجی که بردم چه
راحت حاصل کردم ؟ و به نیشی که خوردم چه مایه عسل بدست آوردم ؟ بیت

گرچه بیرون ز رزق نتوان خورد در طلب کاهلی نشاید کرد

بیت

غواص گر اندیشہ کند کام نہنگ ہرگز نکند در گرانمایہ بچنگ

آسیا سنگ زیریں متحرک نیست۔ لاجرم تحمل بار گراں ہمی کند۔

قطعہ

چہ خورد شیر شرزہ در بن غار؟ باز افتادہ را چہ قوت بود

گر تو در خانہ صید خواہی کرد دست و پایت چو عنکبوت بود

پدر گفت اے پسر! دریں نوبت از افلاک یاوری کرد و اقبال رہبری تاگلت از خار و خارت از پا برآمد و صاحب دولتے بتو رسید و بر تو بخشود وکسر حالت را بتفقدے جبر کرد و چنیں اتفاق نادر افتد و بر نادر حکم نتواں کرد زینہار تا گرد ایں دام نگردی۔

بیت

صیاد نہ ہر بار شکارے ببرد باشد کہ یکے روز پلنگش بدرد

چنانکہ یکے از ملوک پارس۔ حرسہا اللہ تعالیٰ نگینہ گرانمایہ در انگشتری داشت بارے بحکم تفرج باتنے چند از خاصان بمصلاے شیراز بیروں رفت فرمود۔ تاانگشتری را بر گنبد عضد نصب کردند۔ تاہر کہ تیر از حلقہ انگشتری بگذراند۔

خاتم وی را باشد. اتفاقا چهارصد حکم انداز در خدمت ملک بودند

بینداختند جمله خطا کردند مگر کودکی که بر بام رباطی ببازیچه تیر از هر طرف

انداختی باد صبا تیر او را از حلقهٔ انگشتری بگذرانید خلعت و نعمت یافت

و خاتم بوی ارزانی داشتند. آورده اند که پسر تیر و کمان را بسوخت گفتند

چرا چنین کردی گفت تا رونق نخستین بر جای ماند -

قطعه

گه بود کز حکیم روشن رای　　برنیاید درست تدبیری

گاه باشد که کودکی نادان　　بغلط بر هدف زند تیری

حکایت ۸۷ - درویشی را شنیدم که در غاری نشسته بود و در

بروی جهانیان بسته و ملوک و سلاطین را در چشم او شوکت نمانده -

قطعه

هر که بر خود در سؤال گشاد　　تا بمیرد نیازمند بود

آز بگذار و پادشاهی کن　　گردن بی طمع بلند بود

یکی از ملوک آن طرف اشارت کرد که توقع بکرم و اخلاق بزرگان آنست که

بنان و نمک با ما موافقت کنند شیخ رضا داد بحکم آنکه اجابت دعوت

سنت است . دیگر روز ملک بعذر قدومش رفت . عابد برخاست و ملک را در کنار گرفت و تلطف کرد و ثنا گفت . چون ملک رفت یکی از اصحاب پرسید که چندین ملاطفه که تو امروز با پادشاه کردی . خلاف عادت بود گفت نشنیدهٔ که گفته اند .

بیت

هر که را بر سماط بنشستی ؛ واجب آمد بخدمتش برخاست

مثنوی

گوش تواند که همه عمر وی ؛ نشنود آواز دف و چنگ و نی
دیده شکیبد ز تماشای باغ ؛ بی گل و نسرین بسر آرد دماغ
گر نبود بالش آگنده پر ؛ خواب توان کرد حجر زیر سر
وین شکم بی هنر پیچ پیچ ؛ صبر ندارد که بسازد بهیچ

باب ہفتم

در تاثیرِ تربیت

حکایت ۱ ۔ یکے را از وزرا پسرے کودن بود۔ پیش دانشمندے فرستاد کہ مرایں را تربیتے کن مگر عاقل شود۔ روزگارے تعلیم کرد۔ موثر نبود۔ پیش پدرش کسے فرستاد۔ کہ ایں پسر عاقل نمی شود و مرا دیوانہ کرد۔

قطعہ

چوں بود اصل گوہرے قابل　　تربیت را در و اثر باشد

ہیچ صیقل نکو نداند کرد　　آہنے را کہ بد گہر باشد

سگ بدریائے ہفتگانہ بشوے　　چونکہ تر شد پلید تر باشد

حکایت ۲ ۔ حکیمے پسراں را پندہمی داد کہ اے جانانِ پدر ہنر آموزید کہ ملک و دولتِ دنیا اعتماد را نشاید و سیم و زر در سفر محلّ خطر باشد کہ دزد بہ یکبار ببرد یا خواجہ بتفاریق بخورد۔ اما ہنر چشمہ

زاینده است ۔ و دولت پاینده ۔ اگر هنرمند از دولت بیفتد ۔ غم نباشد که هنر در نفس خود دولت است هر کجا رود قدر بیند و صدر نشیند و بے هنر لقمہ چیند و سختی بیند ۔

بیت

وقتے افتاد فتنۂ در شام
هر کس از گوشۂ فرا رفتند

روستازادگان دانشمند
بوزیری پادشه رفتند

پسرانِ وزیر ناقص عقل
بگدائی بروستا رفتند

بیت

میراثِ پدر خواهی علمِ پدر آموز
کیں مالِ پدر خرچ توان کرد بده روز

حکایت ۳ ۔ یکے از فضلاے عصر تعلیم ملک زاده همی کرد ضرب بیحابا زدے و زجر بیقیاس کردے بارے پسر از بے طاقتی شکایت پیش پدر آورد و جامہ از تنِ دردمند برداشت ۔ پدر را دل بهم برآمد اُستاد را بخواند و گفت پسرانِ احاد را چنیں جفا و توبیخ روا نداری که فرزند مرا سبب چیست ۔ گفت سبب آں که سخن اندیشیده گفتن و حرکتِ پسندیده کردن همه خلق را علی العموم باید و پادشاهاں را علی الخصوص بموجبِ آں

کہ از دست و زبانِ ایشاں ہرچہ رود۔ ہر آئینہ بافواہ بگویند۔ و قول و فعلِ عوام الناس را چنداں اعتبار نباشد۔

قطعہ

اگر صد ناپسند آید ز درویش — رفیقانش یکے از صد ندانند
وگر یک ناپسند آید ز سلطاں — ز اقلیمے باقلیمے رسانند

پس واجب آمد معلمِ پادشاہزادہ را در تہذیبِ اخلاقِ خداوندزادگاں۔ "و انبتھم اللہ نباتاً حسناً" اجتہاد ازاں بیشتر کردن کہ در حقِ عوام۔

قطعہ

ہر کہ در خردیش ادب نہ کنی — در بزرگی فلاح ازو برخاست
چوب تر را چنانکہ خواہی پیچ — نشود خشک جز بآتش راست

ملک را حسنِ تدبیرِ فقیہہ و تقریرِ جوابِ او موافق آمد خلعت و نعمت بخشید و پایۂ منصبِ او بلند گردانید۔

حکایت ۴ معلمِ کتابی را دیدم در دیارِ مغرب۔ ترش روے و تلخ گفتار۔ بدخوے و مردم آزار۔ گدا طبع و ناپرہیزگار کہ عیشِ مسلماناں

۵؎ بانیدگی دید نسد ایشاں را بالیدگی نیک ۱۱:۰

بدیدنِ او تبہ گشتے و خواندنِ تستہ آتش دل مردم سیہ کردے جمعے از پسران
و دختران بدستِ جفاے او گرفتار نہ زہرۂ خندہ نہ یاراے گفتار گاہے
را تپانچہ زدے و گاہ دیگرے را در شکنجہ نہادے۔ القصہ شنیدم کہ از سختی و
درشتی او رنجیدند و بزدند و براندند پس آنگہ مکتب وے را بمعلمے دادند۔
پارسائے سلیم و نیکمردے حلیم کہ جز بحکم ضرورت سخن نگفتے و موجب آزار کس
بر زبانِ او نرفتے کودکان را ہیبتِ استادِ نخستین از سر بدر رفت۔ معلمِ دوم را
باخلاقِ ملکی دیدند۔ دیو صفت یک یک برسیدند و باعتمادِ حلمِ او ترکِ علم
گرفتند ہمچنیں اغلب اوقات ببازیچہ فراہم نشستندے و لوح درست ناکردہ
بشکستندے و بر سرِ ہمدگر شکستندے۔

بیت

استادِ معلم چو بود کم آزار — خرسک بازند کودکان در بازار

بعد از دو ہفتہ بر درِ آن مکتب گذر کردم معلمِ اولیں را دیدم دل خوش
کردہ بودند و بمقامِ خویش باز آوردہ از بے انصافی برنجیدم۔ "لاحول"
گفتم کہ دیگر بار ابلیس را معلمِ ملائکہ چرا کردند؟ پیرمردے ظریف جہاندیدہ
بشنید۔ بخندید و گفت۔

مثنوی

بادشاہے پسر بمکتب داد   لوح سیمینش در کنار نہاد
بر سرِ لوح او نبشتہ بزر   "جورِ استاد بہ ز مہرِ پدر"

حکایت ۵ - پارسا زادہ را نعمتِ بیکراں از ترکہ عم بدست افتاد

فسق و فجور آغاز کرد و مبذری پیش گرفت فی الجملہ نماند از سائر معاصی و منکرے کہ نکرد و مسکرے کہ نخورد بارے بہ نصیحتش گفتم اے فرزند دخل آبِ روان ست و عیش آسیاے گردان یعنی خرچ فراواں کردن مسلّم کسے را باشد کہ دخلِ معین دارد۔

قطعہ

چو دخلت نیست خرچ آہستہ ترکن   کہ می گویند ملّاحاں سرودے
اگر باراں بکوہستاں نبارد   بسالے دجلہ گردد خشک رودے

عقل و ادب پیش گیر و لہو لعب بگذار کہ چوں نعمت سپری شود سختی بری و پشیمانی خوری - پسر از لذتِ نائے و نوش ایں سخن در گوش نیاورد و بر قولِ من اعتراض کرد کہ راحتِ عاجل بمحنتِ آجل منغّص کردن خلافِ راے خردمنداں ست -

مثنوی

خداوندانِ کام و نیکبختی   چرا سختی کشند از بیم سختی ؟

بروشادی کن اے یارِ دل‌افروز   غمِ فردا نشاید خورد امروز

فکیف مرا که در صدرِ مروت نشسته‌ام و عقدِ فتوت بسته و ذکرِ انعام در افواهِ عوام اُفتاده۔

مثنوی

هر که علم شد بسخا و کرم   بند نشاید که نهد بر درم

نامِ نکوئی چو برون شد بکوے   در نتوانی که ببندی بروے

دیدم که نصیحت نمی‌پذیرد و دمِ گرمِ من در آهنِ سردِ او اثر نمی‌کند ترکِ مُناصحت گرفتم و روے از مصاحبتِ او بگردانیدم و قولِ حکما کار بستم که گفته‌اند۔ بَلِّغْ مَا عَلَيْكَ فَإِنْ لَمْ يَقْبَلُوْا فَمَا عَلَيْكَ۔ **قطعه**

گرچه دانی که نشنوند بگوے   هرچه دانی تو از نصیحت و پند

زود باشد که خیره سر بینی   بدو پا اوفتاده اندر بند

دست بر دست میزند که دریغ   نشنیدم حدیثِ دانشمند

تا پس از مدتے آنچه از نکبتِ حالش می‌اندیشیدم بصورت بدیدم که پاره پا[?] می‌دوخت و لقمه لقمه می‌اندوخت۔ دلم از ضعفِ حالش بهم آمد۔ مروت ندیدم در چنین حالے ریشِ درونش را بملامت خراشیدن و نمک پاشیدن۔

له برسان بمردم آنچه در ذمۂ تست پس اگر نه پذیرند تاوانے بر تو نیست - ۱۲

مثنوی

باخود گفتم

حریف سفلہ در پایانِ مستی
نہ اندیشد ز روزِ تنگدستی

درخت اندر بہاراں بر فشاند
زمستاں لاجرم بے برگ ماند

حکایت ۶ ـ بادشاہے پسرے را بادیبے داد و گفت۔ ایں فرزند تست تربیتش ہمچناں کن کہ یکے از فرزندانِ خویش گفت فرمانبردارم سالے چند در پیش او رنج بردو سعی کرد بجائے نرسید و پسرانِ ادیب در فضل و بلاغت منتہی شدند۔ ملک دانشمند را مواخذت کرد و معاتبت فرمود کہ وعدہ خلاف کردی و شرطِ وفا بجا نیاوردی۔ گفت بر رائے عالم آرائے خداوند روئے زمین پوشیدہ نماند کہ تربیت یکسان ست ولیکن طبائع مختلف۔

قطعہ

گرچہ سیم و زر ز سنگ آید ہمی
در ہمہ سنگے نباشد زر و سیم

بر ہمہ عالم ہمی تابد سہیل
جائے انبان میکند جائے ادیم

حکایت ۷ ـ یکے را شنیدم از پیران مربی کہ مریدے را گفت اے پسر! چندانکہ تعلقِ خاطرِ آدمی زاد بروزیست ۔ اگر بروزی دہ بودے بمقام از ملائکہ درگذشتے ۔

حکایت ۸ - اعرابی را دیدم که پسر را می‌گفت - یَا بُنَیَّ اِنَّکَ مَسْئُولٌ یَوْمَ الْقِیٰمَةِ مَاذَا اکْتَسَبْتَ وَلَا یُقَالُ بِمَنِ انْتَسَبْتَ - یعنی ای پسر ترا پرسند روز قیامت که هنرت چیست و نگویند که پدرت کیست

قطعه

جامهٔ کعبه را که می‌بوسند	او نه از کرم پیله نامی شد
با عزیزی نشست روزی چند	لاجرم همچو او گرامی شد

حکایت ۹ - در تصانیف حکما آورده‌اند که کژدم را ولادت معهود نیست چنانکه سایر حیوانات را بلکه احشای مادر بخورند پس شکمش بدرند و راه صحرا گیرند و آن پوستها که در خانهٔ کژدم بینند اثر آنست باری این نکته پیش بزرگی همی گفتم - گفت دل من بر صدق این سخن گواهی می‌دهد و جز چنین نتواند بود - چون در حالت خردی با مادر چنان معامله کرده‌اند لاجرم در بزرگی نامقبول و نامحبوب اند. قطعه

پسری را پدر وصیت کرد	کای جوانمرد یاد گیر این پند
هر که با اهل خود وفا نکند	نشود دوست روی و دولتمند

مثل - کژدم را گفتند چرا بزمستان بدر نمی‌آئی؟ گفت تابستانم چه حرمت ست

که ز مستاں نیز بیروں آیم

حکایت ۱۰۔ زنِ درویشے حامله بود۔ مدتِ حمل او بسر آمد و درویش را همه عمر فرزند نیامده بود۔ گفت اگر خدائے تعالیٰ مرا پسرے بخشد جز ایں خرقه که در بر دارم هر چه در ملکِ من ست ایثارِ درویشاں کنم۔ اتفاقاً پسر آورد۔ درویش شادمانی کرد و سفرهٔ یاراں بموجب شرط بنهاد۔ پس از چند سال که از سفرِ شام باز آمدم۔ بمحلت آں دوست بگذشتم و از چگونگی حالش پرسیدم۔ گفتند بزندانِ شحنه درست۔ گفتم سبب چیست۔ گفتند پسرش خمر خورده است و عربده کرده و خونِ کسے ریخته و از شهر گریخته۔ پدر را بعلتِ آں سلسله در نائے ست و بند بر پائے۔ گفتم ایں بلا را او بحاجت از خدا خواسته است۔

قطعه

زنانِ باردار اے مردِ هشیار　　اگر وقتِ ولادت مار زایند
ازاں بهتر بنزدیکِ خردمند　　که فرزندانِ ناهموار زایند

حکایت ۱۱۔ سالے نزاعے میانِ پیادگانِ حجاج اُفتاده بود و داعی هم دراں سفر پیاده بود و از بے انصافی در سر و روئے یکدگر افتادیم داد فسوق و جدال بدادیم۔ کجاوه نشینے را شنیدم که با عدیلِ خود میگفت۔

بوالعجب کارے کہ پیادگانِ عاج چوں عرصۂ شطرنج بسر ہمی برند فرزیں میشوند۔
یعنی بہتر ازاں می گردند کہ بودند و پیادگانِ حاج بادیہ بسر بردند و بتر شدند۔

قطعہ

از من بگوے حاجیِ مردم گزاے را — کو پوستینِ خلق بآزار می درد
حاجی تو نیستی شتر است از براے آنکہ — بیچارہ خار می خورد و بار می برد

حکایت ۱۲۔ مردے را چشم درد خاست۔ پیش بیطارے رفت کہ مرا دوا کن۔ بیطار از آنچہ در چشم چہارپایاں می کرد۔ در دیدۂ او کشید و کور شد۔ حکومت پیش داور بردند۔ گفت برو ہیچ تاوان نیست اگر ایں خر نبودے پیش بیطار نرفتے۔ مقصود ازیں سخن آنست تا بدانی کہ ہر کہ ناآزمودہ را کارِ بزرگ می فرماید با آنکہ ندامت برد بنزدیکِ خردمنداں بخفّتِ عقل منسوب گردد۔

قطعہ

ندہد ہوشمندِ روشن راے — بفرومایہ کارہاے خطیر
بوریا باف گرچہ بافندہ است — نبرندش بکارگاہِ حریر

حکایت ۱۳۔ یکے از بزرگانِ آئمہ را پسرے وفات یافت پرسیدندش کہ بر صندوقِ گورش چہ نویسیم؟ گفت آیاتِ کتابِ مجید را

عزت و شرف بیش از آن ست که روا باشد بر چنیں جا یہا نوشتن کہ بروزگارے سودہ گردد۔ و خلائق بروگذرند و سگاں بروشاشند و اگر بضرورت چیزے ہمی نویسند۔ ایں دو بیت کفایت ست۔ قطعہ

آہ ہر گاہ سبزہ در بستاں	بدمیدے چہ خوش شدے دل من
بگذر اے دوست تا بوقت بہار	سبزہ بینی دمیدہ بر گل من

حکایت ۴۱۔ پارسائے بر یکے از خداوندان نعمت گذر کرد کہ بندۂ را دست و پائے بستہ بود و عقوبت ہمی کرد۔ گفت اے پسر ہمچو تو مخلوقے را عزوجل اسیر حکم تو گردانیدہ است و ترا بروے فضیلت دادہ شکر نعمت باری تعالیٰ بجا آر و چندیں جفا بروے روا مدار کہ فردا بہ از تو باشد و شرمساری بری

مثنوی

بر بندہ مگیر خشم بسیار	جور مکن و دلش میازار
او را تو بدہ درم خریدی	آخر نہ بقدرت آفریدی
ایں حکم و غرور و خشم تا چند	ہست از تو بزرگتر خداوند
اے خواجۂ ارسلان و آغوش	فرماندۂ خود مکن فراموش

در خبر ست از خواجۂ عالم و سرور بنی آدم صلی اللہ علیہ وسلم کہ گفت

بزرگترین حسرتی در روز قیامت آن بود که بنده صالح را به بهشت برند و خداوند فاسق را بدوزخ۔

قطعه

بر غلامی که طوع خدمت تست خشم بی حد مران و طیره مگیر
که فضیحت بود بروز شمار بنده آزاد و خواجه در زنجیر

حکایت ۱۵ - سالی از بلخ با شامیانم سفر بود و راه از دزدان پرخطر. جوانی بدرقه همراه ما شد نیزه باز چرخ انداز سلحشور بیش زور که ده مرد توانا کمان او را زه کردندی و زورآوران روی زمین پشت او بر زمین نیاوردندی ولیکن متنعم بود و سایه پرورده نه جهان دیده و سفر کرده رعد کوس دلاوران بگوشش نرسیده و برق شمشیر سواران ندیده۔

بیت

نیفتاده در دست دشمن اسیر بگردش نباریده باران تیر

اتفاقاً من و آن جوان هر دو در پی هم دوان هر دیوار قدیمش که پیش آمدی بقوت بازو بیفگندی و هر درخت عظیم که دیدی بزور سرپنجه برکندی و تفاخرکنان گفتی۔

بیت

پیل کو تا کتف و بازوی گردان بیند شیر کو تا کف و سرپنجه مردان بیند

ما دریں حالت کہ دو ہندو از پس سنگے سر برآوردند و قصد قتال ما کردند
بدست یکے چوبے و در بغل دیگرے کلوخ کوبے جوان را گفتم اکنون چہ پائی۔

بیت

بیار آنچہ داری ز مردی و زور   کہ دشمن بپائے خود آمد بگور

تیر و کمان را دیدم از دست جوان افتادہ و لرزہ بر استخوان۔ بیت

نہ ہر کہ موے شگافد ز تیر جوشن خای   بروز حملہ جنگ آوران بدارد پاے

چارہ جز ایں ندیدم کہ رخت و سلاح و جامہ رہا کردیم و جان بسلامت
بدر آوردیم۔

قطعہ

بکارہاے گران مرد کار دیدہ فرست   کہ شیر شرزہ درآرد بزیر خم کمند

جوان اگرچہ قوی بال و پیلتن باشد   بجنگ دشمنش از ہول بگسلد پیوند

نبرد پیش مصاف آزمودہ معلوم ست   چنانکہ مسئلہ شرع پیش دانشمند

حکایت ۱۶ - توانگرزادہ را دیدم - بر سر گور پدر نشستہ بود و با درویش
بچہ بمناظرہ در پیوستہ کہ صندوق تربت پدرم سنگین ست و کتابہ رنگین و
فرش رخام انداختہ و خشت فیروزہ بکار بردہ بگور پدرت چہ ماند خشتے دو فراہم
آوردہ و مشتے خاک بران پاشیدہ۔ درویش پسر بشنید و گفت تا پدرت

از زیرِ آں سنگِ گراں بر خود بجنبید پدرم بہشت رسیدہ باشد۔

بیت

خرکہ بروے نہند کمتر بار   برہ آسودہ تر کند رفتار

ودر خبر ست کہ مَوْتُ الْفُقَرَاءِ رَاحَۃٌ[۱] درویش چیزے ندارد کہ بحسرت بگذارد

قطعہ

مردِ درویش کہ بارِ ستمِ فاقہ کشید   بدرِ مرگ ہمانا کہ سبکبار آید
وانکہ در دولت و در نعمت و آسانی زیست   مردنش زیں ہمہ شک نیست کہ دشوار آید
بہمہ حال اسیرے کہ ز بندی برہد   خوشترش داں ز امیرے کہ گرفتار آید

حکایت ۱۷۔ بزرگے را پرسیدم از معنی ایں حدیث[۲] اَعْدٰی عَدُوِّکَ نَفْسُکَ الَّتِیْ بَیْنَ جَنْبَیْکَ گفت بحکمِ آنکہ ہر آں دشمن کہ با وے احسان کنی دوست گردد مگر نفس را۔ کہ چندانکہ مدارا بیش کنی مخالفت زیادہ کند۔

قطعہ

فرشتہ خوے شود آدمی بکم خوردن   وگر خورد چو بہائم بیوفتد چو جماد

۱۔ مرگ درویشاں آسایشے است ۱۲۔

۲۔ سخت ترین دشمنِ تو نفسِ تست کہ میانِ دو پہلوے تست ۱۲۔

مرادِ هر کہ برآری مطیعِ امرِ تو گشت — خلافِ نفس کہ گردن کشد چو یافت مراد

مناظرۂ سعدی با مدعی در بیانِ توانگری و درویشی

حکایت ۱۸۔ یکے را دیدم در صورتِ درویشاں نہ بر سیرتِ ایشاں در محفلے نشستہ و شُنعتے در پیوستہ و دفترِ شکایت باز کردہ و مذمتِ توانگراں آغاز نہادہ و سخن بدینجا رسانیدہ کہ درویشاں را دستِ قدرت بستہ است و توانگراں را پائے ارادت شکستہ۔ بیت

کریماں را بدست اندر درم نیست — خداوندانِ نعمت را کرم نیست

مرا کہ پروردۂ نعمتِ بزرگانم۔ ایں سخن سخت آمد۔ گفتم اے یار توانگراں دخلِ مسکینانند و ذخیرۂ گوشہ نشیناں و مقصدِ زائراں و کہفِ مسافراں و متحملِ بارِ گراں از بہرِ راحتِ دیگراں دست بطعام آنگہ برند کہ متعلقاں و زیر دستاں بخورند و فضلۂ مکارمِ ایشاں بارامل و ایتام و پیراں و اقارب و جیراں برسد

نظم

توانگراں را وقفست و نذر و مہمانی — زکوٰۃ و فطرہ و اعتاق و ہدی و قربانی

تو کے بدولتِ ایشاں رسی کہ نتوانی — جزایں دو رکعت و آنہم بصد پریشانی

اگر قدرت جود است و اگر قوت سجود توانگران را بہتر میسر شود کہ مال مزکّی دارند و
جامهٔ پاک و عرض مصون و دل فارغ و قوت طاعت در لقمهٔ لطیف است
و صحت عبادت در کسوت نظیف پیداست که از معدهٔ خالی چه قوت آید و از
دست تهی چه مروت زاید و از پای بسته چه سیر آید و از دست گرسنه چه خیر **قطعه**

شب پراگنده خسپد آن که پدید — نبود وجه بامدادانش
مور گرد آورد به تابستان — تا فراغت بود زمستانش

فراغت با فاقه نپیوندد و جمعیت با تنگدستی صورت نبندد یکے تحریمهٔ عشا
بسته و دیگرے منتظر عشا نشسته این بدان کے ماند **بیت**

خداوند مکنت بحق مشتغل — پراگنده روزی پراگنده دل

پس عبادت اینان بقبول اولی ترکه جمعند و حاضر نه پریشان و پراگنده خاطر
اسباب معیشت ساخته و باوراد عبادت پرداخته عرب گوید [۱] أَعُوذُ بِاللّٰه
مِنَ الفَقرِ المُکِبِّ و جِوارِ مَن لا یُحِبُّ و در خبر است که [۲] الفَقرُ سَوادُ الوَجهِ
فِی الدّارَین. گفت آن نشنیدی که فرمود خواجهٔ عالم . . . .

---

۱ پناه می برم بخدا از فقر بر روی اندازنده و از همسایگی دوستی که محبت نکند ۱۲

۲ فقر اضطراری گدائی روسیاهی است در هر دو جهان - ۱۲ -

(علیہ افضل الصلوٰۃ و اکمل التحیات) "الفقر فخری"، گفتم خاموش کہ اشارت خواجہ عالم (علیہ السلام) بفقر طائفہ ایست کہ مرد میدان رضا اند و تسلیم تیر قضا۔ نہ اینان کہ خرقہ ابرار پوشند و لقمہ ادرار نوشند۔

رباعی

اے طبل بلند بانگ در باطن ہیچ   بے توشہ چہ تدبیر کنی وقت بسیج
روے طمع از خلق بپیچ ار مردی   تسبیح ہزار دانہ بر دست مپیچ

درویش بے معرفت نیارامد تا فقرش بکفر نینجامد۔ کاد الفقر ان یکون کفراً۔ نشاید جز بوجود نعمت برہنہ را پوشیدن یا در استخلاص گرفتارے کوشیدن و ابناے جنس ما را بمراتب ایشان کہ رساند وید علیا بید سفلیٰ چہ ماند۔ نہ بینی کہ حق جل و علےٰ در محکم تنزیل از نعیم اہل بہشت خبر میدہد کہ۔ اولٰئک لھم رزق معلوم۔ تا بدانی کہ مشغول کفاف از دولت عفاف محروم ست و ملک فراغت

لہ فرمود سر را جواب بروئے ترین درود کامل ترین سلام کہ درویشی نازش من است ۱۲

ٹہ ۔ نزدیک است کہ درویشی بکفر انجامد ۔ ۱۲

ٹہ ۔ مرایشاں راست روزی معین و معلوم ۔ ۱۲

زیر نگین رزق مقسوم .

بیت

تشنگان را نماید اندر خواب　　همه عالم بچشم چشمهٔ آب

حالی که من این بگفتم عنان طاقت درویش از دست تحمل برفت تیغ زبان
برکشید و اسپ فصاحت در میدان وقاحت جهانید و بر من دوانید
و گفت چندان مبالغه در وصف ایشان بکردی و سخنهای پریشان بگفتی که وهم
تصور کند که تریاق اند یا کلید خزانهٔ ارزاق مشتی متکبر مغرور معجب نفور
مشتغل مال و نعمت و مفتتن جاه و ثروت سخن نگویند الا بسفاهت و نظر نکنند
الا بکراهت علما را بگدائی منسوب کنند و فقرا را به بی سروپائی طعنه زنند
بعزت مالی که دارند و غیرت جاهی که پندارند برتر از همه نشینند و خود را
بهتر از همه شناسند نه آن در سر دارند که سر بکسی فرو آرند بی خبر از قول
حکما که گفته اند هر که بطاعت از دیگران کمست و بنعمت بیش بصورت
توانگر است و بمعنی درویش گفتم مذمت ایشان روا مدار که خداوندان کرم اند
گفت غلط گفتی که بندگان درم چه فائده که چون ابر آذر اند و بر کس نمی بارند
و چشمهٔ آفتاب اند و بر کس نمی تابند و بر مرکب استطاعت سوارند و
نمی رانند و قدمی بهر خدا ننهند و درمی بی من و اذی ندهند مالی بمشقت

فراہم آرند و نخورند نگاہ دارند و بحسرت بگذارند چنانکہ بزرگان گفتہ اند سیم بخیل وقتے از خاک برآید کہ بخیل بخاک درآید ۔

بیت

برنج و سعی کسے نعمتے بچنگ آرد — دگر کس آید و بے رنج و سعی بردارد

گفتمش بر بخل خداوندان نعمت وقوف نیافتہ الا بعلت گدائی وگرنہ ہر کہ طمع بیکسو نہادہ کریم و بخیلش یکے نماید محک داند کہ زر چیست و گدا داند کہ بخیل کیست ۔ گفتا بتجربت آن گویم کہ متعلقان بر در دارند و غلیظان شدید برگمارند تا بار عزیزان ندہند و دست بر سینہ صاحب تمیزان نہند و گویند اینجا کس نیست و بحقیقت راست گویند ۔

بیت

آن را کہ عقل و ہمت و تدبیر و رای نیست — خوش گفت پردہ دار کہ کس در سرای نیست

گفتم بعلت آن کہ از دست متوقعان بجان آمدہ اند و از رقعہ گدایان بفغان محال عقل ست کہ اگر ریگ بیابان در شود چشم گدایان پر شود ۔

بیت

دیدہ اہل طمع بنعمت دنیا — پر نشود ہمچنان کہ چاہ بشبنم

هر کجا سختی کشیده و تلخی چشیده را بینی خود را بشره در کارهای مخوف اندازد و از توابع آن نپرهیزد و از عقوبت آن نهراسد و حلال از حرام نشناسد

قطعه

سگی را گر کلوخی بر سر آید / ز شادی بر جهد کین استخوانیست
وگر نعشی دو کس بر دوش گیرند / لئیم الطبع پندارد که خوانیست

اما صاحب دنیا بعین عنایت حق ملحوظ است و بحلال از حرام محفوظ من همان انکار الفت برایں سخن نکردم و دلیل و برهان نیاوردم اکنون انصاف از تو توقع دارم ـ هرگز دیده دست دغایی بر کتف بسته یا بینوایی در زندان نشسته یا پرده معصومی دریده یا کفی از معصم بریده الا بعلت درویشی شیرمردان را بحکم ضرورت در نقبها گرفته اند و کعبها سفته و غالب تهیدستان دامن عصمت بمعصیت آلایند و گرسنگان نان مردم ربایند ـ

بیت

چون سگ درنده گوشت یافت نپرسد / کین شتر صالح ست یا خر دجال

چه مایه مستوران بعلت مفلسی در عین فساد افتاده اند و عرض گرامی در زشت نامی بر باد داده ـ

بیت

با گرسنگی قوّت پرہیز نماند — افلاس عناں از کفِ تقوی بستاند

حاتم طائی کہ بیاباں نشیں بود ۔ اگر در شہر بودے از جوشِ گدایاں بیچارہ شدے و جامہ بر و پارہ کردندے چنانکہ آمدہ است ۔ بیت ۔

در من منگر تا دگراں چشم ندارند — کز دستِ گدایاں نتواں کرد ثوابے

گفتا نہ کہ من بر حالِ ایشاں رحمت می برم ۔ گفتم نہ کہ بر مالِ ایشاں حسرت میخوری ۔ ما دریں گفتار و ہر دو بہم گرفتار ۔ ہر بیذقے کہ براندے من بدفعِ آں کوشیدمے و ہر شاہے کہ بخواندے بفرزیں بپوشیدمے تا نقدِ کیسۂ ہمت در باخت و تیر جعبۂ حجت بینداخت ۔

قطعہ

ہاں! تا سپر نیفگنی از حملۂ فصیح — کورا جز آں مبالغۂ مستعار نیست

دیں ورز و معرفت کہ سخنداں سجع گو — بر در سلاح دارد و کس در حصار نیست

عاقبۃ الامر دلیلش نماند ۔ ذلیلش کردم ۔ دستِ تعدی دراز کرد ۔ و بیہودہ گفتن آغاز و سنتِ جاہلاں ست کہ چوں بدلیل از خصم فرو مانند سلسلۂ خصومت بجنبانند چوں آزرِ بت تراش کہ بحجت با پسر برنیامد بجنگش برخاست کہ لئن لم تنتہ[۱] لارجمنک

---

[۱] ہر آئینہ اگر باز نیائی بتحقیق ترا سنگسار خواہم کرد ۔ ۱۱ ۔

دشنامم داد سقطش گفتم ـ گریبانم درید ـ زنخدانش شکستم ـ قطعه

او در من و من در او فتاده ـــ خلق از پی ما دوان و خندان

انگشت تعجب جهانے ـــ از گفت و شنود ما بدندان

القصه مرافعه این سخن پیش قاضی بردیم و بحکومت عدل راضی شدیم تا حاکم مسلمانان مصلحتے بجوید و میان توانگران و درویشان فرقے بگوید قاضی چو حالت ما بدید و منطق ما بشنید ـ سر بگریبان تفکر فرو برد ـ و پس از تامل بسیار سر برآورد و گفت ـ اے آنکہ توانگران را ثنا گفتی ـ و بر درویشان جفا روا داشتی بدانکه هر جا که گل است خار است و با خمر خمار و بر سر گنج مار ـ آنجا که در شاهوار است نهنگ مردم خوار ـ لذت عیش دنیا را لدغه اجل در پس است و نعیم بهشت را دیوار مکاره در پیش ـ

بیت

جور دشمن چه کند گر نکشد طالب دوست

گنج و مار و گل و خار و غم و شادی بهم اند

نظر نکنی در بستان که بید مشک است و چوب خشک همچنین در زمره توانگران شاکراند و کفور و در حلقه درویشان صابر اند و ضجور ـ بیت

اگر ژاله هر قطره دُر شدے ـــ چو خرمهره بازار ازو پر شدے

مقربان حضرت حق جلّ و علا توانگرانند. درویش سیرت و درویشانند توانگر همت مهین توانگران آنست که غم درویشان بخورد. و بهین درویشان آن که کم توانگران نگیرد. وَمَن یَتَوَکَّلْ عَلَی اللهِ فَهُوَ حَسْبُهٗ[1] پس روے عتاب از من بدرویش آورد و گفت اے که گفتی توانگران مشتغل اند بمناهی و مست ملاهی نعم! طائفه هستند بدیں صفت که بیاں کردی قاصر همت و کافر نعمت که ببرند و بنهند و نخورند و ندهند. اگر بمثل باراں نبارد و یا طوفان جہاں را بردارد بمکنت خود از محنت درویش نپرسند و از خدا تعالی نترسند و گویند.

بیت

گر از نیستی دیگرے شد هلاک — مرا هست بط را ز طوفاں چه باک

بیت

دوناں چو گلیم خویش بیروں بردند — گویند چه غم گر همه عالم مردند

قومے بریں نمط هستند که شنیدی و طائفه خوان نعمت نهاده و صلائے کرم در داده و میان بخدمت بسته و ابرو بتواضع کشاده. طالب نام اند و مغفرت و صاحب دنیا و آخرت چوں بندگان حضرت پادشاه عالم عادل مؤید منصور مالک

ف: ہر کہ تکیہ کند بر خدا بس خدا برائے او کافی است ۱۲

از تمام انام بنامی تعزیز [illegible] وارث ملک سلیمان - اعدل ملوک زمان مظفرالدنیا والدین ابوبکر سعد بن زنگی - ادام الله ایامه ونصر اعلامه -

قطعه

پدر بجای پسر هرگز این کرم نکند ‌‌‌‌‌‌ که دست جود تو با خاندان آدم کرد

خدای خواست که بر عالمی ببخشاید ‌‌‌‌‌‌ بفضل خویش ترا پادشاه عالم کرد

قاضی چون سخن بدین غایت رسانید واز حد قیاس مبالغت فرو ماندیم بمقتضای قضا رضا دادیم واز ما مضی درگذشتیم و بعد از مجارا طریق مدارا پیش گرفتیم وسر بتدارک بقدم یکدیگر نهادیم و بوسه بر سر و روی دادیم وختم سخن برین دو بیت کردیم -

قطعه

مکن ز گردش گیتی شکایت ای درویش ‌‌‌‌‌‌ که تیره بختی اگر هم برین نسق مردی

توانگرا چو دل و دست کامرانت هست ‌‌‌‌‌‌ بخور ببخش که دنیا و آخرت بردی

له همیشه دارد دوران دولت او را و یاری دهد علم نیزه هاے او را - ۱۲

انتخاب از انوار سهیلی

باب هشتم در احتراز کردن از ارباب حقد و حسد و اعتماد ننمودن بر تملّق ایشان

رای جهان آرای حکیم فرخنده رای را گفت - فرد

ای چو صبح آخرین سر تا به پا صدق و صفا ... وی چو عقل اولین پا تا به سر فضل و هنر

به تقریری از وصمت و عیب مبرّا و نسخهٔ از سمت شک و ریب معرّا بیان فرمودی مثل کسی که دشمنان غالب و خصمان قاهر متوجه او گردند از هیچ جانب راه گریز نیابد - و مفرّ خلاص متصور نباشد - و او به یکی از ایشان استظهار جسته قاعدهٔ صلح را تمهید دهد - و به وسیلهٔ مصالحت او از مضرت دیگران برهد - و از خطر مخافت و فتنه و آفت ایمن گردد - و عهد خود در آن واقعه با دشمن به وفا رسانیده نفس خود را از ذمیمه صیانت نماید و به برکت حزم و کیاست خرد

اگر گرداب آفت بساحل فوز و نجات رسد اکنون التماس آن دارم که باز گوید
داستان اصحاب حقد و عداوت که از ایشان احتراز و اجتناب نیکوتر یا انبساط
و اختلاط بهتر، و اگر یکی از ایشان گرد استمالت برآید و داعیهٔ ملائمت از وی سر زند
بدان التفات باید نمود یا آن اطلاق و ضمیمه جای نباید داد و نیز برهمن گفت -

فرد

ای چو ... از افتتاح آزمایش دوزخی ... وی چو عقل از ابتدای آفرینش کارها

هر که بفضل صنع قدسی مستظهر باشد و بمدد عقل ... بود هر آینه ... با احتیاط
هر چه تمامتر واجب بیند و مواقع خیر و شر و مواقع نفع و ضرر نیکو بشناسد و ...
نگذارد که از دوست آزردن و دشمن رنج دیده پهلو تهی کردن بسلامت نزدیکتر ...
و از مکامن مکر کینه‌توز دشمن اهل غدر که هم کاسه چون فروش تحت ...
امینی از خطر غایت ... تغییر باطن و تفاوت اعتقاد او بچشم خرد مشاهده ...
و ندرخه دل در خدمت ضمیر و نظر بصیرت مشاهده نماید -

مثنوی

چو آزرده شد خصم ایمن مباش ... خراشیده دارست قصه خراش
گر اول درآید بلطف و خوشی ... ور آخر ببینی ... از وی کشی

وہرکہ ازاہل کینہ علامتِ عداوت فہم کردہ باشد باید کہ آں را محل نیکو پیدا نسازد وبچرب زبانی وتلطف فریفتہ نگردد وجانب ہشیاری وبیداری ومحافظت اندیشی فرو نگذارد۔ چہ اگر خلاف ایں معنی ازوے در وجود آید تیر آفت را ازجان ہدفے ساختہ باشد و آتشِ بلا را درساحتِ سینہ برافروختہ۔

بیت

دشمنی ازخصم محنتہائے بسیار آورد ۔۔۔ تخم غفلت ہرکہ کارد رنج دل بار آورد

وازجملہ حکایاتے کہ دریں باب بردفترِ خاطرِ اولوالالباب مرقوم شدہ حکایت ایں تدبر قبرہ فرخت جمال ومزید کمال دارو شاہ پرسید کہ چگونہ بودہ است آں۔

حکایت گفت آوردہ اند کہ ملکے بود نام او ابن مدین باہمتے عالی و رائے روشن قیصرِ رفیع القدر سلطنت و بیعی معمار شوکت بقبۂ سماک رسانیدہ و بنائے تیغ الفضائے مکرمت راہمدوہ مہندس حشمت از ذروۂ فلک الافلاک گذرانیدہ

بیت

ملک کوکبہ شاہ جمشید بخت ۔۔۔ فلک مرتبہ ماہ وخورشید تخت

بامرغے کہ او را قبرہ خواندند انسے تمام داشت وآں مرغے بود باحسنے کامل و نطقے دلکشا وصورتے مطبوع وہیئتِ زیبا ہموارہ ملک با وسخن گفتے وبجوابہائے

شیریں وشلہائے رنگیں او منبسط گشتے۔

مثنوی

سخنہائے زیبائے رنگیں خوش است
حکایات شیریں بسے دلکش است

کسے راکز نہا بود بہرہ مند
کنندش بزرگان و شاہاں پسند

قضارا قبرہ در کوشک شاہ بیضہ نہاد بچہ بیروں آورد ملک از غایت دلبستگی فرمود تا او را بسرائے حرم بردند۔ وملازمان حرم سرائے را حکم شدہ تا در تعہد او و بچہ او بغایت جہد بجائے آرند۔ وہماں روز پادشاہ را پسرے آمد انوار نجابت از ناصیۂ او تاباں۔ وشعلۂ سعادت بر صفحات حال وے درخشاں۔

قطعہ

مہے بر اوج سپہر کمال طالع شد
کہ کس ندید چناں ماہ در ہزاراں سال

خجستہ طالع روشن دل مبارک پے
فرشتہ طلعت نیک اختر و ہمایوں فال

ازاں نہال شرف تازہ گشت گلشن ملک
چنانکہ تازہ شود برگ گل ز باد شمال

چنانچہ بچۂ قبرہ می بالید شاہزادہ نیز نشو ونما می یافت وایشاں را بایکدیگر الفتے عظیم افتادہ بود۔ پیوستہ ملک زادہ بآں مرغک بازی کردے وہر روز قبرہ بکوہہا و بیشہار فتے واز میوہا کہ مردم آں را ندانستندے واگر دانستندے

بداں رسیدن نتوانستندے دو عدد بیاوردے یکے ملک زادہ را دادے و دیگر بچۂ خود را خورانیدے۔ کودکاں بداں متلذذ گشته به نشاط و رغبت میخوردند۔ و اثر منفعت آں هرچه زودتر در قوت و تقویت جسم ایشاں مشاهده میرفت۔ چنانکه در اندک مدت بسیار بیالیدند۔

فرد

گشتند سرکشیده بنشو و نمای خویش　　چوں سبزۂ تر از اثر فصل نوبهار

و قبره را بوسیلۂ آں خدمت هر روز جاه و رفعت زیاده می شد و ساعت بساعت قرب و منزلت می افزود۔ یک چندے برین بگذشت و زمانه بسے اوراق سفیدهٔ و سیاه لیل و نهار در نوشت۔ روزے قبره غایب بود بچۂ او در کنار شاهزاده جست و بسر پنجۂ درشت دست او را ریش گردانید۔ آتش خشم در اشتعال آمده شاهزاده را بغرقاب خفت و حدت افگند تا خاک دشمنی بر مروت زد و حق الفت و صحبت قدیم را بباد داده پاے او گرفته گرد سر بگردانید و چناں محکم بر زمین زد که فی الحال با خاک برابر گشت و قبره پاک ناچیز شد

فرد

دریغا که شاخ گل نوشگفته　　　فرو ریخت از تند باد خزانی

چون قبره باز آمد بچه را کشته دید نزدیک بود که مرغ روحش از قفس قالب پرواز
کند و از هول آن واقعه نمودار فزع اکبر در دلش پدید آمد و از وقوع
آن حادثه اثر اندوه در سینه‌اش کالنقش فی الحجر جاگیر شد فریاد و نفیر بمنزل ماه
و تیر رسانیده می‌گفت ـ

بیت

ده که گل روشنی در چشم عالم بین نماند   رنگ عیش و شادمانی در دل غمگین نماند

بعد از جزع بسیار و فزع بیشمار با خود اندیشید که این آتش بلا تو افروخته و متاع
فراغت را بغوغای محنت تو بفروخته ترا در بن غاری یا بر سر دیواری
آشیانه بایستی ساخت. با حرم سرای سلطان چه کار داشتی و به تربیت بچه خود
مشغول شده با تابک پسر پادشاه چرا مشغول شدی اگر بگوشه و توشه خود قناعت
میداشتی امروز در این بلا مبتلا نگشته از این قصه غصه نمی‌کشیدی و حکما گفته‌اند
بیچاره کسی که بصحبت جباران درماند که تمام عهد ایشان سخت و سست بود و بنای
وفای ایشان قوی و ضعیف افتاده همیشه رخسار مروت باسیب جفا خراشیده دارند
و چشم فتوت را بخاک بدعهدی و ناانصافی انباشته سازند نه اخلاص و مناصحت
نزدیک ایشان حرمتی دارد و نه سابقه خدمت و رابطه ملازمت قدری و قیمتی

بیت

برائے خدمت آنکس کہ نشناسد حق خدمت
مکن اوقات خود ضائع کہ نہ مزد ست نہ منت

عفو جرائم را کہ صفتِ آزاد مردان ست در مذہب انتقام ناروا و جرم اسم شناسند و حق ناشناسی را کہ سمتِ اہل کفران ست ۔ در شرع نخوت جائز و مباح پندارند آخر از صحبتِ جمعی کہ سوابق خدمتِ مخلصاں فراموش کنند چہ فائدہ تواں گرفت و در ملازمتِ گروہے کہ رابطۂ محبت بے غرضاں را از یاد بگذارند چہ سرمایہ حاصل تواں کرد ۔

فرد

حیف ست کہ در زمرۂ مرداں بریش نام   آں را کہ حقِ صحبتِ یاراں نشناسد

و من با قومے در آمیختہ ام کہ در جانبِ خود ارتکاب کارہائے بزرگ را حقیر شمرند و از طرفِ دیگراں اندک سہوے را بسیار شناسند ۔

فرد

عیب خود را ہنر باز نمایند دگر   ہنرے ہست ترا عیب عظیمش خوانند

و من بارے فرصتِ مجازات و زمانِ مکافات فوت نخواہم کرد ۔ و تا کینۂ بے سپر خویش از ایں ظالم بے رحم و ستمگار خونخوار کہ ہمزاد و ہمنشیں و مونس

و فرزند خویش را بے موجبے بکشت و ہم خانہ را بے سببے ہلاک کرد باز بچہ کبوتر آرام
و دست از شوہر گرفت ۔

بیت

بیاب سوز مہر و آزرم را		بکش آتش کینۂ گرم را

پس آنگہ بیتابانہ بر روے مالک نار و حجت و پیشہ جہانبین آں قسورۃ الطیور
سلطنت برگزید و پرواز نمودہ بر کنگرۂ کوشک نشست ۔ خبر بشاہ رسید و براے چشم
پسر گریہا کرد ۔ و خواست کہ تخلیت فرخ را [illegible] و در قفس بدام محبوس
ساخت انچہ سزاے او باشد تعذیب فرماید ۔ پس زیر کوشک آمدہ ۔ در برابر قبرہ
ایستادہ گفت ۔ اے مونس روزگار ازین بالا فرود آے کہ بجان ایمنی ۔ حالا
صحبت مرا برہم زدی و نہال عیش مرا پژمردہ مساز ۔ قبرہ گفت اے مالک متابعت
فرمان تو بر ہمگنان فرض است اما من مدتے در بادیۂ تامل سرگرداں شدہ
بسر حد این اندیشہ رسیدہ بودم کہ نتیجۂ کردار اعمال و قبضۂ اقبال چہ
درگاہ دستادہ [illegible] شناخت و ترتیب جست جز در ساحت بالا [illegible] حضرت
نشناخته تو مان آں بود کہ [illegible] سایۂ عنایت تو چوں کبوتران حرم مرفہ و
فارغ البال توانم بود ۔ و در دو [illegible] سعی نمودہ بر تربیت فرزندان توانم رسید ۔ اکنون

که خون پسر هم در حریم سلطنت چون قربانی حاجیان مباح داشتند چگونه مرا آرزوی
طول حیات این خانه باقی ماند و با این همه اگر داشتمی که جان شیرین را عوض ست
بی کسان زنان احمد شاه حرم خدمت گرفتمی لیکن؛

بیت

دم صبح که رسیده گردد از وام   من بعد به دانه کی شود رام

دیگر حدیث - لا یلدغ المؤمن من جحر واحد مرتین[1] بصحت پیوسته
در دنیا یک باید که یک چیز را دو بار نیازماید و از زخم جانوری دو بار گزیده نشود

فرد

نشنودی این مثل را که ارباب عقل گفته‌اند من جرب المجرب حلت به الندامة[2]
و نیز بر ضمیر منیر پادشاه روشن است که مجرم را ایمن نباید زیست که اگر
در عقوبت عاجل توقفی رود عذاب آجل متوجه خواهد بود و اگر بسا مدت
بگذرد پس از آن بجهت اولاد و احفاد وی را نتیجه و مثال آن باید چشید
خواری عقاب و باس نباید دید طبیعت عالم صفت مکافات

۱؎ گزیده نشود مرد مسلم از یک سوراخ دو بار - ۱۲

۲؎ هر که بیازماید آزموده را فرود آید بر وی شرمندگی - ۱۲

راشاغل ست وطینتِ روزگار بخاصیت مجازات را متضمن۔ چنانچه پسر مالک
با بچهٔ من تعدّے اندیشید و از من بے اختیار بلکه بطریق مکافات الٰہی
بوے رسید و ممکن نیست که کسے از ساغرِ ستمگاری جرعهٔ نوشد و بخمار بلا مبتلا
نگردد و چو درچمنِ اعمال نهال بیداد بنشاند ثمرهٔ عقوبت و عذاب بر ندارد۔

بیت

ابلهٔ آنکه تخم حنظل کاشت　　طمع نیشکر نباید داشت

مگر ملک حکایت دانا دل دزدان استماع نکرده است و رسیدنِ مکافات
بدزدان بسمع شریفش نرسیده ملک پرسید که چگونه بوده است آن۔

حکایت۔ گفت آورده اند که در شهرِ رقه درویشے بود باخلاقِ پسندیده
و آداب ستوده آراسته۔ و نهال اقوال و افعالش باز بار برکارم او صفات و
محاسن عادات پیراسته و بواسطهٔ آنکه وے داشت بحقایق معرفت دانا
او را دانا دل گفتندے۔ و اهالی آن شهر او را دوست داشتندے۔

بیت

آن را که کمال معرفت شد حاصل　　هم مونسِ جان باشد و هم مرهم دل

وقتے از اوقات متوجه زیارتِ بیت الحرام شد و ویرا رفیقے و همدمے

روے براہ آورد جمعے دزداں بوے رسیدند و گمان آنکہ باو مال بسیار ست قصد کشتن وے کردند۔ وانا دل گفت با من از مال دنیا چنداں چیزے بیش نیست کہ توشہ راہ حج تواند بود۔ اگر غرض شما بداں مقدار حاصل میشود مضائقہ نیست مال ببرید و مرا بگذارید۔ تا بطریق توکل و تجرید ایں راہ را بسر برم و دیدہ انتظار کشیدہ را از خاک آستان حرم توتیاے کشم۔

بیت

رسم بکوے وے و سر بر آستاں فگنم غبار خاک درش توتیاے دیدہ کنم

دزداں بیرحم بداں سخن التفات نانمودہ بقتل وے شمشیر کشیدند۔ بیچارہ متحیروار بہر طرف می نگریست و چنانچہ رسم فرو ماندگاں باشد یارے و مددگارے می جست۔ دراں بیداے پُر وحشت و صحراے باہول و ہیبت ہیچ متنفسے بنظر وے در نیامد مگر آنکہ بر بالاے سر ایشاں جوقے کلنگاں می پریدند۔ وانا دل آواز داد کہ اے کلنگاں دریں بیاباں بدست ستمگاراں گرفتار شدہ ام و جز حضرت عالم السر و الخفیات کسے از حال من خبر ندارد۔ شما کینۂ من ازیں جماعت بخواہید و خون من ازایشاں باز طلبید۔ دزداں بخندیدند و گفتند چہ نام داری۔ گفت وانا دل۔ گفتند بارے دل تو از دانائی ہیچ خبر ندارد

هیچ خبر ندارد ما را معلوم شد که تو بے عقلی و هر که عقل ندارد در کشتن او زیاده وبالے نخواهد بود۔ دانادل گفت سَوْفَ تَرَیٰ[1] اِذَا انْجَلَی الْغُبَارُ۔ درینجا نکته از مکافات بگوش شما فرو میخوانم۔ و شمه از مجازات عمل بنظر شما درمی آرم و لیکن گرد سے کر صفات صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لَا یَرْجِعُوْنَ۔[2] لازم ذات ایشان ست ازیں معنی چه خبر دارند۔

بیت

اگر گوش دارد حسد او نه هوش　　ازیں سان سخنها خوش آید بگوش

چندانچه دانادل می گفت گوش هوش ایشان از استماع سخن حق بے بهره بود و باصره بصیرت شاں مشاهده جلوات جمال حقیقت نمی نمود۔ او را کشتند و مالش را بردند۔ و چوں خبر کشتن او باهل شهر رسید ملول گشته بر فوت او تاسفها خوردند۔ و پیوسته طالب آں بودند که گر کشندگان او را بیابند۔ آخر الامر بعد از مدت بعید بیشتر اهل شهر روز عید بمصلیٰ حاضر شده بودند و کشندگان دانادل نیز درهماں مجمع گوشه گرفته در اثنائے آں فوج کلنگاں از هوا در آمده بالائے سرِ دزداں حائف پرواز کردند و نوعے آواز میدادند که از شغب

---

[1] زود است که خواهی دید هرگاه صاف خواهد شد غبار۔ ۱۲

[2] کر انند از شنیدن حق گنگانند از کلمه خیر کورانند از راه راست پس آنها باز نیایند از گمراهی ۱۲

روے براہ آورد جمع دزداں بوے رسیدند و گمان آنکہ با و مال بسیاریست قصد کشتن وے کردند۔ دانا دل گفت با من از مالِ دنیا چنداں چیزے بیش نیست کہ توشۂ راہ حج تواند بود۔ اگر غرضِ شما بداں مقدار حاصل میشود مضائقہ نیست مال ببرید و مرا بگذارید۔ تا بطریقِ توکل و تجرید ایں راہ را بسر برم و دیدۂ انتظار کشیدہ را از خاکِ آستانِ حرم توتیائے کشم۔

بیت

روم بکوے وے و سر بر آستاں فگنم ۔ غبارِ خاک درش توتیائے دیدہ کنم

دزداں بیرحم بداں سخن التفات نانمودہ بقتل وے شمشیر کشیدند۔ بیچارہ متحیر وار بہر طرف می نگریست و چنانچہ رسم فرو ماندگاں باشد یارے و مددگارے می جست۔ دراں بیدائے پُر وحشت و صحرائے با ہول و ہیبت ہیچ تنفسے بنظر وے در نیامد مگر آنکہ بر سرِ ایشاں جوقے کلنگاں می پریدند دانا دل آواز داد کہ اے کلنگاں دریں بیاباں بدست ستمگاراں گرفتار شدہ ام و جز حضرت عالم السر و الخفیات کسے از حالِ من خبر ندارد شما کینۂ من ازیں جماعت بخواہید و خونِ من از ایشاں باز طلبید۔ دزداں بخندیدند و گفتند چہ نام داری۔ گفت دانا دل۔ گفتند بارے دلِ تو از دانائی ہیچ خبر نداد

هیچ خبر ندارد و ما را معلوم شد که تو بے عقلی و هر که عقل ندارد در کشتن او زیاده وبالے نخواهد بود۔ داناول گفت سَوْفَ تَرَىٰ إِذَا انْجَلَى الْغُبَارُ[۱]۔ و همچنانکه از مکافات گوش شما قدری خواهم۔ و شمه از مجازات عمل نظر شما در می آرم و لیکن گروہے که صفات صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ[۲]۔ لازم ذات ایشان ست ازین معنی چه خبر دارند۔

بیت

اگر گوش دارد خداوند هوش ازین سان سخنها خوش آید بگوش

چنانچه داناول می گفت گوش هوش ایشان از استماع سخن حق بے بهره بود و باصرهٔ بصیرت شان مشاهدهٔ جلوات جمال حقیقت نمی نمود۔ او را کشتند و مالش را بردند۔ و چون خبر کشتن او باهل شهر رسید ملول گشته بر فوت او تاسفها خوردند۔ و پیوسته طالب آن بودند که کشتگان او را بیابند۔ آخر الامر بعد از مدت بعیده بیشتر اهل شهر روز عید بمصلی حاضر شده بودند و کشندگان داناول نیز در همان مجمع گوشه گرفته در اثنائے آن فوج کلنگان از هوا در آمده بالائے سر دزدان حائف پرواز کردند و نوعے آواز میدادند که از شغب

---

[۱] زود است که خواهی دید هر گاه صاف خواهد شد غبار۔ ۱۲

[۲] کرانند از شنیدن حق گنگانند از کلمهٔ خیر کورانند از راه راست پس آنها باز نیایند از گمراهی۔ ۱۲

وفغانِ ایشان حسن‌خلق از او را دور از کارِ خود بازمی مانند۔ یکے از آں دزداں بخندید و بر سبیلِ استہزا با یارِ خود گفت ہمانا کہ خونِ دانا دل را می طلبند۔ قضارا یکے از اہلِ شہر کہ در جوارِ ایشاں بود ایں سخن بشنید و دیگرے را اعلام دادہ ہم در ساعت بحاکم انہا کردند۔ وایشاں را گرفتہ باندک مطالبہ معترف شدند۔ ومکافاتِ خونِ ناحق بدیشاں رسید و بقصاص رسیدند۔

قطعہ

کہ کرد در ہمہ عالم کمانِ ظلم بزہ — کہ تیر لعنتِ جاوید را نشانہ نشد

کہ در زمانہ بے اعتبار طرحِ ستم — خیال بست کہ خود عبرتِ زمانہ نشد

وایں مثل برائے آں آوردم تا ملک را معلوم گردد کہ جرأتِ من بر زخم شاہزادہ بہ تقاضائے مکافات واقتضائے مجازات بود والا مرغِ شکستہ بال را قوتِ ایں کار از کجا تواند بود وچوں ایں صورت از من در وجود آمدہ بہالا حکمِ حاکمِ خرد ایں ست کہ بفرمانِ تو کار نکنم واعتماد نا نمودہ بر سخنِ مخادعت وفریب در چاہ نروم۔ ع

آں بہ کہ حذر نمایم از خدمتِ شاہ

ملک گفت آنچہ گفتی بصدق وصواب مقرون بود وبفوائدِ حکمت وعوائدِ فضیلت

مشحون و من میدانم که بفحوای «اَلْبَادِی اَظْلَم»[۵۱] گناه پسر من بود که بی شائبهٔ
جرمی بچه ترا بقتل آورد، و تو بر سبیل مکافات که «جَزَاءُ سَیِّئَةٍ سَیِّئَةٌ مِثْلُهَا»[۵۲]
عوض راست کردی و هنوز منت دارم که بر قتل او اقدام نموده و بهمین نقصان
باصرهٔ او بسنده کرده. اکنون نه ترا کینه‌ای متوجه است و نه مرا آزاری باقی. قول
مرا باور کن و بیهوده در مفارقت و مهاجرت مکوش و بدانکه من انتقام را از معائب
مردان می شمارم. و عفو را از هنرهای جوانمردان می شناسم هرگز دست رد
بر پیشانی هنر نخواهم زد. و روی قبول بجانب عیب نخواهم آورد. بلکه مدعا
من آنست که در مکافات بدی نکوئی کنم و اگر از کسی ضرری بمن عائد
شود در برابر آن نفعی بوی رسانم.

رباعی

اعادت خود بسان جوئی نکنیم جز راستی و نیکخوئی نکنیم
آنها که بجای ما بدی کردند گر دست دهد بجز نکوئی نکنیم

قبره گفت بازآمدن من هرگز ممکن نیست که خردمندان از مصاحبت یار موحش

---

۵۱ آنکه آغاز کند ستمکارتر است ۱۲.

۵۲ پاداش بدی بدی ست مانند آن. ۱۲.

پہلوتہی کردہ اند و در تصانیفِ بزرگان مذکورست - کہ مردم آزردہ را ہرچند لطف و دلجوئی زیادت واجب دارند و اکرام و احسان بہ نسبتِ ایشان تقدیم شناسند بدگمانی و نفرت بیشتر شود - و بران تقدیر احتراز لازم باشد -

قطعہ

عزیز من چو آزردی کسے را	مراعاتش مکن تا می توانی
کہ ہرچند از تو خدمت بیش بیند	مر اورا بیش گردد بدگمانی

ملک گفت اے قبرہ ازین کلمات درگذر کہ تو مرا بجاے فرزندی - بلکہ عزیز تر - و اُنسے کہ مرا بتست با ہیچکس از خویشان و متعلقان نیست کسے بہ نسبتِ کسان خود بدین نپیوندد شد - و باخصوصان در مقام انتقام و مخاصمت نباشد قبرہ گفت حکما در باب اقربا سخن گفتہ اند و حال ہریک بہ تفصیل باز نمودہ و برین منوال فرمودہ کہ مادر و پدر بمثابہ دوستانند - و برادران بمثابہ رفقا - و یاران و عیال و عم و مرتبہ آشنایان و زنان در مقام ہمصحبتان و در موازنہ خصمان - و سائر خویشاوندان در مرتبہ بیگانگان - اما پسر را براے بقاے ذکر خواہند و با نفس و ذاتِ خویش یکتا شناسند - و دیگرے را در حرمت و عزت با او شریک نسازند و من ہرگز ترا بجاے پسر نتوانم بود - و برتقدیرِ آنکہ مرا بجاے

فرزند داری در وقتِ نزولِ بلا و ہجوم آفت وعناجانب ما فروخواہی گذاشت کہ
ہرچند کسے کسے را دوست دارد وگوید کہ خود را بر تو ایثار می کنم و بجاں درمقام
مضائقہ نیستم۔ ع

جاں چہ چیز است کہ بہ تو فدا نتواں کرد

لیکن وقتے کہ فتنۂ حادث گردد وکار بداں رسد کہ از سرِ جاں بر باید خاست
بے شبہ خود را از مضیقِ آں خطر بہر صفہ سلامت خواہد کشید و ہیچ نوع نقدِ ہستی را
نثار دیگرے نخواہد کرد۔ بیت

مردے باید کہ از بلا نگریزد وز بہر کسے از سرِ جاں برخیزد

مگر ملک حکایت پیرزن و مہستی نشنیدہ و بر مضمون حالِ ایشاں اطلاع نیافتہ
شاہ فرمود کہ باز نمائے با من کہ چگونہ بودہ است آں۔

حکایت۔ گفت آوردہ اند کہ زالے کہن سال فرسودہ حال دخترے
داشت مہستی نام ناگاہ چشمِ زخمِ روزگار بداں سروِ گلعذار رسید و سر بر بستر
بیماری نہاد۔ پیرزن گردِ سرِ دختر می گشت و از روئے نیاز زاری با چشمے
چوں ابرِ نو بہاری می گفت۔ اے جانِ مادر فدائے تو باد۔ و سرِ ایں
شکستہ و گوشۂ محنت و زماندہ خاکِ پائے تو۔ من خود را صدقہ سرِ تو می کنم

ونیم جانے کہ دارم برائے بقائے تو فدامی سازم۔

ع

گرت در دسرے باشد مرا بر گرد سر گردان

هر سحرگاه با ناله و آه گفتے خدایا برین جوان جهان نادیده ببخشائے۔ و این پیر
فرتوت از عمر سیر آمده را در کار او کن۔ مثنوی

از عمر من آنچه هست بر جائے [?] بستان و بعمر او در افزائے
گر چه شده ام چو موے از غم   یک موے مباد از سرش کم

القصه پیرزن از آنجا که مهر مادری و شفقت مادران باشد روز و شب در
دعا و زاری می کوشید و جانے که داشت بفرزند دلبند می بخشید قضارا ماده
گاوے از آن پیره زن از صحرا باز آمد و بمطبخ درون رفت و ببوے خوردنیا
سر در دیگے کرده آنچه بود بخورد و چون خواست که سر از دیگ بیرون آرد نتوانست
گاو بے طاقت شده همچنان دیگ در سر از مطبخ بدر آمد و ازین گوشه
بدان گوشه می رفت۔ پیره زن در وقت باز آمدن گاو در خانه نبود از سیر
این قضیه وقوفے نداشت چون بخانه در آمد و بدان شکل و هیئت چیزے دید
که گرد خانه بر می آید تصور کرد که عزرائیل است بقبض روح مهستی آمده نعره برداشت

و زاریِ تمام گفت ـ

نظم

ملک الموت من نه مهستی ام — من یکی پیر زالِ محنتی ام

گر تو خواهی که جانش بستانی — اندران خانه است تا دانی

گر مهستی تراست اندر کار — اینک او را ببر مرا بگذار

بی بلا نازنین شمرد او را — چون بلا دید در سپرد او را

تا بدانی که نیست در خطرے — هیچکس را ز خود عزیزترے

و من امروز از همه علائق مجرد گشته ام و از خلائق منقطع گشته و از خدمت تو چندان توشه برداشتم که راحلهٔ قوت من بدان گران بار شده تحمل بار دیگر ندارد ـ

مصرع

ترسم که تن ضعیف ست این بار بر نتابد

و کدام جانور را آن طاقت تواند بود که گوشهٔ جگر او را بآتش بیداد کباب کرده میوهٔ دلش را بباد تاراج بر دهند و روشنائیِ دیدهٔ او را در ظلماتِ فنا افگنند راحتِ جانش را از پیش بردارند ـ و من چون از فرزند دلبند که نورِ دیدهٔ پرنم و سرورِ سینهٔ پرغم بود براندیشم دریاے تاسف در موج آمده کشتیِ شکیبائی را

بگردابِ اضطراب انداز د. و شعلهٔ آتشِ تحیّر بالا گرفت متاعِ صبر و بردباری
رابیکبار بسوزد۔

قطعه

اندر جهان منم که محیطِ غمم مرا / پایان پدید نیست چه پایان کنار هم
کفتم بصبر ساحلِ دریا شود پدید / اکنوں شکست کشتیِ صبر و قرار هم

و با این همه بجانِ امین نیستم و بدین تواضع و تملق فریفته شدن از روشِ
خردمنداں دور میدانم۔ لاجرم آیهٔ یٰلَیْتَ بَیْنِیْ وَبَیْنَکَ بُعْدَ الْمَشْرِقَیْنِ میخوانم

بیت

وصلے که در و ملال باشد / هجراں به ازاں وصال باشد

ملک گفت آنچه از جانبِ تو وقوع یافت اگر بروجه ابتدا بودے تحرز و تجنب
از صحبت مناسب بودے ولیکن بر سبیلِ قصاص کارے کردی و بطریقِ
جزاءِ عملے بجا آوردی و زبانِ معدلت نیز بہمیں حکم می فرماید و حاکمِ انصاف
در مقابلهٔ چناں فعلے که از فرزندِ من صادر شده بچنیں مکافات امر می نماید
پس موجبِ هجرت و سببِ نفرت چه تواند بود۔ آخر براندیش که پیش از
[illegible] انیسِ اوقات و مونسِ روزگارِ من تو بودی و چوں پسرِ من

یعنی کاش میانِ من و تو دوری مشرق و مغرب واقع می شد ۔ ۱۲

از کتم عدم بمقتضای وجود آمد مهر پدری اقتضای آن کرد که بدیدار وی انسی
پدید آید. دران باده اورا با تو شریک کردم و مجالست تو و موانست وی عمری
برفاهیت می گذرانیدیم و اکنون که چشم زخم زمان نقصانی بگوهر باصره اش
رسانیده ذوقی که بدیدار وی داشتم خلل پذیرفته شد. اما مسرت گفت و شنید
و صحبت صدا و ندای تو باقیست. چنان مکن که این نسبت بکلی منتفی گردد.
و مرا بقیة العمر متشکف بیت الاحزان باید شد و با اندوه و ملال و غصه و کلال
باید گذرانید. مثل من با تو همان مثل مطرب است و پادشاه قبره پرست
که چگونه بوده است آن.

حکایت. یکی گفت آورده اند که پادشاهی مطربی داشت خوش آواز
و شیرین نواز که با الحان دلفریب پای عقل از رکیب بیرون بردی و
عنان تمالک از دست تصبر و شکیب بدر کردی.

بیت

از خوش گوی تو در لحن تو آواز   ندید این چنگ پشت ارغنون باز

پادشاه اورا بغایت دوست داشتی. و پیوسته بسماع نغمات دل آویزش
داستانهای نشاط انگیزش خوش وقت بودی.

فرد

نوای مطربی بشنو که صوتش راحت افزایش
ز یر و بم چو ناهید آورد در چرخ کیوان را

و این مطرب غلامی قابل را تربیت میفرمود و در سازندگی و نوازندگی تعلیمها مشفقانه میداد تا اندک زمانه کار از خواجه گذرانید و آهنگ سازی و نغمه پردازی بجایی رسانید که آوازه قول و غزلش از اندازه تصور وهم و خیال درگذشت و از صوت و صدای نقش و قلقلش مسامع جوامع اعزه و اهالی پر گشت.

مثنوی

کردی چو ترانه دل آویز — بازار نشاط عیش را تیز
چون گوشه عود ساز کردی — ناهید دو گوش باز کردی

شاه از حال غلام آگاه شد بتربیت و تقویت او التفات نمود تا بحدی که ندیم خاص و محرم [illegible] اختصاص گشت. و شاه همواره بنغمات دلنشینش که از پنجه مسیح چهره او [illegible] مشغول بودی. و نواختن عود عالم [illegible] آتش در دلهای عشاق میزد تا هنگام بزم عشرت می‌نمود [illegible] دولت [illegible] مطرب [illegible] آمده غلام را کینه [illegible] و خیر بپادشاه در سینه [illegible]

مطرب بفرمان داد۔ و چون مطرب را بموقف سیاست حاضر گردانیدند
سلطان از روی محبت با وی عتاب آغاز کرد و گفت ندانستی که من نشاط
دوست ام و نشاط من بدو قسم بود یکی در صحبت از سازندگی تو و دیگر در خلوت
از نوازندگی غلام تو چه چیز ترا بر این داشت که غلام را بکشتی و نیمه نشاط
من باطل کردی۔ یک ساعت بگذار تا ترا نیز از جهان شربتی که غلام را
چشانیده بچشانند تا دیگر بار دست بر مثل این جرأت اقدام ننماید۔ مطرب لطیفه قول
شاه سرودی بیاد آورد و گفت نشاط من نیم کرده ام که نیمه نشاط پادشاه را باطل کردم
اما آنکه پادشاه مرا می کشد و تمام نشاط خود ضایع می سازد چگونه است۔ پادشاه
را خوش آمد و او را نوازش فرمود و از کشتن آزاد کرد۔ و غرض از ایراد این مثل
آن بود که پارهٔ از طرب و خوش دلی من بواسطهٔ فرزند نقصان پذیرفته بود
نیز که ساز فراق نوازی نزدیکتر شده که رشتهٔ امیدم چون قامت چنگ خمیده
گردد و سینهٔ رنجورم بناخن حسرت چون دل عود خراشیده شود و آخرالامر
یاران را مفارقت بضرورت دست خواهد داد۔ بارے حالا در هجر اختیاری
مکوش و دامن جمعیت از دست مده۔ فرد۔

خود مکن بیگانگی بارے چو میدانی که چرخ　　آشنایان را ز یکدیگر جدائی میدهد

قہر و کفت خشم در نہانخانۂ دل پوشیدہ است و کینہ در زاویۂ سینہ مخفی ماندہ چون کسی را بران اطلاع ممکن نیست پس انچہ زبان گوید اعتماد را نشاید چہ زبان درین معنی از مضمونِ انچہ در ضمیر مکنون ست عبارتی راست ادا نکند و بیان در فحوای مخزوناتِ خاطر حقِ امانت بجای نیارد۔ اما دلہا بحکم القلوب تتشاھد۔ یک دیگر را شاہد عدل و گواہ راست اند۔

فرد

حدیثِ سرِ دل دل داند و بس　　زبان و لب دران محرم نباشد

و زبانِ تو و انچہ میگوید دل با او موافق نیست و دلِ تو انچہ دارد زبان در ادای آن صادق نہ۔

مصرع

صد جان فدای آنکہ زبان و دلش یکی ست

ای ملک من صعوبتِ صولتِ ترا نیکو شناسم و از نہیب سیاستِ تو نیک باخبرم

فرد

از کوہ گاہِ خشم گران ترکنی رکاب　　و ز باد وقت حملہ سبکتر کنی عنان

ہیچ وقت از ہیبتِ تو ایمن نتوانم بود و یک نفس از ضرر سطوتِ تو آرام نتوانم

گرفت و من از ان جملہ نیستم کہ طبیب با مردی گفت دارو ے چشم را بتو نسبت بہتر آنست
از داروے دردِ شکم۔ ملاک پرسید کہ چگونہ بود است آں۔

حکایت۔ قبرہ گفت مردے نزد طبیب آمد و از دردِ شکم بیقرار گشتہ
در زمین می غلطید۔ و از صعوبتِ الم زار زار می نالید و دوا می طلبید۔

ع

اے طبیب آخر علاجے کن کہ کار از دست رفت

طبیب بطریقے کہ اربابِ حکمت قانونِ معرفتِ اسباب و علامات را مقدم
دارند تا بعد از تشخیصِ مرض بعلاجے کامل کہ سببِ شفاے عاجل تواند شد
اقدام نمایند۔ از وے پرسید امروز چہ خوردہ۔ مردِ سادہ دل گفت پارۂ نانِ
سوختہ خوردہ ام۔ و بداں غذا کہ مشابہ انگشت بود تنورِ معدہ را تافتہ طبیب
ہمازمان فرمود کہ داروے کہ چشم را جلا دہد و روشنی بصر بیفزاید بیارید تا چشم
ایں کس را دارو کشم۔ آں شخص فریاد برکشید۔ بیت۔

نا آخر چہ محلِ ہزل و بازیست	وقتِ اجل ست و جاں گدازیست

اے طبیب سخریہ برطرف نہ۔ و استہزا بگذار من از دردِ شکم می نالم و تو جواہر وار
در چشمِ من می کشی۔ داروے دیدہ را با دردِ شکم چہ نسبت طبیب گفت

می خواهم که چشم تو روشن شود و سیاه از سفید فرق توانی کرد - تا دیگران خون تو
نخورند - پس ترا علاج چشم از مداوات شکم لازم تر است و غرض من
از ایراد این مثل آنست تا ملک تصور نکند که من از جملهٔ آنها ام که سوخته
از ساخته باز نشناسم و خام از پخته امتیاز نکنم - بیت

بحمد الله که در دانش چنانم   که خیر از شر جدا کردن توانم

ملک گفت میان دوستان ازین نوع که ترا با من واقع شد بسیار حادث
میگردد - امکان ندارد که راه مخاصمت بکلی از میان مردم برافتد و طریق نزاع
و جدال مسدود گردد - اما هر که بنور عقل آراسته است و بزیور خرد متحلی حسب المقدور
در اطفاے نائره غضب می کوشد و چندانکه می تواند آب حلم بر آتش خشم
می ریزد و می داند که در نوشیدن شربت عفو اگرچه بغایت تلخ نماید حلاوت
مسرت مندرج است و تحمل نمودن بر مشقت بردباری هرچند مزاج زهر دارد
بهجت متضمن است - مثنوی

غصه مخور زانکه شقاوت درو   خشم فرو خور که حلاوت در وست
شعلهٔ برق درآزردن است   قاعدهٔ بحر فرو خوردن است
سینهٔ دریا نشود پر غبار   گرچه که باران کندش سنگسار

ا قبره گفت این مثل مشهور است [له] مَنْ تَهَاوَنَ بِالشَّرِّ وَقَعَ فِي الضُّرِّ هرکه آسان درگیرد
دشوار افتد این کار دشوار آسان نتوان گرفت. و درین امر صعب تهاون
نشاید ورزید. و من عمر در نظارهٔ مهره بازی چرخ شعبده انگیز تلف ساخته ام
و نفائس اوقات بتفرج بوالعجبهای دهر حقه باز درباخته هرآئینه از ذخائر تجربه
استظهاری وافر حاصل شده باشد و بمکاسب کیاست و سرمایهٔ فهم و فراست
سودی تمام بدست آمده و بتحقیق شناخته ام که شرر اختیار و شرارهٔ اقتدار
بنای عهد و پیمان را بسوزد و سوزن نخوت کارنگاری رشتهٔ سطوت جباری
دیدهٔ آزرم و وفا را می دوزد. و آن جا که شیر هیبت شهریاری غُرّم انتقام بزمین زند
تملق و روباه بازی فائده نخواهد داد. همان به که خود را خواب خرگوش ندهیم
و از خوی پلنگی هراسان شده چون آهو راه بیابان گیریم که خصم ضعیف را
هیچ وجه با دشمن قوی مجال منازعت نیست. چنانچه آن پادشاه برای
دشمن خود درین باب مثلی ایراد کرده است. ملک پرسید چگونه بود داستان.

حکایت. گفت آورده اند که در دیار ترکستان پادشاهی بود همای
همت سپهر همتائی او سایهٔ صلاح و نجاح فوز و نجاح بر مفارق عالمیان مبسوط ساخته

له هرکه سست دشمن شمرد بدی را، رنج و مضرت افتاد ۱۲

و عنقاے لواے با اعتلایش سر رفعت از آشیانۂ طاؤس ریاض سپہر گذرانیدہ عدل کاملش مہمات ملک داری را انتظام ارزانی داشتہ و بذل شاملش مصالح شہریاری را از روے اہتمام باتمام رسانیدہ۔

مثنوی

خسروِ تاج بخش تخت نشاں　　بر سرِ تاج و تخت گنج فشاں

در جہانگیری و جہانبانی　　جمِ وقت و سکندرِ ثانی

یکے از ارکان دولت را خدشۂ در ضمیر پدید آمدہ روے از سدۂ سپہر اشتباہ شاہ بتافت و یکے از دشمنان ملک را فریب دادہ در مقام محاربہ و مخاصمہ آورد و چوں شاہ دانست کہ دشمن روے اطاعت از قبلۂ انقیاد برتافت و وسوسۂ عصیان و دغدغۂ طغیان در بنیاد اعتقادش راہ یافتہ و با سرش جوش سوداے خام خیال سرداری و سروری می پزد و با وے بر کینۂ از کدورتہاے دیرینہ تمناے کامگاری و برتری می برد نامۂ مشتمل بر نصائح مشفقانہ و صحیفۂ منطوی بر مواعظ ملوکانہ نزدیک وے فرستاد خصم مغرور از غایت نخوت رعونت بداں التفاتے نکرد و کمند دعوت ہر کجا تصور کرد بے سر گرداں بود بجانب خود چند بے میفرمود۔

بیت

پراگنده جیشی را گرد کرد   که ناورد جویند روز نبرد

القصه چون پادشاه دید که نوشداروی ملایمت مزاج کثیف ایشان را که از منهج اعتدال حقیقی بکلی منحرف شده اصلاح نمی تواند کرد - بدین گونه پیغامی فرستاد که من و تو شیشه و سنگ مانیم خواه سنگ بر شیشه زن خواه شیشه بر سنگ کوب در هر دو حال شیشه خواهد شکست و سنگ را آسیبی نخواهد رسید از ایراد این مثل فایده آنست که بر ضمیر منیر شاه روشن گردد که من حکم شیشه دارم و با خصم سلطانی که چون سنگ پایدار و خصم شکن است ملاقات کردن نیارم - هرچند که ملک در مقام ملاطفت است و میخواهد که بسکنجبین اعتذار صفرای وحشت را تسکین دهد اما در مذهب خرد قبول عذر ارباب حقد و حسد حرام است و طلب صلح اصحاب عداوت را برد و انکار جواب دادن امری واجب الالتزام -

قطعه

ز دوستان سخنان شنیده ام نکته   که بر ملایمت دشمن اعتماد مکن
چو اعتقاد مضرت بخصم پیدا شد   مشو فریفته و فسخ اعتقاد مکن

ملک گفت بمجرد گمان انقطاع صحبت و برانداختن دوستی روا نباشد

مصلحتی که از وهم زاید رفیق را بسوز فراق مبتلا ساختن نشاید. معرفت قدیم و صحبت مستقیم را باندک شائبه برطرف نهادن و سررشته عهد یاری و پیمان دوستداری را بجزوی خدشه از دست دادن طریق ارباب تحقیق نیست.

قطعه

وفا و عهد تو این بود و من ندانستم — نوید مهر تو کین بود و من ندانستم

همه سخن چه دل خویش سخت میگوئی — دل تو سخت چنین بود و من ندانستم

آخر صفت وفاداری در سگی که از همه جانوران بقدر حقیر تر و بمنزلت خسیس تر یافت میشود تو چرا از عرصه بیوفائی قدم باز پس نمی کشی و پیمانے که در صحبت و مودت ما بسته بپایان نمی بری.

ع

وفاے عهد نکو باشد ار بیاموزی

تیره گفت من چگونه بنیاد وفا نهم از آن جانب امکان هواداری منهدم ست و آثار حسن عهد بکلی منعدم. و امکان ندارد که ملک موجبات وحشت را فرو گذارد و از رصد فرصت مکافات اعراض نماید. و سالار چون بزور و قوت بر من دست نمی تواند یافت میخواهد که مرا به مکر و حیله در قبضه انتقام کشد و باید ترسید

از کینہ کہ در ضمائر ملوک متمکن گردد۔ چہ ایشاں بہ نخوت سلطنت در باب انتقام متعصب باشند و چوں فرصت یابند ہیچ تا دیل مجال محبت گوئی و عذر خواہی نہ بینند و مثل کینہا در سینہا چوں انگشت فسردہ باشد اگرچہ حالے از ظاہر نگردد چندانکہ شرارہ غضبے بوے رسد افروختہ گردد۔ و فروغ خشم بالا گرفتہ جہانے را بسوزد۔ و دود انتقام از سر آتش کینہ خیزد و پس دماغہا را خشک ساختہ بسیار دیدہ ہا تر گردانیدہ و ممکن نیست کہ تا ذرۂ انگشت کینہ در کانون سینہ باقی ماند از مضرت شعلہ خصم ایمن تواں بود۔

ع

چوں خشم زند شعلہ تر و خشک بسوزد

ملک گفت عجب حالیست کہ تو دریں باب بریک طرف افتادہ و جانب دیگر را از دست دادی چہ سزا نشاید کہ مقدمات وحشت بمیامن الفت مبدل گردد و بعد از کدورت مجادلت صفائے مخالصت پدید آید۔ قبرہ گفت کہ اگر کسے تواند کہ در مراعات جوانب لطفے تمام بجائے آورد و در طلب رضا و فراغ دوستاں سعی بپیوندد۔ و در وصول منافع بدیشاں و دفع مضار مکارہ ایشاں سوختے و مظاہرتے واجب دارد ممکن است کہ آں وحشت از

میانہ مرتفع گرود او ہم کینہ جوے را صفائے حاصل آید - و ہم دل خائف بنسیم امن مروّح شود - ومن ازاں عاجز ترم کہ ازیں ابواب انچہ اصل عقد را زائل گرداند و طریق الفت و موافقت را زائد سازد توانم اندیشید یا بخاطر توانم گزرانید و اگر باز بخدمت مراجعت کنم پیوستہ در ہراس و مخافت تو باہم بود و ہر ساعت تازگی مرگے مشاہدہ خواہم کرد - پس ازیں مراجعت مجانبت ورزیدن و معاودت را بمباعدت تبدیل نمودن اولیٰ -

فرد

از درخت بخت چوں نشگفت گلہاے وصال

در بیابان جدائی خار ہم در پا خوش است

ملک گفت ہیچکس بر نفع و ضرر در حق کسے بر ارادت باری عزاسمہٗ قادر نباشد و از اندک و بسیار خرد و بزرگ انچہ در وجود آید جز بتقدیر ازلی و سابقۂ حکم لم یزلی نمی تواند بود - چنانکہ دست مخلوق از ایجاد و احیا قاصر است افنا و اماتت نیز از جہت وے متعذر باشد و عمل پسر من و جزائے تو اقتضائے ربانی و مشیت یزدانی نفاذ یافتہ است و ایشاں در میانہ اجرائے آں حکم سببے بیش نبودند با انقیاد آسمانی مواخذت نشاید و مقدرات الٰہی

سرزنش مکن و بقضاے خدا راضی شو۔

قطعه

بجز رضا بقضاے خدا نمی شاید بغیرِ صبر بوقتِ بلا نمی شاید
ازانچه رفت قلم سر مکش وگرنه بیا برون رو از خط او گر ترا نمی شاید

تغیر گذشت عجز آفریدگان از دفع قضاے آفریدگار ظاہر و مقرر است و بر صفحات تصوراتِ اہلِ تصدیق این قضیه موشح و مصور که انواعِ خیر و شر و اصنافِ نفع و ضرر بر حسب ارادت و مقتضاے مشیت خداوند جل ذکرہ نافذ می گردد و جهد و کوشش خلق دفع و منع آن یا تقدیم و تاخیر دران صورت نه بندد
وَلَا رَادَّ لِقَضَائِهِ وَلَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ

فرد

کسے ز چون و چرا دم نمی تواند زد که نقش بند حوادث ورای چون و چراست

و با آنکه جمهور علما برین معنی اتفاق نموده اند بحکیمی گفته است که جانبِ حزم و احتیاط اہمال نباید گذاشت و محافظتِ نفس از مکارہ آفات در توقف باید داشت تا گفته اند اسباب ہر چیز رعایت باید نمود و اتمام امور [illegible] الا باسباب [illegible]

---

۵۱ قربان و تعلیم الہی [illegible] ۱۲۰

مثنوی

سبقتی ننهاد و زاسباب و طرق — طالبان را زیر این نیلی تتق

ای گرفتار سبب بیرون مپر — لیک عزل آن مسبب ظن مبر

با سببها از مسبب غافلی — سوی این روپوشها زان مائلی

نکتهٔ عقل و توکل گویدت — این قول است ع

با توکل زانوی اشتر ببند

ملک گفت ملخص این مقالات همان ست که من خواهان ملاقات توام و آرزومندی صحبت تو در ضمیر خویش فراوان می یابم - و با این همه اشتیاق که از جانب من واقع است از طرف تو جز مقدمات ملال فهم نمیرود۔

فرد

تو ملولی زما و ما مشتاق — دل بدل میرود چه حالست این

فقیر گفت که اشتیاق تو دران ست که دل خود را بکشتن من شاد می خواهی حال آنکه نفس من بسبب حالا رغبت نوشیدن شربت اجل و میل پوشیدن لباس فنا دارد و امتناع من ما برتر است از قبول آن ابا می نماید و احتراز از این ثواب نمی بینید - ع سر بار دگر ز تن نه دیده سخن سر

ومن امروز از دلِ خویش بر عقیدهٔ ملک استدلال توانم کرد۔ چه اگر قدرت و
استطاعت یابم جز هلاکِ قرة العین پادشاه راضی نمی شوم و میدانم که پادشاه
نیز بواسطهٔ ملالِ فرزند جز هلاکِ من نخواهد طلبید۔ و بر سوزِ ضمیرِ مصیبت زدگان
کسے وقوف یابد که بر آتشِ آن غم سوخته باشد و هم از لبالبِ شربتِ تلخی
تجرع کرده مدعیانِ آسوده ازین حال غافل اند و نازپروردگان راحت دیده
از پیرایهٔ درد عاطل۔

فرد

اے ترا خارے بپا نشکسته کے دانی که چیست
حالِ شیرانے که شمشیرِ بلا بر سر خورند

وبچشمِ خرد می بینم که هرگاه ملک را از بینائی پسر یاد آید و من از نورِ دیدهٔ خود براندیشم
تفاوتے در باطنها ظاهر خواهد شد۔ و تغیرے در مزاجها روے خواهد نمود و
نتوان دانست که ازان چه زاید۔ و درین چه حالها روے نماید و بدین دلیل
مفارقت مناسب تر است و از مواصلت دوری لایق تر از قربِ صوری اتفاق

صحبت چو چنین ست جدائی خوشتر

ملک گفت چه خیر تواند بود دران کس که از جرمهاے دوستان اغماض
نتواند نمود و از سرِ حقد و آزار بر تواند خاست۔ مردِ فرزانه و خردمند گناه بیاران

قدرت دارد که از مکافات مجرمان چنان گذرد که مدة العمر بدان رجوع نماید
و در هیچ وقت بر صفحهٔ دل او ازاندک و بسیار آن نشان یافت نشود و استغفار
گنهکاران و اعتذار بدکرداران را با حترازِ تمام تلقی نماید شعر اِذَا اعْتَذَرَ مَنْ اَلَمَّ
نَقْبَلْ مِنْهُ اِعْتِذَارَهٗ — بهترین بدان آنست که عذر نپذیرد ـ و کینهٔ عذرخواه در دل
گیرد ـ

ع

وَالْعُذْرُ عِنْدِیْ لِلذُّنُوْبِ مُکَفِّرٌ[لهٔ]

و من بارے ضمیر خویش را در آنچه گفتم صافی می یابم و از سورت خشم و حدّت
غضب و خیالِ انتقام در خاطر اثرے نمی بینم ـ و همیشه جانبِ عفو را بر عقوبت
ترجیح داده ام و دانسته ام که هرچند گناه بزرگ باشد صفت عفو از آن بزرگتر
خواهد بود ـ

فرد

گر عظیم ست از زیردستان گناه   از بزرگان عفو کردن اعظم ست

قبه گفت این همه هست اما من مرد گنهکارم و مجرم همیشه ترسان بود و مثل
من مثل کسے ست که درکف پاے او جراحتے باشد اگر او بقوت طبع بپای
کند و شب تیره در سنگستان بغیر چاره ثمرے و چاره نیست از انکه آن نیش تازه گردد

لهٔ و پوزش خواستن نزد من پوشاننده ست گناہان خاص که کرده بودی است کرده بار ـ ۱۲

و پاے او از کار باز ماند بمثابہ کہ بر خاکِ نرم رفتن نیز متعذر باشد و نزدیکی من بخدمتِ ملک ہمیں مزاج دارد و بوجہ شرع و قانون ملت اجتناب من ازاں فرضِ عین ست وَلَا تُلْقُوا بِاَیْدِیْکُمْ اِلَی التَّهْلُكَةِ و حکما گفتہ اند سہ تن از روشِ حکمت دور اند۔ و از منہاج دانش برطرف اوّل کسے کہ بر قوتِ ذاتِ خود اعتماد کند و ہر آئینہ چنیں کس خود را در مہالک افگند و تہوّرِ او سبب ہلاک او گردد۔ دوم[2] آنکہ اندازۂ طعام و شراب نشناسد و چنداں تناول نماید کہ معدہ از ہضم آں عاجز آید و ایں کس بے شبہ دشمنِ جانِ خود باشد۔ سوم[3] شخصے کہ بگفتار خصم در غرور افتد۔ و بقولِ کسے کہ از وامن نتواند بود فریفتہ شود بیشک انجام کارِ او بخسارت و ندامت انجامد۔

بیت

عشوۂ ایمن از حیلۂ دشمناں ‌ ‌ ‌ ‌ بیندیش در بتا ازاں سمناں

ملک گفت اے قبرہ ہر چند از در ملاطفت و رہی آییم و راہ صواب و نصیحتہاے دوستانہ بتو می نمایم تو ہمچناں بر خرافتِ خود ماندہ۔ و دامن قبول از استماعِ مواعظ افشاندہ و نصیحت در بارۂ کسے کہ قبول نخواہد کرد بیفائدہ است چنانکہ

---

[1] یعنی از دستہاے خود را بہلاکت ۱۲۔

نصیحت کردن آں زاہد گرگ را قبرہ پرسید کہ چگونہ بودہ است آں ۔

حکایت ۔ گفت آوردہ اند کہ مردے زاہد نیک سیرت کہ اوقات شریف بعبادات وظائف واورا جز موعظت عباد نبودے در صحرائے می گذشت گرگے دید دہن حرص و شرہ کشادہ ۔ و دیدۂ آز براہ طلب نہادہ ہمگی ہمت براں وقف کردہ کہ بے گناہے را بیازارد و جانورے را بیجان کردہ جہت خوشنودی نفس نافرمان ازو بہرہ بردارد ۔ فرد

ستیزہ کاری بیدادگر نگر کہ بجہل　　رساند از پے یک سود صد زیاں بکسے

زاہد کہ اورا بداں حال دید از صفحۂ پیشانی او نقش جور و ستم مطالعہ فرمود از انجا کہ شفقت ذاتی و رحمت جبلی او بودہ ۔ پند دادن آغاز نہاد و گفت زنہار پیرامن گوسپند مردماں نگردی و قصد مظلوماں و بیچارگاں نکنی کہ عاقبت بیدادی موجب عقوبت الٰہی باشد و خاتمت ستمگری نکال و عذاب آنجہانی

مثنوی

ہر کہ آئین ظلم پیش نہاد　　بند بر دست و پائے خویش نہاد
چند روزے اگر سر افرازد　　دہر آخر سرش بیاندازد

از ایں مقولہ سخناں می گفت و ہر کسے بزد گوسفندان مردم مبالغہ از حد می برد

گرگ گفت در مواعظ اختصار فرمای که در بن این بیشه رمه می چرد و بیم
که فرصتِ گوسفند بردن فوت شود و آنگاه حسرت فائده ندهد و غرض از
ایرادِ این مثل آنست که چندانچه ترا پند میدهم تو همان بر سرِ کارِ خودی۔
و بدان سخن ملتفت نمی شوی۔

بیت

مکن که اہلِ مروت سخن شنو باشند — هزار سال بیک نکته در گرو باشند

قبره گفت من نصیحت گوش کرده ام و از مواعظِ خرد پند گرفته ام۔ عاقل آن را
می شناسم که پیوسته درِ حذر گشاده دارد۔ و آئینهٔ تجربه پیش نهاده۔ و من
اینجا که آمده ام از غایتِ خوف و فزع است۔ عاقلانه بر سرِ راه ایستاده ام
و سفرے که کس را بر من دست رس نباشد پیش چشم کرده و بیش ازین بر من
توقف کردن حرام است و درین حیرت و تردد گذرانیدن موجبِ ملامت چه میدانم
که خونِ مرا ملک حلال دارد و آنچه در شرعِ مروت محظور است مباح پندارد
پس اقامتِ من مکروه است و بزودی رحلت نمودن واجب۔

مصرع

رفتم که ازین زیاده بودن خوش نیست

ملک گفت ترا اینجا اسباب معیشت آماده است و درهای راحت و فراغت
بر روی دل کشاده، مشقت سفر اختیار نمودن و برای انتظام معاش
متردد بودن هیچ وجهی ندارد. قبره جواب داد که پنج خصلت را بضاعت
راه و سرمایهٔ عمر سازد به هر جا که رود اغراضش حاصل است و به هر جا که توجه نماید
فواید رفقا و مصاحبان بدو واصل. اول از بدکرداری برطرف بودن.
دوم. نیکوکاری را شعار خود ساختن. سوم. از مواقع تهمت پهلو تهی کردن
چهارم. مکارم اخلاق را ملازم گرفتن. پنجم. آداب معاشرت را در همه اوقات
نگاه داشتن و کسی که جامع این خصال باشد او را هیچ جا غریب نگذارند و وحشت
غربتش به راحت موانست مبدل سازند. ع

دانا به هیچ شهر و ولایت غریب نیست

و عاقل چون در شهر مولد و منشای خود و میان اقربا و عشایر ایمن نتواند بود
بضرورت فراق دوستان و متعلقان اختیار باید کرد. چه این همه را عوض
تن است و ذات او را عوض صورت نبندد. قطعه

اگرت به وطن نیست کار بر مراد   اسیر خانهٔ عطلت مشو ز بوالهوسی
سفر نمای که بی دوستی نخواهی ماند   به هر مکان که روی و به هر زمین که رسی

ملک گفت رفتنِ تو تا کے خواہد بود۔ و چہ مقدار زمان توقف خواہی نمود
قبرہ گفت اے ملک رفتنِ مرا باز آمدن توقع مدار و معاودت ازیں سفر
خیال مبند۔ و نیک مانند است ایں سوال و جواب ما بحکایت عرب و نانوا
ملک پرسید کہ چگونہ بودہ است آں۔

حکایت۔ گفت آوردہ اند کہ عربی بیابان نشیں بشہر بغداد در آمد
دکانِ نانوائے دید گردہا چوں قرصِ قمر از افقِ منیر طلوع کردہ و کاک با فروغ
سماک قدم بر فرقدِ دکان نہادہ حُسنِ شمسی پنجۂ حیرت بر رخِ آفتاب کشیدہ۔
و شورِ سنگک بخت گریبانِ نانِ تنک دریدہ۔

قطعہ

فراز منبرِ خبّاز قرصِ گرم پنداری | کہ خورشیدِ جہان تاب است طالع گشتہ از گردوں
تنورِ نانوا نارِ خلیل اللہ را ماند | کز و ہر لحظہ آید تازہ نانے ہمچو گل بیروں

حاصل الامر عرب بیچارہ کہ بوے نان رمقِ حیات یافتہ بُد روے نان
دید جیبِ صبر چاک زدہ و پیشِ نانوا آمدہ گفت۔ اے خواجہ چند ستانی کہ مرا
سیر نان سازی نانوا با خود تاملے کرد کہ یک کس بیک من نان سیر شود
غایتش دو من و از سہ من خود تجاوز نتوان کرد۔ گفت نیم دینار بدہ۔

وچندانچه بتوانی نان بخور - عرب نیم دینار بداد و بر لب دجله نشست نانوا نان می آورد و عرب بآب تر کرده میخورد - تا بها از نیم دینار بگذشت و بچهار دانگ رسید - و از آن هم متجاوز شده - دینار تمام شد نانوا را تحمل نماند و گفت یا اخا العرب بدان خدائیکه ترا نان خوردن برینوجه کرامت فرموده با من بگوے که تا کے نان خواهی خورد و عرب جواب داد که اے خواجه بے صبری مکن - تا این آب میرود من نان میخورم و غرض ازین مثل آنست که ملک معلوم فرماید که تا آب حیات در مجاری بدن جاری است از تناول لقمهٔ تسبیم و برین چاره ندارم و از مائدهٔ وصال فائده برداشتن محال می پندارم و روزگار میان ما مفارقتے افگنده که مواصلت را در حوالی آن مجال نیست و زمانه رشتهٔ مصاحبت ما بنوعے گسیخته گردانید که اندیشهٔ اتصال جز خیال محال نه و لیکن ازین هرگاه که شوقے خواهد شد اخبار سعادت آثار ملک از نسیم سحر خواهم پرسید و جمال باکمال شاه در آئینهٔ خیال خواهم دید۔

فرد

چو وصال یار نبود با خیالش هم خوشم   کلبهٔ درویش را شمعے به از مهتاب نیست

ملک قطرات حسرت از فوارهٔ دیده بکشود و دانست که آن مرغ زیرک

بدام نیاید۔ و واجبۂ انتقام از خلوت خانۂ عدم بسرا سے وجود نخراماد بارے
دیگر داند مگر پاشیدن گرفت و انواع عہد و میثاق درمیان آورد۔ قہرہ گفت
اے جوان بخت و زیبندۂ تاج و تخت ہر چند بنا سے کرامت را تمہید دادی و
اصناف عاطفت در باب ایمنی و سلامتی ارزانی داری و آن را بعہود پسندیدہ
و مواثیق شایستہ مؤکد گردانی ممکن نیست کہ حلقۂ خدمت در گوش کشم و غاشیۂ ملازمت
بر دوش افگنم۔

ع

سخن صانع مکن دیگر کہ با ما در نمی گیرد

ملک دانست کہ بسوزن حیلت خار وحشت از پاسے دل قہرہ بیرون نتوان کرد
و تیر از شست رفتہ بزور بازوے عذر بدست نتوان آورد۔ گفت اے قہرہ
دانستم کہ از بوستان خیال جز بوے وفا بمشام آرزو نخواہد رسید و چہرۂ صحبت
جز در آئینۂ امید نخواہد نمود۔ رباعی

آن رفت کہ در جوے طرب آبے بود | یا در سر زلف آرزو تابے بود
در وا کہ زمان عیش و دوران وصال | بگذشت چنانکہ گوئیا خوابے بود

اما طمع آن دارم کہ بر سبیل یادگار دو سہ کلمہ کہ از تکرار آن آثار سعادت بر اوراق
روزگار مشاہدہ رود بفرمائی و بہ صیقل نصائح دو ستانہ زنگار غفلت از مرآت

خاطرِ من کہ بغبار ملال تیرگی پذیرفتہ بزدائی - فرد

زبہرِ ما سخنے یادگار خویش بگوے   کہ بہتر از سخنِ خوب یادگارے نیست

قبرہ گفت اے ملک کارہاے جہانیاں بروفق تقدیر ساختہ میشود و دراں

بزیادت ونقصان وتقدیم وتاخیر کسے را مجالِ تصرف ندادہ اند ہیچکس نتواند

شناخت کہ منشورِ سعادت برنام او رقم زدہ اند یا او را در جریدۂ اہلِ شقاوت

داخل کردہ لیکن بر ہمگناں واجب ست کہ کارہاے خود را بر مقتضاے راے

صائب بردارند و در مراعاتِ جانب حزم واحتیاط غایت جہد بجاے آرند

اگر تدبیر موافق تقدیر آمد خود بر سریر اقبال و مسندِ جاہ و جلال تمکن دارند

و اگر قضیہ منعکس گردد ہم دوستاں عذر پذیرند و ہم طاعنان مجالِ وقیعت نمی یابند

قطعہ

حکیم گفت کہ تقدیر سابق ست و لے   بہیچ حال تو تدبیر خود فرو مگذار

کہ گر موافقِ حکمِ قضاست تدبیرت   بکام دل شوی از کارِ خویش برخوردار

و گر مخالفِ آنست دار دت معذور   کسے کہ دارد از انوارِ عقل استظہار

و دیگر باید دانست کہ ضائع ترین مالہا آنست کہ ازاں انتفاعے نباشد و

غافل ترینِ ملوک آنکہ در حفظِ ممالک وضبطِ رعایا اہتمام ننماید و لئیم ترین

دوستاں آنکه در حالِ شدّت و نکبت جانبِ دوست را فرو گذارد و بدترین فرزنداں آنکه از اطاعت پدر و مادر ابا نماید و ویرانِ ترین شهرها آنکه در و امینی و ارزانی نباشد و ناخوش ترین صحبتها آنکه مصاحبان را دل باهم راست نباشد ۔ و چوں شائبه در صحبتِ من و ملک پدید آمده ترکِ آں انسب است و مقالاتِ مخاصمت را بکلماتِ موادعت بدل ساختن بصواب اقرب ۔

رباعی

رفتیم و داغ ما ز دل باید کرد وز آبِ دو دیده خاک گل باید کرد
گر بد دیدی همه نکو باید گفت ور دردسرے بود بحل باید کرد

بریں کلمه سخن بآخر رسانید و از شرفهٔ ایواں پرواز نموده بجانبِ صحرا پرپد ملک انگشتِ تحسر بدندانِ تحیر گزیده بسیارے تاسف خورد و با ملالے از قیاس و وهم افزوں ۔ و اندوهے از سرحد فهم بیروں روے بکوشک نهاده میگفت

قطعه

کجا گویم که بایں درد جانسوز طبیبم قصدِ جانِ ناتواں کرد
میانِ مهربانان هیچ کس تواں گفت که یارِ ما چنیں گفت و چناں کرد

ایں ست داستانِ حذر از مکامنِ غدر اربابِ حقد و احتراز از تصدیقِ تضرع و

نیاز ایشاں و بر دوستیِ زرق آمیزِ خصماں اعتماد نا نمودن و بخداع و فریب کہ برائے طلب انتقام کنند مغرورنا شدن و بر عاقل پوشیدہ نماند کہ غرض از بیانِ ایں سخناں ہماں ست کہ خردمند در حوادثِ دہر و نوائب زماں ہر یک را مرشدِ راہِ نجات داند۔ و بنائے کار بر مقتضائے عقل و تدبیر نہد۔ و بہیچ وجہ بر دشمن آزردہ اعتماد نکند واز آفتِ حیلہ و مخافتِ مکر او ایمن نہ نشیند۔

رباعی

خواہی کہ نباشی بغم و رنج قریں　　بشنو سخن پاک تراز دُرِ ثمیں
از دشمنِ آزردہ تغافل منمائے　　وز صاحب کبر و کینہ ایمن منشیں

انتخاب از تاریخ فرشته

جلد اوّل

ذکر شاهی شیرشاه افغان بن حسن سور

نام شیرشاه فرید و نام پدر او حسن که از طایفهٔ افغانان روه است و در وقتی که
سلطان بهلول لودی بجهانداری رسید پدر حسن سور که ابراهیم نام داشت بهوس
نوکری از روه بهندی آمد و تعریف روه که مسکن افغانانست هر چند در مقدمه مذکور شد
و روه عبارت از کوهستانی است که ابتدای آن باعتبار طول از سواد بجور تا قصبهٔ
سیوی که از توابع بکرست و عرضش از حسن ابدال تا کابل و افغانان آنجا
چند قبیله اند از آن جمله یکی فرقهٔ سورست و ایشان خود را از سلاطین غوریه دانسته
میگویند که یکی از اولاد ایشان که محمد سوری نام داشت در ایام سابقه
جلای وطن کرده میان افغانان روه آمد و با ایشان نسبت انساب او نزد پیوستگی

از رؤسای افغانان بسرحد یقین رسیده و با آنکه رسم ایشان نیست
که دختر به بیگانه دهند لیکن آنکس دختر خود محمد سور داده داماد گردانیدند و
از اولاد بهم رسیده با افغانان سور مشهور گشتند و باین اعتبار افغانان سور
بزرگترین قبائل افاغنه خواهند بود. القصه در عهد سلطان بهلول پدر حسن سور
که ابراهیم نام داشت هوس چاکری کرده از میان قبیلهٔ خود بیرون آمد
و نوکری یکی از امرای سلطان بهلول اختیار کرده چندگاه در حصار فیروزه
و روزی چند در پرگنهٔ نارنول گذرانید و چون نوبت پادشاهی بادشاه
بهلول لودی درگذشت و دور بادشاهی به پسرش سلطان سکندر رسید
و جمال خان که از امرای بادشاه سکندر لودی بود حاکم جونپور شد حسن بن ابراهیم
سور را که ملازم قدیم او بود رعایت کرده سهسرام پرگنه و خواص پور تانده که از
توابع رهتاس است بجاگیرش داده صاحب پانصد سوار ساخت و حسن را
هشت پسر بودند. اما فرید و نظام هر دو از یک مادر بودند و مادر ایشان
از نسل افغانان بود و دیگر پسران از بطن کنیزان بوجود آمده بودند و بسبب
اینکه حسن را با والدهٔ فرید چندان الفتی نبود و محبت بدیگر فرزندان توجه بفرید
نداشت فرید از خدمت پدر رنجیده بملازمت جمال خان رفت و حسن

بجمال خان نوشت که فرزند مرا تسلّی داده پیش من فرستید که میخواهم چیزی بخواند
و تهذیب اخلاق نماید هر چند جمال خان فرید را تکلیف نمود که بخدمت پدر
رود او قبول نکرده گفت چون در جونپور نسبت بسهسرام علما بیشتر اند همین جا
بطلب علم قیام می نمایم و مدتی آنجا بوده چیزی میخواند گلستان و بوستان
و سکندرنامه که دران زمان اهل هند میخواندند کافیه را با حواشی و دیگر کتب
علمی نیز در گذرانید و از نثر و نظم و تواریخ وقوفی بهم رسانیده بعد دو سه سال
که حسن بجونپور آمد خویشان او درمیان آمده فرید را بخدمت پدر آوردند و رفع کلفت
نمودند و حسن داروغگی جاگیر خود را بفرزند تفویض داشته او را بجاگیر فرستاده
فرید در وقت وداع بعرض پدر رسانید که مدار کار عالم خصوص امور امارت
منحصر بر عدالت است اگر مرا بجاگیر می فرستید من از سویت تجاوز نخواهم کرد
و نوکران شما اکثر خویش و نزدیکان اند هر کس از راه عدل تجاوز نماید
محابا نخواهم کرد و ازین قسم مقدمات گفته بجاگیر رفت و آنجا از روی یکجهتگی و
کفایت سلوک نموده درمیان اقربا سویت مرعی داشت و در مقام تنبیه
بعضی از مقدمان سرکش و متمردان برآمده بمردمان خود مشورت نموده
همه گفتند که لشکر همراه پدر است و او بجای دور دست تعین شده

آمدن پدر حسب با پدر تو فرید شد و تا دویست زمین اسپ سازند
بعده از قوم خود هر موضع یک اسپ بعاریت طلب داشت و از قسم سپاهی
بعضی را که پیاده بودند و دران نواحی سکونت داشتند طلبیده نقد و خرچ
و جامه امداد نمود و وعده تسلی کرده هر یک را باسپان عاریت سوار و بر سر
جماعتی که او را تمرد می آوردند رفت و قریب مواضع ایشان فرود آمده و
گرد خود قلعه ساخت و هر روزه جنگل می برید تا قلعه که ملاذ و ملجای ایشان بود
رسید و سرکوبها ساخته غالب آمد و خلقی کثیر قتیل و اسیر گردانید
و از هر نوعی هیبتش در دلهای متمردان آن مرز و بوم جا کرد که همه مطیع
و منقاد شده مالگزاری نمودند و پرگنات معمور و آبادان گشت و او صاحب
کثرت شده شجاعت و تدبیر فرید مشهور عالم گشت و پس از مدتی که حسن به آگره
آمد معموری پرگنات و طریق سرانجام و سربراهی فرید مشاهده نمود خوشوقت
شد و تحسینها کرد گویند حسن را کنیزی بود که او دو پسر داشت سلیمان و احمد
مادر سلیمان و احمد حسن گفت که تو با ما وعده کرده بودی هرگاه پسران تو بزرگ
شوند داروغگی پرگنات به آنها داده خواهد شد الحال که آنها بزرگ شده اند
به وعده وفا نما چون حسن را با ... خاطر ... که ... بزرگ و عظمت بود

نموده موقوف می داشت و فرید این معنی را فهمیده دست از حکومت پرگنات
باز داشت و حسن داروغگی پرگنات سلیمان واحد داد و عذر خواهی فرید نموده
گفت چنانچه تو کاردان و صاحب تجربه شده می خواهم که برادران تو نیز
صاحب وقوف شوند و در آخر قائم مقام من تو خواهی بود القصه
چون حکومت پرگنات سلیمان واحد قرار گرفت فرید آزرده خاطر شده
باتفاق برادر خود نظام به آگره رفت و بخدمت دولت خان لودی که از امرا
کبار پادشاه ابراهیم لودی بود قرار گرفت و مدتی [illegible] از نمود
و خوشنود ساخت روزی دولت خان گفت مطلب و مدعا که داشته باشی
بگو تا سرانجام کرده آید فرید گفت پدرم پیر شده و همه جاگیر [illegible]
و سپاهیان نیز خراب و پریشان باشند اگر آن پرگنات به من و برادرم
مرحمت شود یک برادر با پانصد سوار همه وقت در خدمت پادشاه بوده
دیگری به انتظام سپاهی و رعیت خواهد پرداخت و نسبت بخدمت [illegible]
پدر بزرگوار نیز سرانجام خواهد نمود دولت خان روزی این سخن را عرض
پادشاه ابراهیم لودی رسانید پادشاه فرمود که [illegible]
که [illegible] از پدر دارد و دولت خان این حرف [illegible]

تسلی نمود که بارِ دیگر وقتِ نیک ملاحظه نموده عرض خواهم کرد و چاره سازِ تو
خواهم شد و وظیفهٔ پسر افزوده او را نگاه داشت و فرید را جهتِ
خوش خلقی و آشنائی و کرم و مروت همه کس دوست گرفته و دولت خان
نیز در همه باب همراهی او می نمود تا آنکه پدر او فوت شد و دولت خان
خبرِ فوتِ حسن را بعرض سلطان رسانیده پرگناتِ پدر را بجاگیر فرید
و برادرش گرفت و فرید با فرمان حکومت سهسرام و خواص پور بجاگیر رفت
و بسر انجام سپاهی و رعیت مشغول گشت و سلیمان تابِ مقاومت نیاورده
پیش محمد خان سور که حاکم جونپور بود و هزار و پانصد سوار داشت رفت
و از برادر شکایت کرد محمد خان سور گفت بابر بادشاهِ هندوستان آمده است
و در این زودی میان مغل و بادشاه ابراهیم جنگ خواهد شد اگر بادشاه ابراهیم
ظفر یافت ترا بحضورش برده سفارش خواهم کرد سلیمان گفت این همه
انتظار نمی توانم برد مادر و مردم من سرگردان اند محمد خان سور کس پیش فرید
فرستاده میان برادران بصلح دلالت نمود فرید گفت که حصه رسد سلیمان
آنچه در حیاتِ پدر بود حالا نیز قبول دارم اما در حکومت شراکت راضی نیستم
چه دو شمشیر در یک نیام و دو حاکم در یک شهر آرام نگیرند و چون مطلب

شرکت در حکومت بود محمد خان سور سلیمان را دلجوئی نموده گفت خاطر جمع
دار که حکومت را بزور واز فرید گرفته بتو خواهم داد وچون فرید بدین سخن
اطلاع یافت در فکر کار خود شده منتظر معاملهٔ بابر بادشاه با سلطان ابراهیم
لودی بود چون خبر کشته شدن سلطان ابراهیم و فتح بابر بادشاه شنید اندیشه مند شده بملازمت
بهادر خان ولد دریا خان لوهانی که ولایت بهار را فرو گرفته ولوای شاهی افراشته خود را سلطان محمد
خطاب داده بود رفت و در سلک نوکرانش منتظم گشت روزی سلطان محمد
بشکار رفته بود ناگاه شیری ظاهر شد فرید مقابل شده آن را بزخم شمشیر
هلاک ساخت سلطان محمد فرید را نوازش فرموده بخطاب شیر خان بلند آوازه
گردانید و رخصت رفته شیر خان را در خدمت سلطان محمد قرب و اختصاص تمام
حاصل آمده اتالیقی پسر خرد خود جلال خان باو تفویض شد مدتی
شیرخان رخصت جاگیر گرفت بحسب اتفاق زیاده از میعاد ماند روزی
سلطان محمد در مجلس گله از شیرخان کرد که از وعده تخلف نموده نمی آید محمد خان
حاکم جونپور فرصت دیده بعرض رسانید که او نیت محیل و مکار است انتظار
آمدن بادشاه محمود بن سکندر لودی دارد و باین حرف مزاج سلطان محمد
را از و منحرف ساخته گفت علاج آوردن او آنست که بسلیمان نام برادر شیر

که پدر در حیات خود او را قائم مقام خود داشت و مدتی ست که از و گریخته
با من می باشد اگر جاگیر شیرخان باو دهند هر آینه مضطر شده
دوان خواهد آمد سلطان محمد بواسطه حقوق سوابق شیرخان بتقصیر
ظاهری تغییر جاگیر رضا نداده بمحمد خان سور فرمود که بنظر من مناسب
میان برادران جاگیر را قسمت کن و تسکین فتنه و فساد بده محمد خان سور
بجاگیر خود جانب جونپور آمده سادی نام غلام خود را پیش شیرخان فرستاد
پیغام داد که برادران تو سلیمان و احمد مدتی ست که پیش من می باشند و
از حصه در رسد خود محروم اند لایق آنکه حصه ایشان بدهی شیرخان گفت
ملک روه نیست که ملک کسی باشد ممالک هندوستان است هر که را بادشاه
جاگیر باو تعلق می دارد و تا امروز در دستور سلاطین چنان بود که انچه
مال میت می بود از روی شریعت میان فرزندانش قسمت می کردند و هر که را
شایسته امارت می دانستند حکومت و سرداری باو می دادند۔

بیت

ملک میراث نگیرد کسی — تا نزند تیغ دو دستی بسی

و من بحکم بادشاه ابراهیم لودی سهسرام و خواص پور تانده را متصرفم

چون ساوی غلام برگشته آنچه شنیده بود بمحمد خان سور گفت محمد خان برآشفته
بساوی غلام گفت تمام جمعیت مرا باتفاق سلیمان و احمد با خود ببیر و
بضرب شمشیر شیر خان را بدر کرده هر دو پرگنه را تسلیم سلیمان و احمد کن
و جمعی کثیر نیز بملک سلیمان و احمد گذاشته بیا اتفاقاً دران وقت از جانب
شیر خان ملک سکه نام غلام او که پدر خواص خان ست داروغه
خواص پور تانده بود شیر خان خبر آمدن ساوی و سلیمان و احمد شنید
بملک سکه نوشت که در مقاومت و مدافعت تقصیر نه نماید ساوی غلام
و سلیمان احمد چون بظاهر خواص پور رسیدند ملک سکه بجنگ برآمده بقتل
رسید و لشکر شیر خان متفرق شده بسهسرام آمدند و شیر خان را تاب
مقاومت نمانده اراده رفتن بطرفی نمود چنانچه بعضی گفتند پیش سلطان محمد
باید رفت شیر خان گفت که محمد خان امیر کلان اوست خاطر او را بجهت
خاطر من از دست نخواهد داد پس رای صائب او بران قرار گرفت
که بخدمت جنید برلاس که از جانب حضرت بادشاه حکومت کره مانکپور
داشت برود و برادرش نظام نیز این رای را پسندیده. القصه شیر خان
بعد از ارسال رسل و رسائل عهد و قول گرفته بملازمت سلطان

برلاس شتافت وپیشکش بسیار گذرانیده مقرب گردید واز سلطان جنید
فوجے آراسته کمک گرفته بجاگیر خود رفت ومحمد خان سور تاب مقاومت
نیاورده بکوه رهتاس گریخت وهر دو پرگنه خود را شیر خان با پرگنه جونپور
دیگر پرگنات آں نواحی تصرف در آورد وکمکیاں را بانواعِ خدمتگذاری
نمودن وزر دادن دلجوئی نموده باتحف وهدایائے لائق بخدمتِ سلطان جنید
برلاس فرستاده واقوام وقبیلهٔ خود را که گریخته بکوه درآمده بودند طلب نموده
جمعیتِ خوب بهم رسانیده وبه محمد خان سور پیغام نمود که غرض من انتقام
از برادراں بود شما را بجائے عم میدانم از تنگی کوه برآمده پرگنات خود را
متصرف شوند مرا پرگناتِ خود انچه از خالصهٔ سلطان ابراهیم بدست آمده
بس است محمد خان سور بجائے خود قرار گرفته مرهونِ منت شیر خان گردید
وچوں شیر خان را جمعیتِ خاطر دست بهم داد نظام برادرِ خود را در
جاگیر گذاشته خود بخدمتِ سلطان جنید برلاس به کڑا رفت اتفاقاً
دراں ایام سلطان جنید بملازمتِ بادشاه میرفت او را همراهِ خویش
باگره برد شیر خان ملازمتِ حضرتِ فردوس مکانی دریافته داخلِ
دولتخواهاں شده در سفرِ چندیری ملازم رکاب ظفر انتساب بوده

چون چندگاه در لشکر گذرانیده طرح و طور و سلوک و روش مغل را مشاهده کرد روزے با یاران خود گفت که مغل را از هندوستان بدر کردن آسان ست ایشان گفتند بچه دلیل می گوئی۔ گفت بادشاهِ ایشان خود بمعاملات کمتر میرسد و بامید وزرا می گذارد و وزرا بمقتضاے رشوت کار کرده حقِ بادشاهی بجا نمی آورند و عیبِ افغانان آنست که با هم نفاق دارند اما اگر مرا دولت مساعدت کند نفاقِ از میانِ ایشان بردارم و کارِ خود بسازم یارانِ او برین داعیه که دران وقت محال می نمود خنده می کردند و تمسخر می نمودند تا آنکه روزے در مجلسِ فردوس مکانی بر سرِ سفره طبقِ ماهیچه پیشِ شیر خان نهاده بود و او در خوردنِ آن خود را عاجز یافته ماهیچه را بر روے نانِ بر آورده بکارد ریزه ساخته باز در کاسه کرد و از قاشق خوردن گرفت حضرت بابر بادشاه برین حال واقف شده بمیر خلیفه گفت که این افغان غریب کارے کرد و چون از کارها ئے که با محمد خان سور کرده بود مطلع شده بتد بیر و زیرکیِ او اشاره رفت شیر خان از هم زبانیِ بادشاه با میر خلیفه آگاه شده این قدر دانست که بنظرِ عبرت منظور است و این معنی علاوهٔ واهمه که داشت شده همان شب از لشکرِ بادشاه فرار نموده بجاگیر خود رفت

و بسلطان جنید برلاس نوشت که چوں محمد خاں سور بسلطان محمد گفته می خواست
که بر پرگنات من فوج فرستد مضطرب گشته بی رخصت تعجیل بجاگیر
شتافتم و خود را از زمرهٔ دولتخواهاں بیروں نمی دانم القصه
چون شیرخاں از طرف مغل مایوس و متوهم شده بود باتفاق برادر خرد
خود نظام یاز پیش محمد سلطان رفت سلطان محمد او را نوازش کرده باتالیقی
جلال خاں پسرش بطریق اول مقرر و مقرب گشت دراں ایام بحسب تقدیر
سلطان محمد فوت شد و جلال خاں پسرش خرد سال بود قائم مقام پدر شد
و والدهٔ جلال خاں لاڈو ملکه نام مهمات را پیش آمده گرفته باتفاق شیرخاں
حکم میراند و دراں زودی مادر جلال خاں نیز فوت شده حکومت
بهار من حیث الاستقلال بشیرخاں قرار گرفت و مخدوم عالم نام از امرای
والی بنگاله که حکومت حاجی پور داشته با شیرخاں رابطهٔ محبت و
موافقت بهم رسانید و سلطان محمود والی بنگاله از و خاطر دگرگون کرده
قطب خاں حاکم ولایت منگیر را تسخیر ولایت بهار و استیصال شیرخاں
و مخدوم عالم گسیل کرد و شیرخاں هر چند دم صلح زد و ملایمت نموده
فائده نکرد آخر باتفاق افغاناں دل بر مرگ نهاده قرار بجنگ داد

وچوں فریقین بہم رسیدند جنگے عظیم شدہ قطب خاں کشتہ شد و شیر خاں
غالب آمدہ فیل و خزانہ و حشم بنگالہ را متصرف گشت و بیش از بیش صاحب
قوت شدہ ازیں جہت لوہانیاں از رشک و حسد با شیر خاں در مقام
نفاق شدند و قصد کشتن او کردہ دراں باب با جلال خاں کہ او نیز از
لوہانیاں بود کنگاش کردند و یکے از متعلقانِ جلال خاں شیر خاں را
ازاں حال آگاہی بخشیدند شیر خاں بجلال خاں گفت کہ امرائے شما
از روئے حسد با من در مقام نفاق اند اگر شما در علاجِ ایں امر سعی
نمائید مرا بضرورت از خدمتِ شما جدائی اختیار باید کرد جلال خاں
گفت بہ آنچہ صلاحِ تو باشد من ازاں بیرون نیستم شیر خاں گفت کہ
ایشاں را دو فرقہ باید ساخت یکے را بنا بر تحصیل زر جیرگنات روانہ باید کرد
و دیگرے را مقابلِ حاکم بنگالہ باید فرستاد و بعدہ در محافظتِ خود بنوعے
کوشید کہ جلال خاں و لوہانیاں از دفع اعا جز شدہ قرار دادند
کہ بخدمتِ سلطان محمود والی بنگالہ رفتہ نوکری اختیار نمایند و ولایتِ
بہار را پیشکش نمایند پس لوہانیاں و جلال خاں شیر خاں را بہ بہانہ
آنکہ در مقابلِ مغل باشد در بہار گذاشتہ خود پیشِ سلطانِ محمود رفتند

واو ابراهیم خان پسر قطب خان را به کمک داده بر سر شیر خان فرستاد
و شیرخان در قلعه که از گل ساخته بود متحصن شده و هر روز جمعی را
بجنگ می فرستاد و زد و خورد می کرد تا آنکه ابراهیم خان مدد دیگر از حاکم
خود طلبید - شیرخان بر طلب کمک مطلع شده مردم خود را بجنگ صف
مستعد ساخت و وقت بامداد مردم خود را مهیا نموده از قلعه بیرون آمد
و لشکر بنگاله هم صف پیاده و سوار آتشبازی و فیلان ترتیب داده مقابله
نمودند شیرخان فوجی از مردم خود در برابر ایشان داشته مردم چیده
و گزیده را عقب پشته مخفی ساخت و قرار داد که باقی فوج مقابل غنیم
تیراندازی نمایند و پشت داده روی بگریز نهند تا سواران ایشان
بجهت تعاقب از میان توپخانه برآیند و چون چنین کردند لشکری که مخفی بود
یکباره حمله آورده دمار از روزگار بنگالیان برآورد و ابراهیم خان نیز
بنسبت پدر کار کرده بقتل رسید و جلال خان نیم جانی بتک پا بیرون برده
به بنگاله رفت و تمامی فیلان و توپخانه بنگالیان بدست شیرخان در آمده
ملک بهار نیز صاف گشت و استعداد شاهی هم رسید گویند دران ایام
تاج خان نامی از جانب بادشاه ابراهیم لودی بحکومت قلعه چنار اشتغال داشت

و او را زنے بود لاڈو ملکه نام عقیمه که تاج خان را نهایت محبت با او بود و پسران
تاج خان که از زنان دیگر بودند از کمال رشک و حسد در مقام کشتن لاڈو ملکه
شده شبے یکے از پسران که کلان تر از همه بود شمشیرے به لاڈو ملکه انداخت
و زخم کاری نیامده غوغا شد که لاڈو ملکه را کشتند تاج خان با شمشیر برهنه
خود را بدانجا رسانیده قصد پسر کرد چوں پسر به یقین دانست که از دست او
خلاصی ممکن نیست بر قتل پدر مبادرت نمود و شمشیر آں بے سعادت کارگر افتاده
تاج خان کشته شد چوں پسران تاج خان سرانجام قلعه و سپاه نتوانستند
نمود هرآئینه شیر خان که در همسائگی بود بریں معنی اطلاع یافته میر احمد
ترکمان که عمده نوکران تاج خان و خالوے لاڈو ملکه بود در باب تادیب
پسران بے ادب سخن درمیان آورد و بعد آمد و شد رسولاں
قرار براں گرفت که شیر خان لاڈو ملکه را در حباله نکاح خود درآورده قلعه چنار را
متصرف گردد پس شیر خان عقد با لاڈو ملکه نموده قلعه را مع خزائن و دفائن
متصرف گشت

نظم

چو هنگام رسیدن در رسد تنگ   بروم خود کند کام دل آهنگ

از این جا میرساند دیده را نور   که نظاره بیشتر نمود از دور

و در خلال این احوال بادشاه محمود بن بادشاه سکندر لودی از صدمهٔ
افواج فردوس مکانی بابر بادشاه پناه برانا سنگا برده باتفاق رانا سنگا
و حسن خان میواتی و دیگر زمینداران برسر فردوس مکانی بابر بادشاه
آمده در نواحی قصبهٔ جاوه جنگ کرده شکست خورد چنانچه مجمل خود ثبت گردید
و بادشاه محمود در حوالی چتور روز بشب می آورد اتفاقاً اکثر امرای لودی که
در ولایت پتنه اجتماع داشتند کس بطلب بادشاه محمود فرستادند و او آمده
بسعی امرا باز بر مسند حکومت پتنه جلوس نمود و از انجا لشکر گران بولایت بهار
در آمد شیرخان چون دید که افغانان را از متابعت بادشاه محمود چاره نیست
ناچار بملازمت او رفت اطاعت و انقیاد نمود و امرای بادشاه محمود
ولایت بهار را در میان هم تقسیم نموده پاره بشیرخان گذاشتند
و عذرخواهی نموده گفتند که هرگاه ولایت جونپور را از تصرف مغل
برآوریم باز تمامی ولایت بهار از تو خواهد بود و شیرخان درین باب
قول نامه از بادشاه محمود گرفت و بعد از مدتی جهت سرانجام لشکر رخصت
جاگیر گرفته بسهسرام آمد - درین وقت که بادشاه محمود بقصد جنگ مغل

وگرفتن ولایت جونپور می رفت کس بطلب شیرخان فرستاد او جواب نوشت
که متعاقب سرانجام لشکر نموده می رسم امرای بادشاه محمود گفتند شیرخان
بس محیل ست و مکار لائق آنکه بجاگیرش رفته او را همراه بگیریم و بادشاه محمود
با لشکر خود متوجه جونپور شده امرای جنت آشیانی که در جونپور بودند تاب
مقاومت نیاورده بدر رفتند و جونپور و آن نواحی بتصرف افغانان درآمده
تا ولایت مانکپور رانده متصرف شدند دران وقت حضرت جنت آشیانی
در نواحی کالنجر تشریف داشتند و غلبه و طغیان افغانان بمسامع علیه
رسید عنان عزیمت بدفع رفع افغانان معطوف ساختند بادشاه محمود
و ببن و بایزید و دیگر امرای افغانان در برابر آمده مقابله نمودند چون شیرخان
از سرداری و کلان تری ببن و بایزید در تاب بوده میخواست که خود بزرگ
شود از روش کار غلبه مغلان برای العین مشاهده می نمود در خفیه بمیر
هندو بیگ که از امرای کبار و سپه سالار مغل بود پیغام داد که چون من پروردهٔ
نعمت فردوس مکانم در وقت جنگ سبب هزیمت افغانان خواهم شد
چنانچه در روز جنگ با فوج خود طرح داده بکناره رفت و جنت آشیانی
بفتح و فیروزی اختصاص یافته بادشاه محمود بدحال بولایت پتنه رفت

وگوشۂ گرفته ترک سپاهگری کرد تا آنکه در سنه ۹۴۹ نهصد و چهل و نه بولایت اڑیسه
رفته درانجا وفات یافت وجنت آشیانی بعد از فتح متوجه آگره شده
امیر هندو بیگ را پیش شیرخاں فرستاد که قلعهٔ چنار را بوے سپارد و شیرخاں
در دادن قلعه عذر آورد و امیر هندو بیگ برگشته بملازمت آمد و چوں ایں خبر
بجنت آشیانی رسید متوجه قلعه چنار شده جمعے از امرا پیشتر فرستاد تا
قلعه را محاصره نمودند شیرخاں عریضه ارسال داشت که من بتوجه و
امداد حضرت فردوس مکانی با بر بادشاه بمرتبهٔ حکومت رسیده ام
و در جنگ بادشاه محمود و بین و بایزید بسبب فتح آں حضرت شده ام
بادشاه اگر چنار را بمن مسلم دارد قطب خاں پسر خود را با فوجے بخدمت
فرستاده لوازم خدمتگزاری تقدیم رسانم و چوں دراں پورش
غلبه و استیلاے بهادر شاه گجراتی بمسامع عز و جلال رسیده بود دریں
وقت مدارا لائق نموده عرضش بدرجهٔ قبول افتاد و شیرخاں قطب خاں را
با عیسیٰ خاں حاجب که بمنزلهٔ وزیر او بود بملازمت فرستاد و جنت آشیانی
مراجعت نموده بمهم بهادر شاه گجراتی پرداخت القصه قطب خاں با پانصد
سوار در رکاب آں حضرت بود ولیکن از گجرات گریخته پیش پدر آمده و دریں مدت

شیرخاں فرصت یافتہ ولایتِ بہار را مصفا ساخت ولشکر بہ بنگالہ کشید
امرائے بنگالہ در مقامِ محافظتِ گڈھی شدہ یکماہ جنگ کردند آخرالامر
گڈھی بتصرفِ شیرخاں درآمدہ بولایتِ بنگالہ رفت وبادشاہ محمود بنگالی
طاقتِ جنگ نیاوردہ در حصارِ گور متحصن شد وشیرخاں مدتے بمحاصرہ
مشغول گشتہ چوں یکے از زمینداراں بہار فتنہ انگیختہ بود بجانبِ بہار برگشت
وخواص خاں و دیگر امرائے خود را بہ تسخیرِ بنگالہ گذاشت وچوں مدتِ محاصرہ
بطول انجامید وغلہ در شہر نایافت شد ناچار سلطان محمود از راہِ کشتی
گریختہ بحاجی پور رفت وشیرخاں خاطر از فتنہ وفساد جمع ساختہ
دنبال سلطان محمود نمودہ اولاً علاجِ جنگ کردہ زخمی از معرکہ گریخت وبنگالہ
بتصرفِ شیرخاں درآمدہ عروسِ آں مملکت را در آغوش کشید وچوں
جنت آشیانی از سفرِ گجرات معاودت نمودہ باگرہ آمد ورفعِ شیرخاں را
اہم دانستہ راياتِ جہاں کشا بطرفِ چنار بحرکت درآمد جلال خاں کہ
در قلعہ چنار بود وغازی خاں سور وجمعے دیگر را بحراست قلعہ گذاشتہ
خود بجانبِ کوہستان جہارکھنڈ رفت وچوں شش ماہ از محاصرہ
قلعہ چنار گذشت رومی خاں کہ صاحبِ اہتمام توپخانہ بادشاہی بود

در دریا سرکوبها ساخته قلعه تصرف سپاه مغل درآمد و پادشاه محمود که زخمدار از معرکهٔ شیرخان گریخته بود درین وقت بملازمت بادشاه مشرف شد جنت آشیانی دوست بیگ را در قلعه گذاشته متوجه شیرخان شد و او جلال خان و خواص خان و اکثر لشکر خود را بمحافظت گدهی که سرحد بنگاله است فرستاد و جنت آشیانی جهانگیر قلی بیگ و دیگر امرا را پیشتر روانه فرمود و جلال خان و خواص خان که در گدهی بودند با ایشان جنگ کرده غالب آمدند جنت آشیانی دیگر بار افواج فرستاد و خود نیز از عقب بسرعت رسید و فتح گدهی شده جلال خان پیشتر بدر رفته چون جنت آشیانی از گدهی گذشت شیرخان شهر گور را خالی کرده بجانب جهارکهند رفت و بواسطهٔ قرب و جوار در اندیشهٔ تسخیر قلعه رهتاس گردید تا زن و فرزند خود را در انجا گذاشته بفراغ بال و اقلیم ستانی و جنگ جنت آشیانی پرداز و از آن که گرفتن آن قلعه بجبر و قهر امکان عقلی نداشت متوسل و متشبث بدامن حیله و تدبیر گشته کسان نزد راجه آن حصن فلک اساس که راجه هرکشن نام داشت فرستاده پیغام کرد که ولایت بهار بغایت شکست و لشکر بسیار نزد من جمع آمده ازین سبب اراده تسخیر ولایت بنگاله دارم و خاطر

بسبب قرب و جوار مغلان جمع نیست اکنون اعتماد بر یاری و دوستی تو کرده
اهل و عیال خود و سپاهیان خود را میخواهم که بقلعهٔ تو فرستم و بخاطر جمع
به بنگاله درآیم راجه از قبول این ملتمس سر باز زد و شیرخان دیگر باره مردم
سخندان مع تحف و هدایا بخدمت راجه و وکلای او فرستاده پیغام نمود
که بجز عورات و خزانه چیزی دیگر نخواهم فرستاد و اگر فتح بنگاله نصیب شده
بسلامت معاودت نمودم ادای حق شفقت شما بواجبی خواهم کرد و
اگر قضیه برعکس باشد بارے عیال و اموال من نزد شما باشد بدست مغلان
که دشمن قدیم اند نیفتد راجه آن حصار بطمع آنکه خزانه با آوردهٔ ایشان
می آید قبول کرد و شیرخان هزار دولی ترتیب داده بطریقی که در هندوستان
عورات را از جای بجای در دولی نشانده و پرده بر آن انداخته می برند
در هر دولی بجای زن دو مرد مردانه درآورده و پانصد کس دیگر را
بر دوش مزدوران پرده بر سر نهاده به پیشکی بجای کهارها و در دست
هر کدام داده بپای قلعه فرستاد چون در پیش دولی که پیش پیش می بردند
جمعی از پیرزالان نشانده بود و خواجه سرایان نیز همراه بودند راجه و متعلقان ایشان
غافل مطلق شد تفحص و تجسس ننمودند و مال و منال را از آن خود تصور کردند

ودر بالا بردن تعجیل نمودند و بعد ازانکه ڈولیهاے تحویلی که راجه براے آنها
تعین کرده بود در رسیدند کهنه گرگان ڈولی نشین که راجه ایشان رازن تصور کرده بود
باشمشیرهاے آهیخته مردانه بدر دویدند دمرووران پول سیاه راکه مانند
زر سرخ بر سر داشتند افگنده چوبها علم کردند و روے بدر وازه آورده
باراجه هرکشن ومخصوصان اوکه در کمال غفلت بودند بجنگ پیوستند
دران اثنا شیرخان که لشکر خود را مستعد و مکمل کرده گوش برآواز بود
خود را بشتاب سحاب بدروازها رسانید وچون دروازه را کشاده دید
باکثر مردم خود بدرون درآمد و راجه هرکشن که با جمعے از مخصوصان خود
لحظه بجنگ ایستاد و آخر چون دانست که کار از دست رفته است دروازهٔ
عقب قلعه را کشاده بهزار مشقت نیم جانے تنگ پا بیرون برد و مثل
رهتاس قلعه که در ربع مسکون نظیر ندارد با خزائن و دفائن بایں
سهولت بتصرف شیرخاں درآمده قبل ازاں در سنوات سابق نصیرخاں
فاروقی حاکم خاندیس بهمیں مکر و تدبیر قلعهٔ اسیر را از اسا اهیر گرفته بود
ورهتاس بے مبالغه و اغراق در استحکام بحدے ست که مسافران
ربع مسکون مانند آن نشان نمی دهند القصه اکثر بقاع و قلاع

هندوستان بنظرِ مولف درآمده است اما همچو رهتاس قلعهٔ دیده نشده
الغرض در حوالیِ قلعه بهار بر زیرِ کوهے رفیع واقع شده در عرض و طول
زیاده از پنج کروه و از دامنِ کوه تا دروازهٔ قلعه یک کروه راه بلندیست و
در اکثر امکنهٔ آن حصار سپهر آثار چشمهاے آب خوشگوار موجودست بلکه در
مکانے که چاه میکنند بعد از حفرِ یک ذراع یا ده ذراع چشمهٔ آب شیرین
پدیدار می گردد و هر کرا نظر بران قلعه می افتد بے اختیار بر زبان می آورد
که از بدیع صنائع آفریدگارست و بنا برآنکه طائرِ همت هیچ یک از پادشاهانِ
عالیمقدار در هواے تدبیرِ تسخیرِ آن قلعه پرواز نکرده بود بتصرفِ شیرخان
درآمد افغانان قوی دل شده اهل و عیالِ خود را دران قلعه درآورده اسبابِ
قلعه داری بروجه اتم سامان نمودند۔

بیت

بچاره کشاده شود کارِ سخت　　　　بمدت برآید بهار از درخت

و جنت آشیانی مدتِ سه ماه در شهر گور که در کتب سلف به لکهنوتی مذکورست
توقف نموده بعیش و عشرت گذرانیده درین وقت خبر رسید که هندال مرزا
در آگره و میوات علم بغی و مخالفت افراشته خطبه بنامِ خود خوانده شیخ بهلول را

بقتل رسانید آں حضرت جہانگیر قلی بیگ را با پنج ہزار سوار انتخابی در گور گذاشته مراجعت فرمود و چوں لشکر پادشاهی از کثرت باراں و گل و لای بے ساماں شده اکثر اسپان سپاهیان سقط شده بودند نهایت سراسیمگی بحال مردم راه یافته بود شیر خاں فرصت غنیمت شمرده بالشکرے زیاده از مور و ملخ بر سر راه آمده و در نواحی جوسار مقابله نموده و گرد لشکر خود قلعه ساخته نشست و بعد از رسل و رسائل شیخ خلیل نام شخصے را که مرشد خود سید انست بخدمت جنت آشیانی فرستاده پیغام داد که ولایت بهار را تا گرهی بتصرف اولیاے دولت گذاشته خطبه و سکه بنام نامی آنحضرت می سازم نظر برین چوں مقدمه صلح قرار گرفت لشکریان پادشاهی نسبت بدیگر روزها بیدغدغه شدند و آب جوسار را پل بسته در فکر عبور گشتند شیر خاں ایشان را غافل یافته وقت شب ایلغار فرمود و قریب بصبح در سنه ۹۴۶ نهصد و چهل و شش بالشکرے آراسته و فیلان کوه پیکر بجنگ آمد افواج پادشاهی را فرصت ترتیب نشده شکست افتاده و جنت آشیانی در کمال پریشانی متوجه آگره شدند۔

بیت

همه سال گوهر نه خیزد ز سنگ ۔۔۔ گہے صلح سازد جہاں گاه جنگ

وشیرخان مراجعت نموده به بنگاله رفت و جهانگیر قلی بیگ با لشکرے که در آنجا
بودند بدفعات با او جنگ کرده چون زورے نداشتند خود را علف تیغ
شیرخان ساختند. و شیرخان خود را شیرشاه خطاب داده سکه و خطبه
بنام خود ساخت و سال دیگر با غلبه و شوکت تمام متوجه آگره شد و درین وقت
که بیگانه را بیگانه باید ساخت کامران مرزا از خدمت جنت آشیانی جدا شده
به لاهور رفت و امرای چغتائی بدان سبب که پادشاه تربیت ترکمانان
می نماید و در عزت ایشان می کوشد نفاق کرده جدا و مخالفت نهادند چنانکه
گذشت با وجود این حال جنت آشیانی از آگره بقنوج شتافته از آب گنگ
گذشت و درین محل لشکر مغل صد هزار و لشکر افغانان پنجاه هزار سوار
میرسید با جمله در روز عاشورا سنه ۹۴۷ نهصد و چهل و هفت لشکر مغل کوچ کرده
اراده فرود و آمدن منزل داشتند که شیرشاه صف آراسته بجنگ پیش آمد
و لشکر مغل بے جنگ هزیمت یافته جنت آشیانی در آب اسپ انداخت
و به محنت تمام برآمده متوجه لاهور شد و چون شیرشاه تا لاهور تعاقب نموده
جنت آشیانی بجانب سند روان شد و شیرشاه تا خوشاب دنبال
نموده و اسمعیل خان و غازی خان و فتح خان بلوچ و دائی که سردار

طائفهٔ بلوچ بودند آمده شیرشاه را دیدند و شیرشاه کوهستان نندنه
و حوالی کوه بالناث را ملاحظه کرده در جائے که قلعه ضرور بود طرح قلعه
انداخت و موسوم برهتاس کرد و درین وقت خواص خان غلام خود را
که بسعی و مردانگی او زمام پادشاهی بکف آورده بود امیر الامرا گردانید و
عشیر ممالک محروسه باقطاع وے مقرر فرمود و او را با هیبت خان نیازی
و لشکرے بسیار در انجا گذاشته بجانب هندوستان مراجعت کرد و
چوں بآگره رسید شنید که خضر خان شروانی که از جانب او حاکم بنگاله
بود دختر سلطان محمود بنگالی را بعقد در آورده برنشست و برخاست
بطریق پادشاهاں سلوک می نماید شیرشاه گفت علاج واقعه پیش از وقوع
باید کرد پس این مهم را واجب دانسته بجانب بنگاله نهضت فرمود خضر خان
شیروانی باستقبال آمده محبوس گشت و شیرشاه ولایت بنگاله را بچند کس
قسمت نموده ملوک طوائف ساخت و قاضی فضیلت را که از علماے ولایت
کرده بود و بحسن دیانت و امانت انصاف داشت و در السنه و افواه بقاضی
فضیح مذکور است امین ولایت گردانیده صلاح و فساد ملک را در قبضهٔ
اقتدار او گذاشت و مراجعت نموده به آگره آمده و در سنه ۹۴۹ نهصد و چهل و نه

بعزم تسخیر ولایت مالوه حرکت کرد چون بگوالیار رسید شجاعت خان افغان که از امرای او بود بیشتر از محاصرهٔ قلعهٔ گوالیار تعین شده بود و ابوالقاسم بیگ را که از قبل جنت آشیانی در قلعه بود برآورده قلعه را بتصرف دیوانیان شیر شاهی درآورد و شیر شاه چون بمالوه رسید ملوخان حاکم مالوه که از غلامان سلاطین خلج بود از راه صلح درآمده بے طلب بایلغار آمد و او را دیده و هم بعد از چند روز از هراسے که بر خاطر او استیلا یافت راه فرار پیش گرفت و شیر شاه حاجی خان را بحکومت مالوه گذاشته و شجاعت خان را نیز در سرکار سیواس جاگیر داده همانجا گذاشت و خود متوجه رن تنبور گردید و ملوخان بعد از رفتن شیر شاه باز بمالوه آمد و با حاجی خان و شجاعت خان جنگ کرد و شکست یافته بدر رفت و چون فتح بنام شجاعت خان شده بود شیر شاه حاجی خان را طلبیده حکومت مالوه بر شجاعت خان مسلّم داشت و خود بنواحی رن تنبور رسید و ایلچیان چرب زبان فرستاده قلعه را از گماشتگان سلطان محمود لودی بصلح گرفت و از انجا آگره آمد گویند چون خبر جنگ و فرار ملوخان بشیر شاه رسیده بود بدیهه این مصرع خواند۔ ع

با ما چه کرد دیدی ملو غلام گیدی

وشیخ عبدالحی و شیخ جمالی مصرعے دیگر گفت ـ مصرعه

تولیت مصطفیٰ را الاخیر فی عیبیه

بالجمله شیرشاه مدت یک سال در آگره قرار گرفت سرانجام لشکر و ملک نمود
هیبت خان حکم فرستاد که ملتان را از تصرف بلوچان برآورد و او رفته
با فتح خان بلوچ جنگ کرد و غالب گشته ملتان را مسخر ساخت و شیرشاه
رعایت او کرده وے را خطاب اعظم همایون داد و در سنه ۹۵۰ نهصد و پنجاه
پورن مل ولد راجه سلهدی پوربیه در قلعه رایسین علم غلبه و استیلا افراشته اکثر پرگنات
آن نواحی را متصرف شد ازین سبب عرق حمیت شیرشاهی بحرکت در آمد
تسخیر قلعه رایسین پرداخت و چون مدت محاصره بامتداد کشید شیرشاه
سخن صلح درمیان آورده با پورن مل عهد و پیمان بست که باو ضرر جانی
نرساند و پورن مل با زن و فرزند چهار هزار راجپوت نامی از قلعه برآمده
بیرون منزل کرد و از علمای وقت میرزا رفیع الدین صفوی با وجود عهد و
پیمان فتوی بقتل پورن مل داد شیرشاه تمام لشکر و فیلان کوه پیکر آراسته
بر سر پورن مل فرستاد تا از اطراف لشکر او را درمیان گرفتند پورن مل و راجپوتان دل
بر مرگ نهاده کارستانی کردند که داستان رستم و اسفندیار بازیچه شد

و پروانه وار خود را بر دمِ تیغ و تیر و دندان فیل بے محابا بر انسان زدند که جمله با زن و فرزند خود را کشتند و سوختند و شیرشاه مراجعت نموده باگره آمده چند ماه قرار گرفت و بتازگی سرانجام لشکر نموده متوجه تسخیرِ ولایت ماروار گردید و در هر منزل گرد لشکر را بخندق و قلعه استحکام میداد و لوازم حزم و احتیاط بتقدیم میرسانید و چوں بزمین ریگستان رسید و بستن قلعه متعذر گشت بفکر صائب و اندیشهٔ درست بفرمود تا جوالها بریگ ساخته بالاے هم می گذاشتند و قلعه می ساختند اول برسرِ مالدیو که حکومت ولایت ناگور و جودهپور داشت و در میانِ راجهاے هندوستان بکثرتِ لشکر و حشم ممتاز بود رفت و قریب پنجاه هزار سوار راجپوت درظلِ رایت راے مالدیو جمع گشته مدتِ یک ماه در نواحیِ اجمیر در برابرِ شیرشاه نشست و هیچکدام در جنگ پیشدستی نمی نمودند و شیرشاه جمعیتِ او را بخاطر آورده از آمدن خود پشیمان گشت و چوں مالدیو وارث آں مملکت نبود بلکه خروج نموده بتغلب راجهاے آں حدود را مغلوب ساخته بود هر آئینه راجها فرصت یافته نزدِ شیرشاه آمدند و بمشورتِ شیرشاه کتابات از زبان امراے مالدیو بخط هندی به شیرشاه نوشتند که ما بنا برضرورت دریں مدّت اطاعتِ مالدیو می کردیم و بجفاے او ساخته منتظر لطیفهٔ غیبی بودیم

الحمد لله که مثل تو بادشاهی متوجه این صوب گشت تا انتقام چندین ساله
ما از وی بکشند پس هرگاه لشکر ظفر اثر اسلام نزدیک برسد ما از راجه مالدیو
جدا شده بموکب عالی ملحق می گردیم و بروفق همان مکاتیب نیز از زبان شیرشاه
نوشته که ان شاء الله تعالی بعد از فتح و مغلوبیت مالدیو شما را معزز و مکرم
داشته جمیع اقطاع موروثی آبا و اجداد شما ارزانی میدارم باید که
خاطر جمع داشته در اظهار لوازم دولتخواهی خود را معاف ندارید پس
آن کتابات مزوّر را بلطائف الحیل بدست مالدیو انداختند و مالدیو که همیشه
از زمینداران امرای خود اندیشه و دغدغه در خاطر داشت از مطالعه مکاتیب
هراسان شده باآنکه سه چهار منزل بقصد جنگ پیش آمده بود توقف نمود و
کونهیا نام که از امرای او بکثرت سپاه و وفور شجاعت از همه مردم امتیاز داشت
در پیش رفتن و جنگ کردن مبالغه بسیار بجای آورد و چون یکی از کتابات
بنام کونهیا بود و یقین مالدیو شد که او برای مصلحت خود ترغیب قتال می نماید
توهمش زیاده شده عازم مراجعت گشت و کونهیا و دیگر امرای او هر چند
نصیحت کردند سودمند نیفتاد و ایشان چون بمضمون کتابات حیله آمیز
شیرشاه مطلع شدند از تهمت بیوفائی که در مذهب همه کس خصوص راجپوتان

اجمیل ننگ و عار ست اندیشیده باتفاق مالدیو گفتند که دولتخواهی اخلاص
ما چون محمول بر نفاق می شود واجب و لازم ست که برای دفع مظنه تو
با شیرشاه چندان حرب نماییم که فتح کنیم یا کشته شویم و باین قرار داد
خواهی نخواهی وداع کرده وقت شب که مالدیو کوچ کرده بولایت دور دست
خود رفت کونبها و دیگر امرای بزرگ باده دوازده هزار سوار که در جمیع معارک
از ایشان آثار مردانگی بظهور رسیده بود بعزم شبخون بجانب لشکر شیرشاه
روان شدند و راه غلط کرده در روز به لشکرگاه شیرشاه رسیدند و از کمال
حمیت و غیرت با افغانان که بی اغراق هشتاد هزار سوار بودند بجنگ ایستاده
مصاف دادند و اکثر افواج افاغنه را برهم زده نزدیک بآن رسیده بود
که شیرشاه فرار نماید ناگاه یکی از امرای عمده افغانان موسوم بجلال خان
جلوانی و معروف به شجاعت و کاردانی با لشکر تازه زور رسید و هم از گرد راه
بر راجپوتان حمله آورده سلک جمعیت ایشان را از هم پاشید و کونبها و
دیگر راجپوتان کشته شدند و شیرشاه بر شکست تیقن شده بود ظفر یافته
بر زبان آورد که برای یک مشت ارزن بادشاهی هندوستان را برباد
داده بودیم چه در ملک مالدیو بسبب کثرت ریگ و کمی آب مثل دیگر ممالک

هندوستان گندم و جو و نخود و نیشکر و تنبول و برنج خوب نمی شود و اکثر مزروعاتِ ایشان ارزن ست که بزبانِ هندی آن را باجرا گویند و نیز مالدیو از جنگِ امرائے بیگناه و قتلِ ایشان بتزویر و حیلهٔ افغانان مطلع شده تاسف بسیار خورد و ناکام بکوهستانِ جودهپور گریخت و شیرشاه بعد ازیں فتح که نه در خورِ بازوے او بود بقلعه چیتور رفته بصلح گرفت و مراجعت کرده به رنتهنبور آمد و چوں قلعهٔ رنتهنبور را بجاگیرِ عادل خاں پسرِ بزرگ خود داده بود عادل خاں چند روز رخصت گرفت تا سیرِ قلعه و سرانجامِ آزوقه نموده متعاقب آمد و شیرشاه ازانجا بجانبِ قلعهٔ کالنجر که محکم ترینِ قلاع هندوستان ست نهضت کرده و راجهٔ کالنجر بواسطهٔ بدعهدی که در بابِ پورن مل دیده بود اطاعت کرده در مقامِ مخالفت شد شیرشاه قلعه را مرکزوار در میان گرفته بساختنِ نقب و سرکوب و ساباط اشتغال نمود و چوں ساباط بقلعه رسید شیرشاه از اطراف جنگ انداخت و در جائے که خود ایستاده بود مردمان حقهها ے پروازیِ تفنگ باندرونِ قلعه می انداختند اتفاقاً یک حقه بر دیوارِ قلعه خورده برگشت و شکسته در میانِ حقهها ے دیگر افتاد و آتش درگرفته شیرشاه با شیخ خلیل مرشدِ خود

و ملا نظام و دانشمند و دریا خان شروانی سوختند و شیر شاه بآں حالت خود را بمورچل رسانید و هر لحظه که نفس می کشید و شعور بهم میرسانید فریاد کرده لشکر را بجنگ ترغیب می نمود و مقربان خود را بتاکید و اهتمام تمام بجنگ می فرستاد در آخر آں روز که دوازدهم ربیع الاول سنه ۹۵۲ نهصد و پنجاه و دو بود خبر فتح قلعه شنیده و دیعت حیات سپرد۔

نظم

ز روزگار همیں حالتم پسند آمد	که خوب و زشت و بد و نیک در گذر دیدم
بریں صحیفهٔ مینا ز خامهٔ خورشید	نگاشته سخنے خوش بآب زر دیدم
که اے بدولت ده روزه گشته مستظهر	مباش غره که از تو بزرگتر دیدم

شیر شاه پانزده سال در امارت گذرانید و پنج سال بادشاهی بلاد هندوستان کرد بعقل و تدبیر صائب امتیاز تمام داشت و آثار پسندیده بسیار گذاشت چنانچه از بنگاله و ستارگاؤں تا آب سندھ که بآب نیلاب اشتهار دارد یک هزار و پانصد کروه است و در هر یک کروه سرائے ساخته چاه و مسجد از خشت پخته و گچ پرداخته موذن و مقری و امامے مقرر نموده آنها را وظیفه معین کرده و در هر سرائے یک دروازه طعام پخته و خام برائے مسلمانان و دروازهٔ دیگر کذالک

برای هندوان مقرر نموده که دائم میرسانیدند تا مسافران عسرت نه کشیده باشند
و در هر سرا دو اسپ یام که بزبان هندی ڈاک گویند نگاه داشته که هر روز
خبر نیلاب و اقصای بنگاله باو می رسید و درین راه هر دو جانب خیابان
از درختان میوه دار از قسم کهرنی و جامون وغیره نهال نشانیده بود که خلائق
در سایه اش آمد و شد می کردند و همین طریق از آگره تا مندو که سی صد
کروه ست درخت میوه دار برپا کرده بود و سرا و مسجد ساخته و در عهدش
امنیت بمرتبه بود که مسافردین در صحرا و بیابان هر جا می رسیدند از کالای
خود اندیشه نکرده بفراغت می غنودند گویند اگر زالی با سبدی پر از طلا
در صحرا شبها خواب کردی حاجت پاسبان اصلا نبودی شیر شاه
هرگاه که ریش سفید خود را در آئینه دیدی گفتی که دولت و شاهی نزدیک
بوقت شام بمن رسید آورده اند درین باب تاسف بسیار خوردی
و شعر مضحکانه و هندوستانیانه گفتی. القصه این بیت سجع نگینهای اوست

بیت

شه الله باقی ترا باد دائم   بجان شیر شه بن حسن سور قائم

اکثر اوقات خود را صرف کار خلائق کردی و سرانجام سپاه و تیمار رعایا

بواجبی نمودے و بطریقهٔ عدل و داد استقامت داشتے۔ بیت

پس از مرگ ہر کس کزو نام ماند ہمانا کہ در زندگی کام ماند

و شاعرے تاریخ فوتِ او گفتہ۔ قطعہ

شیر شاہے کہ از مہابتِ او شیر و بز آب را بہم می خورد

چوں برفت از جہاں بدارِ بقا گشت تاریخ او ز آتش مرد ۹۵۲

ذکر سلطنت سلیم شاہ بن شیر شاہ افغان سور

در وقتیکہ شیر شاہ فوت شد عادل خاں پسر بزرگ او کہ ولیعہد بود در رن تھنبور و پسر خرد او جلال خاں در قصبہ ریوان از توابع پٹنہ بود و امراچوں دیدند کہ عادل خاں دور است و وجودِ حاکم ضروری باشد کس بطلب جلال خاں فرستادند و او در پنج روز خود را باردوے شاہی رسانیدہ بسعی عیسیٰ خاں حجاب و دیگر امرا در تاریخ پانزدہم ماہ ربیع الاول سنہ ۹۵۲ نہصد و پنجاہ و چہار در پای قلعہ کالنجر جلوس فرمودہ مخاطب باسلام شاہ گشت و بر زبانہا سلیم شاہ مذکور است القصہ چوں سلیم شاہ قائم مقام پدر شد بہ برادر بزرگ کہ عادل خاں باشد عرضہ داشت نوشتہ اظہار کرد کہ چوں شما دور بودید و من نزدیک سبب

تسکین فتنه تا آمدنِ شما محافظت لشکر نمودم و مرا بجز اطاعت و فرمانبرداری شما چاره نیست و از کالنجر متوجه آگره شده چون بنواحی قصبهٔ کوڑه رسید خواص خان از جاگیرِ خود آمده ملازمت نمود و ساز گی جشنِ جلوس ترتیب کرده باز سلیم شاه را باتفاق امرا بر تخت سلطنت اجلاس داد و بعد ازاں سلیم شاه بمقتضاے دنیاداری مکتوبے دیگر بجانبِ عادل خان نوشت و اظهارِ محبت کرده طالبِ ملاقات گشت و عادل خان با امراے سلیم شاه که قطب خان نائب و عیسیٰ خان نیازی و خواص خان و جلال خان جلوانی باشند قلمی نمود که شما در آمدن من حسب صلاح ببینید و سلیم شاه هم نگاشت که اگر ایں چهار کس آمده مرا تسلی نمایند می آیم سلیم شاه آں چهار کس را نزدِ عادل خان فرستاد و ایشاں عهد و قول تسلی عادل خان نموده قرار دادند که در ملاقاتِ اول او را رخصت دهند و هر جا از هندوستان جاگیر خواهد بگیرد عادل خان باتفاقِ آنها متوجه آگره شد چوں بقصبهٔ سیکری که بالفعل بفتح پور اشتهار دارد رسید سلیم شاه در شکار بود ایں خبر شنید و بجاے که بجهت ملاقات آراسته بودند استقبال نموده ملاقات کرد و آثار محبت برادری از طرفین ظاهر شده لحظهٔ باهم نشستند

ومتوجه آگره شدند سلیم شاه غدرے نسبت برادر اندیشیده قرار داده بود که از مردم او بیش از دو کس در قلعهٔ آگره با عادل خاں نگذارند لیکن در دروازه مردم او ممتنع نشده جمعے کثیر درآمدند و اندیشه و تدبیر سلیم شاه سست برآمده بالضرورت اظهار ملائمت نموده و چاپلوسی کرده گفت که تا حال من افغانان سرکش و بے سر را نگاه داشتم آینده آنها را بتو می سپارم و دست او گرفته بر تخت نشاند و بنا و چاپلوسی کرد عادل خاں چون عیاش و فراغت جوے بود و در وادی بازی و مکر سلیم شاه را می دانست قبول نکرده برخاست و سلیم شاه را بر تخت نشانیده اوّل خود سلام کرد و مبارکباد بادشاهی گفت آنگاه از امرا هر یکے مبارکباد گفته لوازم نثار و ایثار بتقدیم رسانیدند و هم دراں مجلس قطب خاں نائب و عیسیٰ خاں نیازی و خواص خاں عرض کردند که قول و عهدے که درمیان آمده است که در ملاقات اوّل عادل خاں را رخصت داده بیانه و توابع بجاگیرش مقرر شود و سلیم شاه قبول نموده عادل خاں را رخصت بیانه داد و عیسیٰ خاں نیازی و خواص خاں را همراه کرد بعد از دو سه ماه سلیم شاه غازی محلی را که از محرمان و معتبران بود با جولانه طلا فرستاد

که عادل خان را گرفته و مقید نموده بیاورد عادل خان این خبر شنیده
نزد خواص خان که در میوات بود رفت و از نقض عهد سلیم شاه اعلام کرده
بنالید و خواص خان را دل بهم برآمد و نمازی محلی را طلبید
و همان جولانه را برپایش نهاده لوای مخالفت برافراشت و با امرای
که همراه سلیم شاه بودند خطها نوشته با خود متفق ساخت و باتفاق
عادل خان بالشکر گران متوجه آگره شد و قطب خان نائب و
عیسی خان نیازی که در قول و عهد داخل بودند از سلیم شاه رنجیده
بعادل خان نیز ترغیبات نوشتند و قرار داد چنین شد که پاره از شب
باقی باشد که عادل خان خود را بآگره رساند تا مردم بی محابا مانع
از سلیم شاه جدا شده پیش او توانند آمد اتفاقاً عادل خان و خواص خان
چون بقصبه سیکری دوازده کروهی از آگره است رسیدند بملاقات شیخ سلیم
که از مشایخ وقت بود رفتند و چون شب برات بود خواص خان بجهت
نماز که در آن شب مقرر است توقف و اهمال حال شد و چاشتگاه
بنواحی آگره رسیدند سلیم شاه از طرز آمدن آگاه شده مضطرب وار
بقطب خان نائب و عیسی خان نیازی و دیگر امرا گفت که اگر از من حرکتی

عادل خان بد عهدی واقع شده بود خواص خان و عیسی خان جبراً این
اعلام نکردند تا من از اندیشهٔ فاسد باز آیم قطب خان اضطراب
سلیم شاه دیده گفت باکے نیست هنوز کار از علاج بیرون نشده است
تسکین این فتنه را من متعهدم سلیم شاه قطب خان نائب و دیگر امرا را
که فی الجمله اتفاق با عادل خان داشتند بهانهٔ آنکه رفته حرف صلح و
صلاح درمیان آرند رخصت نموده که نزد عادل خان روند و قصد او
این بود که آن جماعت را از خود دور کرده بجانب قلعه جهت دست آوردن
خزانه قرار نماید و دیگر بار در سامان و استعداد لشکر نموده بکار جنگ و پیکار بپردازد
عیسی خان نیازی او را ازین امر نهی کرده گفت ترا بر دیگر مردم اعتماد
نیست ده هزار کس افغانان قرملی و غیره از ایام شاهزادگی نوکر خاصهٔ
تواند و خود محل اعتماد هستند با وجود این قدرت و مکنت امر عجیب است که
تکیه بر دولت خداداد و همی نمائی و فرار بر قرار اختیار می کنی و امرا
هر چند که مخالفت باطنی داشته باشند نزد غنیم فرستادن از حزم
و احتیاط بیرون است این لائق آن است که خود بنفس نفیس تمام لشکر سخت نموده
بمیدان کارزار در آئی و پای ثبات محکم نمائی که هیچ کس در حضور تو

بجانب مخالف نخواهد رفت سلیم شاه ازین سخن قوی دل گشته قرار بر استقامت
او و قطب خان نائب و دیگران را که رخصت داده بود باز طلبیده گفت که
من بدست خود شما را چگونه بتهنیم بسپارم شاید که بدی در حق شما
سگالند و بعد ازان آماده حرب شده از شهر برآمده در میدان بایستاد
مردمانی که بعادل خان زبان داشتند سلیم شاه را در معرکه دیده از شرم
داخل بیادل شدند و در ظاهر بوده اگرچه جنگ واقع شده تائید
آسمانی سلیم شاه را نوازش فرمود و سنگ تفرقه در جمعیت عادل خان
و خواص خان انداخت چنانچه خواص خان و عیسی خان نیازی
بمیوات رفتند و عادل خان تنها به پتنه رفت و ناپیدا شد چنانکه از
احوال او هیچکس خبر نیافت و ندانست که مآلش چه شد. بعده سلیم شاه
عقب خواص خان و عیسی خان نیازی لشکر تعین نمود و در فیروزپور
جنگ شده شکست بر لشکر سلیم شاه افتاد پس ازان چند نوبت دیگر لشکر
رسید خواص خان و عیسی خان تاب نیاورده بجانب کوه کمایون رفتند
سلیم شاه قطب خان نائب و چندی دیگر را بر سر ایشان تعین کرد و او رفته
در دامن کوه کمایون قرار گرفت و دائم دامن کوه را تاخت و تاراج نمود

خراب می ساخت دریں وقت سلیم شاہ خود بطرفِ چنار عزیمت نمودہ
و در اثنائے راہ جلال خاں جلوانی و برادرش را بسببِ اتفاقے کہ با عادل خاں
داشتند گرفتہ بقتل رسانید و بچنار رسیدہ خزانہ را برآوردہ بہ گوالیار
فرستادہ خود بہ آگرہ مراجعت نمود و چوں قطب خاں در طلبیدنِ عادل خاں
و احداثِ فتنہ داخل بود از بیم و ہراسے کہ در باطن داشت از دامن
کوہِ کمایوں فرار نمودہ بہ لاہور پیشِ ہیبت خاں نیازی المخاطب باعظم ہمایوں
رفت سلیم شاہ باعظم ہمایوں حکم فرستادہ قطب خاں نائب را طلب نمود
اعظم ہمایوں قطب خاں را فرستاد و سلیم شاہ او را محبوس ساختہ
با شہباز خاں لوہانی کہ شوہر خواہر سلیم شاہ بود و برمزید کورو چند کس دیگر
کہ جملہ چہاردہ نفر بودند مقید کردہ بگوالیار فرستاد و شجاعت خاں حاکم مالوہ
و اعظم ہمایوں را طلب داشت شجاعت خاں آمدہ ملازمت نمود
و اعظم ہمایوں عذر آورد و سلیم شاہ شجاعت خاں را باز رخصتِ مالوہ
دادہ خود بجہت آوردنِ خزانۂ رہتاس حرکت نمود و سعید خاں برادرِ
اعظم ہمایوں کہ پیوستہ در حضور می بود۔ از راہ فرار نمودہ بہ لاہور رفتہ
سلیم شاہ از نیم راہ برگشتہ بآگرہ آمد و باحضار لشکر فرمان دادہ متوجہ

دهلی نوشت و حکم کرد که گرد شهر بجای قلعه که تعمیر کرده همایون بادشاه بود
حصارے از گچ و سنگ بسازند و خبر توجه سلیم شاه بدهلی به شجاعت خان
رسید شجاعت خان برای اظهار اخلاص با جمعے از مخلصانِ خود ایلغار
کرده پیش سلیم آمد و استمالت یافت و سلیم شاه روزے چند در دهلی بود و لشکر
ترتیب داده آنگاه عزیمتِ لاهور نمود و اعظم همایون و طائفهٔ مخالفان
باتفاقِ خواص خان و لشکر پنجاب که اضعافِ لشکرِ سلیم شاه بودند باستقبال
شتافتند و در نواحیِ قصبهٔ انباله طرفین بهم رسیدند گویند سلیم شاه
چون به لشکرِ نیازیان قریب شد فرود آمد خود با تنے چند از نزدیکان به نظارهٔ
لشکر نیازیان رفته بر پشتهٔ برآمد و چون نظرش بر آنها افتاد همانجا ایستاده
گفت در ناموس من نمی گنجد که لشکرِ باغی را دیده صبر کنم پس بفرمود
که افواج صفها راست کرده عزیمتِ جنگ نمایند و در شبے که صباح آن جنگ
شد اعظم همایون و برادرانش با خواص خان در بابِ نصبِ حاکم
کنگاش کرده بودند که حاکم که باشد خواص خان گفته بود که عادل خان را
پیدا کرده حاکم باید ساخت و اعظم همایون و برادرانش گفته بودند بیت

ملک بمیراث نگیرد کسے   تا نزند تیغ دو دستی بسے

و بر سر این مقدمه میان ایشان کدورت پدید آمده و صفوف قتال
آراسته شد و طرفین بهم رسیدند. خواص خان بے جنگ هزیمت نموده
بدر رفت و نیازیان حتی المقدور مقابله و محاربه نموده از انجا که
حرام نمکی را نتیجه بجز شناعت و ندامت نیست ایشان تیز راه گریز پیمودند
و فتح غیبی نصیب سلیم شاه شد -

قطعه

کسی را که دولت کند یاوری　　کجا بود که با وی کند داوری

سعید خان برادر اعظم همایون باده کس از همراهان چون مسلح بود کسی
او را نمی شناخت بهانهٔ مبارکباد خواست که خود را بسلیم شاه رسانیده
کار او را بسازد اما فیلبانے او را شناخته نیزه بر و حواله کرد و او از میان
حلقهٔ فیلان و فوج خاصهٔ سلیم شاه بطرف راست بر آمده بدر رفت. القصه
نیازیان بعد از شکست بجانب دهنکوٹ که قریب روه است رفتند
سلیم شاه تعاقب نموده تا قلعهٔ رهتاس که بنا کردهٔ پدرش بود رفت
و خواجه اویس سروانی را با لشکری قوی بر سر نیازیان تعین کرده
خود بآگره مراجعت نمود از انجا به گوالیار آمد در همین وقت روزے بشجاعت خان

بالاے قلعہ پیش سلیم شاہ میرفت عثمان نام شخصے کہ شجاعت خاں دست
او را بریدہ بود سر راہ کمین کردہ فرصت می جست بیکبار جستہ زخمے بر
شجاعت خاں زد و شجاعت خاں زخمی بخانۂ خود رفت و ایں عمل را بر
اغواے سلیم شاہ حمل کرد و از گوالیار گریختہ بطرف مالوہ فرار نمود
و سلیم شاہ تا مندو بہ تعاقب نمود و چوں شجاعت خاں بہ بانسواڑہ درآمد
عیسیٰ خاں سور را با بیست ہزار سوار در اوجین گذاشتہ خود مراجعت نمود
و ایں قضایا در سنہ ۹۵۴ نہصد و پنجاہ و چہار روے داد خواجہ اویس شروانی
کہ بر سر اعظم ہمایوں تعیین بود در نواحیِ دھنکوٹ با آنہا جنگ کردہ
شکست یافت اعظم ہمایوں تعاقب نمودہ تا تو شہرہ آمد سلیم شاہ
ایں خبر شنیدہ لشکر گراں ترتیب دادہ بدفعِ نیازیاں فرستاد
اعظم ہمایوں باز برگشتہ بدھنکوٹ رفت چوں لشکرِ سلیم قریب بموضع
سنبلہ رسیدہ نیازیاں محاربہ نمودند و شکست فاحش خوردہ مادر و عیالِ
اعظم ہمایوں اسیر گشتند و اسیراں بخدمتِ سلیم شاہ فرستادند و نیازیاں
بگکھراں پناہ بردہ بکوہستان کہ متصلِ کشمیر ست درآمدند و سلیم شاہ
با لشکرِ گراں جہتِ تسکینِ فتنۂ نیازیاں حرکت نمودہ بہ پنجاب رفت

هر آن کو نماند از پسش یادگار   درخت وجودش نیاورد بار
وگر رفت و آثار خیرش نماند   نشاید پس مرگش الحمد خواند
چو خواهی که نامت بود جاودان   مکن نام نیک بزرگان نهان
همین کام و ناز و طرب داشتند   بآخر برفتند و بگذاشتند
یکی نام نیکو ببرد از جهان   یکی رسم بد ماند ازو جاودان
بسمع رضا مشنو ایذای کس   وگر گفته آید بغورش برس
گنهکار را عذر نسیان بنه   چو زنهار خواهند زنهار ده
گر آید گنهکاری اندر پناه   نه شرط است کشتن باول گناه
چو باری بگفتند و نشنید پند   دگر گوشمالش بزندان و بند
وگر پند و بندش نیاید بکار   درختی خبیث است بیخش برآر
چو خشم آیدت بر گناه کسی   تأمل کنش در عقوبت بسی
که سهل است لعل بدخشان شکست   شکسته نشاید دگر باره بست

گفتار

نه بر حکم شرع آب خوردن خطاست   وگر خون بفتوی بریزی رواست
گر از شرع فتوی دهد بر هلاک   الا تا نداری ز کشتنش باک

وگر دانی اندر تبارش کسان / بر ایشان ببخشای و راحت رسان
گنه بود مرد ستمگاره را / چه تاوان زن و طفل بیچاره را
تنت زورمندست و لشکر گران / ولیکن در اقلیم دشمن مران
که وی بر حصاری گریزد بلند / رسد کشوری بیگنه را گزند
نظر کن در احوال زندانیان / که ممکن بود بیگنه در میان
چو بازارگان در دیارت بمرد / بمالش خساست بود دست برد
کزان پس که بر وی بگریند زار / هم باز گویند خویش و تبار
که مسکین در اقلیم غربت بمرد / متاعی کزو ماند ظالم ببرد
بیندیش ازان طفلک بی پدر / وز آه دل دردمندش حذر
بسا نام نیکوی پنجاه سال / که یک نام زشتش کند پایمال
پسندیده کاران جاوید نام / تطاول نکردند بر مال عام
بر آفاق گر سر بسر پادشاست / چو مال از توانگر ستاند گداست
بمرد از تهیدستی آزاد مرد / ز پهلوی مسکین شکم پر نکرد

حکایت

شنیدم که فرماندهی دادگر / قبا داشتی هر دو رو آستر

یکی گفتش ای خسرو نیک روز	قبایی ز دیبای چینی بدوز
بگفت اینقدر ستر و آسایش ست	وزین بگذری زیب و آرایش ست
نه از بهر آں می ستانم خراج	که زینت کنم بر خود و تخت و تاج
چو همچون زناں حله در تن کنم	بمردی کجا دفع دشمن کنم
مرا هم ز صد گونه آز و هواست	ولیکن خزینه نه تنها مراست
خزائن پر از بهر لشکر بود	نه از بهر آیین و زیور بود
سپاهی که خوشدل نباشد ز شاه	ندارد حدود ولایت نگاه
چو دشمن خر روستائی برد	ملک باج و ده یک چرا می خورد
مخالف خرش برد سلطاں خراج	چه اقبال بینی دراں تخت و تاج
مروت نباشد بر افتاده زور	برد مرغ دوں دانه از پیش مور
رعیت درخت ست اگر پروری	بکام دل دوستاں برخوری
به بیرحمی از بیخ و بارش مکن	که ناداں کند حیف بر خویشتن
کساں برخورند از جوانی و بخت	که بر زیردستاں نگیرند سخت
اگر زیردستی بیفتد ز پای	حذر کن ز نالیدنش بر خدای
چو شاید گرفتن بنرمی دیار	به پیکار خوں از مسامی میار

بمردی که ملک سراسر زمین　　نیرزد که خونی چکد بر زمین

حکایت

شنیدم که جمشید فرخ سرشت　　بسرچشمه بر بسنگی نوشت
بدین چشمه چون ما بسی دم زدند　　برفتند چون چشم بر هم زدند
گرفتیم عالم بمردی و زور　　ولیکن نبردیم با خود بگور
چو بر دشمنی باشدت دسترس　　مرنجانش کورا همین غصه بس
عدو زنده سرگشته پیرامنت　　به از خون او کشته در گردنت

حکایت

شنیدم که دارای فرخ تبار　　ز لشکر جدا ماند روز شکار
دوان آمدش گله بانی به پیش　　شهنشه برآورد تغلق ز کیش
بصحرا در از دشمنان وار باک　　که در خانه باشد گل از خار پاک
برآورد چوپان بدل خروش　　که دشمن نیم در هلاکم مکوش
من آنم که اسپان شه پرورم　　بخدمت درین مرغزار آورم
ملک را دل رفته آمد بجای　　بخندید و گفت ای نکوهیده رای
ترا یاوری کرد فرخ سروش　　وگرنه زه آورده بودم بگوش

نگهبان مرعی بخندید و گفت — نصیحت ز یاران نشاید نهفت
نه تدبیر محمود و رای نکوست — که دشمن نداند شهنشه ز دوست
چنان ست در مهتری شرط زیست — که هر کهترے را بدانی که کیست
مرا بارها در حضر دیدهٔ — ز خیل و چراگاه پرسیدهٔ
کنونت بمهر آمدم پیش باز — نمیدانیم از بداندیش باز
توانم من اے نامور شهریار — که اسپے برون آرم از صد هزار
مرا گلهٔ بانی بعقل ست و رائے — تو هم گلهٔ خویش داری بپائے
دران دارملک از خلل غم بود — که تدبیر شاه از شبان کم بود

گفتار

تو کے بشنوی نالهٔ دادخواه — بکیوان برت کلهٔ خوابگاه
چنان خسپ کاید فغانت بگوش — اگر دادخواهے برآرد خروش
که نالد ز ظالم که در دور تست — که هر جور کو می‌کند جور تست
نه سگ دامن کاروانی درید — که دهقان نادان که سگ پرورید
دلیر آمدی سعدیا در سخن — چو تیغت بدست ست فتحے بکن
بگو آنچه دانی که حق گفته به — نه رشوت ستانی و نه عشوه ده

زبان بند و دفتر ز حکمت بشوی   طمع بگسل و هر چه خواهی بگوی

حکایت

خبر یافت گردن کشی در عراق   که می‌گفت مسکینی از زیر طاق

تو هم بر دری هستی امیدوار   پس امید بر در نشینان برآر

دل دردمندان برآور ز بند   که هرگز نباشد دلت دردمند

پریشانی خاطر دادخواه   براندازد از مملکت پادشاه

تو خفته خنک در حرم نیمروز   غریب از برون گو بگرما بسوز

ستاننده داد آن کس خداست   که نتواند از پادشه دادخواست

حکایت

یکی از بزرگان اهل تمیز   حکایت کند ز ابن عبدالعزیز

که بودش نگینی در انگشتری   فرومانده در قیمتش جوهری

بشب گفتی آن جرم گیتی فروز   دری بود در روشنائی چو روز

قضا را درآمد یکی خشک سال   که شد بدر سیمای مردم هلال

چو در مردم آرام و قوت ندید   خود آسوده بودن مروت ندید

چو بیند کسی زهر در کام خلق   کیش بگذرد آب نوشین بحلق

به بیدار شیخ آمدی گاه گاه — خدادوست در روی نکردی نگاه
ملک تو بتی گفتش ای نیکبخت — بنفرت ز ما در مکش روی سخت
مرا با تو دانی سر دوستیست — ترا دشمنی با من از بهر چیست
گرفتم که سالار کشور نیم — بعزت ز درویش کمتر نیم
نگویم فضیلت نهم بر کسی — چنان باش با من که با هر کسی
شنید این سخن عابد هوشیار — برآشفت و گفت ای ملک هوشدار
وجودت پریشانی خلق ازوست — ندارم پریشانی خلق دوست
تو با دوستداران من دشمنی — نپندارمت دوستدار منی
گر افتد همی دوستی با منت — مگر آن که دارد خدا دشمنت
خدادوست را گر بدرند پوست — نخواهد شدن دشمن دوست دوست
عجب دارم از خواب آن سنگدل — که خلقی بخسپند ازو تنگدل
الا گر سر داری و عقل و هوش — بفضل و ز رحمت میان بند و کوش

گفتار

مها زورمندی مکن بر کهان — که بر یک نمط می نماند جهان
سر پنجهٔ ناتوان بر مپیچ — که گر دست یابد برآید بهیچ

بہ گفتت پاے مردم ز جاے　　کہ عاجز شوی گر در آئی ز پاے
دل دوستاں جمع بہتر کہ گنج　　خزینہ تہی بہ کہ مردم برنج
میندازد در پاے کار کسے　　کہ افتد کہ در پایش افتی بسے
تحمل کن اے ناتواں از قوی　　کہ روزے توانا تر از وے شوی
ہمت برآر از ستیزندہ شور　　کہ بازوے ہمت بہ از دست زور
لب خشک مظلوم را گو بخند　　کہ دندان ظالم بخواہند کند
ببانگ دہل خواجہ بیدار گشت　　چہ داند شب پاسباں چوں گذشت
خورد کاروانی غم بار خویش　　نسوزد دلش بر خر پشت ریش
گرفتم کز افتادگاں نیستی　　چو افتادہ بینی چرا بایستی
برینت بگویم یکے سرگذشت　　کہ سستی بود زیں سخن درگذشت

حکایت

چناں قحط سالے شد اندر دمشق　　کہ یاراں فراموش کردند عشق
چناں آسماں بر زمیں شد بخیل　　کہ لب تر نکردند زرع و نخیل
بخوشید سرچشمہ ہاے قدیم　　نماند آب جز آب چشم یتیم
نبودے بجز آہ بیوہ زنے　　اگر بر شدے دودے از روزنے

چو درویش بے برگ دیدم درخت　　قوی بازوان سست و درمانده سخت
نه بر کوه سبزی نه در باغ شخ　　ملخ بوستان خورده مردم ملخ
دران حال پیش آمدم دوستے　　ازو مانده بر استخوان پوستے
شگفت آمدم کو قوی حال بود　　خداوند جاه و زر و مال بود
بدو گفتم اے یار پاکیزه خوے　　چه درماندگی پیشت آمد بگوے
بغرید بر من که عقلت کجاست　　چو دانی و پرسی سوالت خطاست
نه بینی که سختی بغایت رسید　　مشقت بحد نهایت رسید
نه باران همی آید از آسمان　　نه بر می رود دود فریاد خوان
بدو گفتم آخر ترا باک نیست　　کشد زهر جائیکه تریاک نیست
گر از نیستی دیگرے شد هلاک　　ترا هست بط را ز طوفان چه باک
نگه کرد رنجیده در من فقیه　　نگه کردن عالم اندر سفیه
که مرد ار چه بر ساحل ست اے رفیق　　نیاساید و دوستانش غریق
من از بے نوائی نیم روے زرد　　غم بینوایان دلم خسته کرد
نخواهم که بیند خردمند ریش　　نه بر عضو مردم نه بر عضو خویش
بحمد الله ار چه ز ریش ایمنم　　چو ریشے ببینم بلرزد تنم

منغص بود عیش آن تندرست — که باشد به پهلوی بیمار سست
چو بینم که درویش مسکین نخورد — بکام اندرم لقمه زهرست و درد
یکی را بزندان بری دوستان — کجا ماندش عیش در بوستان

حکایت

شبی دود خلق آتشی برفروخت — شنیدم که بغداد نیمی بسوخت
یکی شکر گفت اندران خاک و دود — که دکان ما را گزندی نبود
جهاندیده گفتش ای بوالهوس — ترا خود غم خویشتن بود و بس
پسندی که شهری بسوزد بنار — وگرچه سرایت بود بر کنار
بجز سنگدل کی کند معده تنگ — چو بیند کسان بر شکم بسته سنگ
توانگر خود آن لقمه چون میخورد — چو بیند که درویش خون می خورد
مگو تندرستست رنجور دار — که می پیچد از غصه رنجوروار
تنک دل چو یاران بمنزل رسند — نخسپد که واماندگان از پس اند
دل پادشاهان شود بارکش — چو بینند در گل خر خارکش
اگر در سرای سعادت کس است — ز گفتار سعدیش حرفی بس است
همینت بسندست اگر بشنوی — اگر خار کاری سمن ندروی

۲۳

گفتار

خبر داری از خسروان عجم
که کردند بر زیردستان ستم

نه آں شوکت و پادشائی بماند
نه آں ظلم بر روستائی بماند

خطا بیں که بر دست ظالم برفت
جہاں ماند او با مظالم برفت

خنک روز محشر تن دادگر
که در سایهٔ عرش دارد مقر

بقومے که نیکی پسندد خدائے
دہد خسرو عادل نیک رائے

چو خواہد که ویراں شود عالمے
کند ملک در پنجهٔ ظالمے

سگالند ازو نیک مرداں حذر
که خشم خدایست بیدادگر

بزرگی ازو داں و منت شناس
که زائل شود نعمت ناسپاس

نه خود خواندهٔ در کتاب مجید
که در شکر نعمت شود بر مزید

اگر شکر کردی بریں ملک و مال
بمالے و ملکے رسی بے زوال

وگر جور در پادشائی کنی
پس از پادشاہی گدائی کنی

حرام ست بر پادشه خواب خوش
چو باشد ضعیف از قوی بارکش

میازار عامی بیک خردله
که سلطاں شباں ست و عامی گله

چو پرخاش بینند و بیداد ازو
شباں نیست گرگ ست و فریاد ازو

بدانجام رفت و بداندیشه کرد — که بازیردستان جفا پیشه کرد
نخواهی که نفرین کنند از پست — نکو باش تا بد نگوید کست

حکایت

شنیدم که در مرزی از باختر — برادر دو بودند از یک پدر
سپهدار و گردنکش و پیلتن — نکوروی و دانا و شمشیرزن
پدر هر دو را سهمگین مرد یافت — طلبکار جولان و ناورد یافت
برفت آن زمین را دو قسمت نهاد — به هر یک پسر زان نصیبی بداد
مبادا که بر یکدگر سر کشند — به پیکار شمشیر کین برکشند
پدر بعد از آن روزگاری شمرد — بجان آفرین جان شیرین سپرد
اجل بگسلاندش طناب امل — وفاتش فروبست دست عمل
مقرر شد آن مملکت بر دو شاه — که بیحد و مر بود گنج و سپاه
بحکم نظر در به افتاد خویش — گرفتند هر یک یکی راه پیش
یکی عدل تا نام نیکو برد — یکی ظلم تا مال گرد آورد
یکی عاطفت سیرت خویش کرد — درم داد و تیمار درویش کرد
بنا کرد و نان داد و لشکر نواخت — شب از بهر درویش شبخانه ساخت

خزائن تهی کرد و پر کرد جیش / چنان کز خلائق بهنگام عیش
بگردون شدی بانگ شادی چو رعد / چو شیر از در عهد بوبکر سعد
خدیو خردمند فرخ نهاد / که شاخ امیدش برومند باد
حکایت شنو کودکی نامجوی / پسندیده پی بود و فرخنده خوی
ملازم بدلداری خاص و عام / ثناگوی حق بامدادان و شام
دران ملک قارون برفتی دلیر / که شه دادگر بود و درویش سیر
نیامد در ایام او بر دلی / نگویم که خاری که برگ گلی
سر آمد بتایید ملک از سران / نهادند سر بر خطش سروران
دگر خواست کافزون کند تخت و تاج / بیفزود بر مرد دهقان خراج
طمع کرد در مال بازارگان / بلا ریخت بر جان بیچارگان
نگویم که بدخواه درویش بود / حقیقت که او دشمن خویش بود
بامید بیشی نداد و نخورد / خردمند داند که ناخوب کرد
که تا جمع کرد آن زر از گربزی / پراگنده شد لشکر از عاجزی
شنیدند بازارگانان خبر / که ظلم است در بوم آن بی‌هنر
بریدند از آنجا خرید و فروخت / زراعت نیامد رعیت بسوخت

چو اقبالش از دوستی سر بتافت | بناکام دشمن بر دوست یافت
ستیز فلک بیخ و بارش بکند | سم اسپ دشمن دیارش بکند
وفا در که جوید چو پیمان گسیخت | خراج از که خواهد چو دهقان گریخت
چه نیکی طمع دارد آن بی صفا | که باشد دعای بدش در قفا
چو بختش نگون بود در کاف کن | نکرد آنچه نیکانش گفتند کن
چه گفتند نیکان بدان نیک مرد | تو بر خور که بیداد گر بر نخورد
گمانش خطا بود و تدبیر سست | که در عدل بود آنچه در ظلم جست

حکایت

یکی بر سر شاخ و بن می برید | خداوند بستان نگه کرد و دید
بگفتا گر این مرد بد می کند | نه با من که با نفس خود می کند
نصیحت بجا ست اگر بشنوی | ضعیفان میفگن بکتف قوی
که فردا بداور برد خسروی | گدایی که پیشت نیرزد جوی
چو خواهی که فردا بوی مهتری | مکن دشمن خویشتن کهتری
که چون بگذرد بر تو این سلطنت | بگیرد بقهر آن گدا دامنت
مکن پنجه از ناتوانان بدار | که گر بفگنندت شوی شرمسار

که زشت است در چشم آزادگان / بیفتادن از دست افتادگان

بزرگان روشندل نیکبخت / بفرزانگی تاج بردند و تخت

بدنبالهٔ راستان کج مرو / وگر راست خواهی ز سعدی شنو

صفت جمعیت اوقات درویش راضی

مگو جاهے از سلطنت بیش نیست / که ایمن تر از ملک درویش نیست

سبکبار مردم سبکتر روند / حق این است و صاحبدلان بشنوند

تهیدست تشویش نانے خورد / ملک هم بقدر جهانے خورد

گدا را چه حاصل شود نان شام / چنان خوش بخسپد که سلطان شام

غم و شادمانی بسر می رود / بمرگ این دو از سر بدر میرود

چه آن را که بر سر نهادند تاج / چه آن را که بر گردن آمد خراج

اگر سرفرازے بکیوان برست / وگر تنگدستے بزندان درست

وران دم کاجل بر سر هر دو تاخت / نمی شاید از یکدگرشان شناخت

حکایت

شنیدم که یک بار در دجله / سخن گفت با عابدے کلهٔ

که من فرّ فرماندهی داشتم ‌‌ ‌‌ به سر بر کلاه مهی داشتم

سپهرم مدد کرد و نصرت وفاق ‌‌ ‌‌ گرفتم به بازوی دولت عراق

طمع کرده بودم که کرمان خورم ‌‌ ‌‌ که ناگه بخوردند کرمان سرم

بکن پنبهٔ غفلت از گوشِ هوش ‌‌ ‌‌ که از مردگان پندت آید بگوش

در معنی نکوکاری و بدکاری و عاقبت آن

نکوکار مردم نباشد بدش ‌‌ ‌‌ نورزد کسی بد که نیک آیدش

شرانگیز هم بر سرِ شر رود ‌‌ ‌‌ چو کژدم که با خانه کمتر رود

اگر نفع کس در نهادِ تو نیست ‌‌ ‌‌ چنین گوهر و سنگ خارا یکیست

غلط گفتم ای یارِ شایسته خوی ‌‌ ‌‌ که نفعست در آهن و سنگ و روی

چنین آدمی مرده به ننگ را ‌‌ ‌‌ که بر وی فضیلت بود سنگ را

نه هر آدمی زاده از دد به است ‌‌ ‌‌ که دد ز آدمیزادهٔ بد به است

به است از دد انسانِ صاحب خرد ‌‌ ‌‌ نه انسان که در مردم افتد چو دد

چو انسان ندارد بجز خورد و خواب ‌‌ ‌‌ کدامش فضیلت بود بر دواب

سوارِ نگون بخت بی راه رو ‌‌ ‌‌ پیاده برد زو به رفتن گرو

کسی دانه نیکمردی نکاشت — کزو خرمن کام دل برنداشت
نه هرگز شنیدیم در عمر خویش — که بد مرد را نیکی آمد به پیش

حکایت

گزیری به چاهی در افتاده بود — که از هول او شیر نر ماده بود
بداندیش مردم بجز بد ندید — بیفتاد و عاجزتر از خود ندید
همه شب ز فریاد و زاری نخفت — یکی بر سرش کوفت سنگی و گفت
تو هرگز رسیدی بفریاد کس — که می خواهی امروز فریادرس
همه تخم نیکو و می کاشتی — ببین لاجرم بر که برداشتی
که بر جان ریشت نهد مرهمی — که دلها ز ریشت بنالد همی
تو ما را همی چاه کندی براه — بسر لاجرم در فتادی بچاه
دو کس چه کنند از پی خاص و عام — یکی نیک محضر دگر زشت نام
یکی تا کند تشنه را تازه حلق — دگر تا بگردن در افتند خلق
اگر بد کنی چشم نیکی مدار — که هرگز نیارد گز انگور بار
نپندارم ای در خزان کشته جو — که گندم ستانی بوقت درو
درخت زقوم ار بجان پروری — مپندار هرگز کزو بر خوری

رطب ناورد چوب خرزهره بار — چه تخم افگنی بر همان چشم دار

حکایت

حکایت کنند از یکی نیکمرد — که اکرام حجاج یوسف نکرد
بسرهنگ دیوان نگه کرد تیز — که نطعش بینداز و خونش بریز
چو حجت نماند جفاجوی را — بپرخاش درهم کشد روی را
بخندید و بگریست مرد خدای — عجب داشت سنگین دل تیره رای
چو دیدش که خندید و دیگر گریست — بپرسید کاین خنده و گریه چیست
بگفتا همی گریم از روزگار — که طفلان بیچاره دارم چهار
همی خندم از لطف یزدان پاک — که مظلوم رفتم نه ظالم بخاک
یکی گفتش ای نامور شهریار — مکن دست ازین پیر دهقان بدار
که خلقی بدو روی دارند و پشت — روا نیست خلقی بیکبار کشت
بزرگی و عفو و کرم پیشه کن — ز خردان اطفالش اندیشه کن
مگر دشمن خاندان خودی — که بر خاندانها پسندی بدی
بپندار و دلها بداغ تو ریش — که روز پسین آیدت خیر پیش
نخفتست مظلوم از آهش بترس — ز دود دل صبحگاهش بترس

نترسی که پاک اندرونی شبی   برآرد ز سوزِ جگر یاربی
اسووا چناں بروی افشاند دست   که حجاج را دستِ حجت به بست
نه ابلیس بد کرد و نیکی ندید   برِ پاک ناید ز تخمِ پلید
مدر پردهٔ کس بهنگامِ جنگ   که باشد ترا نیز در پرده ننگ
مزن بانگ بر شیرمرداں درشت   چو با کودکاں بر نیائی به مشت
شنیدم که نشنید و خونش بریخت   ز فرمانِ داور که داند گریخت
بزرگی دراں فکرت آں شب نخفت   بخواب اندروں دید و در پیش گفت
دمی بیش بر من سیاست نراند   عقوبت برو تا قیامت بماند

حکایت

یکی پند می داد فرزند را   نگه دار پندِ خردمند را
مکن جور بر خردکاں اے پسر   که یک روزت افتد بزرگی بسر
نمی ترسی اے گرگِ کم خرد   که روزے پلنگیت در هم درد
بخردی درم زورِ سرپنجه بود   دلِ زیردستاں ز من رنجه بود
بخوردم یکے مشتِ زورآوراں
نکردم دگر زور بر لاغراں

گفتار

الا تا بغفلت نه خسپی که نوم — حرام ست بر چشم سالار قوم
غم زیردستان بخور زینهار — بترس از زبردستی روزگار
نصیحت که خالی بود از غرض — چو داروے تلخ ست دفع مرض

حکایت درین معنی

یکے را حکایت کنند از ملوک — که بیماری رشته کردش چو دوک
چنانش در انداخت ضعف جسد — که می برد بر کمترینان حسد
که شاه ارچه بر عرصه نام آورست — چو ضعف آمد از بیذقے کمترست
ندیمے زمین ملک بوسه داد — که عمر خداوند جاوید باد
درین شهر مردے مبارک دم ست — که از پارسایان چنوے کم ست
نبردند پیشش مهمات کس — که مقصود حاصل نشد در نفس
بخوان تا بخواند دعاے برین — که رحمت رسد ز آسمان بر زمین
بفرمود تا مهتران خدم — بخوانند پیر مبارک قدم
بگفتا دعاے کن اے هوشمند — که در رشته چون سوزنم پاے بند

شنید این سخن پیر خم بوده پشت ‌ ‌ ‌ بتندی برآورد بانگ درشت
که حق مهربانست بر دادگر ‌ ‌ ‌ ببخشای و بخشایش حق نگر
دعای منت کی شود سودمند ‌ ‌ ‌ اسیران مظلوم در چاه و بند
تو ناکرده بر خلق بخشایشی ‌ ‌ ‌ کجا بینی از دولت آسایشی
ببایدت عذر خطا خواستن ‌ ‌ ‌ پس از شیخ صالح دعا خواستن
کجا دست گیرد دعای ویت ‌ ‌ ‌ دعای ستمدیدگان در پیت
شنید این سخن شهریار عجم ‌ ‌ ‌ ز خشم و خجالت برآمد بهم
برنجید و پس با دل خویش گفت ‌ ‌ ‌ چه رنجم حق است اینکه درویش گفت
بفرمود تا هرکه در بند بود ‌ ‌ ‌ بفرمانش آزاد کردند زود
جهان دیده بعد از دو رکعت نماز ‌ ‌ ‌ بداور برآورد دست نیاز
که ای برفرازندهٔ آسمان ‌ ‌ ‌ بجنگش گرفتی بصلحش بمان
ولی همچنان بر دعا داشت دست ‌ ‌ ‌ که بر خود افتاده بر پای جست
تو گفتی ز شادی بخواهد پرید ‌ ‌ ‌ چو طاوس چون رشته در پا ندید
بفرمود گنجینهٔ گوهرش ‌ ‌ ‌ فشاندند در پای و زر بر سرش
حق از بهر باطل نشاید نهفت ‌ ‌ ‌ ازان جمله دامن بیفشاند و گفت

مرو با سر رشته بار دگر　　مبادا که دیگر گسستد رشته سر
چو باری فتادی نگهدار پای　　که یک بار دیگر بلغزد ز جای
و سعدی شنو کین سخن راست است　　نه هر بار افتاده برخاسته است

گفتار

جهان ای پسر ملک جاوید نیست　　ز دنیا وفاداری امید نیست
نه بر باد رفتی سحرگاه و شام　　سریر سلیمان علیه السلام
به آخر ندیدی که بر باد رفت　　خنک آنکه با دانش و داد رفت
کسی زین میان گوی دولت ربود　　که در بند آسایش خلق بود
بکار آمد آنها که برداشتند　　نه گرد آوریدند و بگذاشتند

حکایت

شنیدم که در مصر میر اجل　　سپه تاخت بر روزگارش اجل
جمالش برفت از رخ دلفروز　　چو خور زرد شد بس نماند ز روز
گزیدند فرزانگان دست فوت　　که در طب ندیدند داروی موت
همه تخت و ملکی پذیرد زوال　　بجز ملک فرمانده لایزال
چو نزدیک شد روز عمرش بشب　　شنیدند می گفت در زیر لب

که در مصر چوں من عزیزے نبود | چو حاصل ہمیں بود چیزے نبود
جہاں گرد کردم نخوردم برش | برفتم چو بیچارگاں از سرش
پسندیدہ رائے کہ بخشید و خورد | جہاں از پے خویشتن گرد کرد
دریں کوش تا با تو ماند مقیم | کہ ہر چہ از تو ماند دریغست و بیم
کند خواجہ بر بسترِ جانگداز | یکے دست کوتاہ و دیگر دراز
دراں دم ترا می نماید بدست | کہ دہشت زبانش زگفتن ببست
کہ دستے بجود و کرم کن دراز | دگر دست کوتہ کن از ظلم و آز
کنونت کہ دستست خارے بکن | دگر کے برآری تو دست از کفن
بتابد بسے ماہ و پروین و ہور | کہ سر بر نداری ز بالینِ گور

حکایت

قزل ارسلاں قلعۂ سخت داشت | کہ گردن بالوند بر می فراشت
نہ اندیشہ از کس نہ حاجت بہیچ | چو زلفِ عروساں رہش پیچ پیچ
چناں نادر افتادہ در روضۂ | کہ بر لاجوردی طبق بیضۂ
شنیدم کہ مردے مبارک حضور | بنزدیکِ شاہ آمد از راہ دور
حقائق شناسے جہاں دیدۂ | ہنرمندے آفاق گردیدۂ

بخندید کین قلعه خرّم است ‏ ‏ ‏ ولیکن نپندارمش محکم است

نه پیش از تو گردن‌کشان داشتند ‏ ‏ ‏ دمی چند بودند و بگذاشتند

نه بعد از تو شاهان دیگر برند ‏ ‏ ‏ درخت امید ترا بر خورند

ز دوران و ملک پدر یاد کن ‏ ‏ ‏ دل از بند اندیشه آزاد کن

چنان روزگارش بکنجی نشاند ‏ ‏ ‏ که بر یک پشیزش تصرف نماند

چو نومید ماند از همه چیز و کس ‏ ‏ ‏ امیدش بفضل خدا ماند و بس

بر مرد هشیار دنیا خس است ‏ ‏ ‏ که هر مدتی جای دیگر کس است

حکایت

چنین گفت شوریده در عجم ‏ ‏ ‏ بکسری که ای وارث ملک جم

اگر ملک بر جم بماندی و بخت ‏ ‏ ‏ ترا کی میسر شدی تاج و تخت

اگر گنج قارون بدست آوری ‏ ‏ ‏ نماند مگر آنچه بخشی بری

حکایت

چو الپ ارسلان جان بجان‌بخش داد ‏ ‏ ‏ پسر تاج شاهی بسر بر نهاد

بتربت سپردندش از تاج و گاه ‏ ‏ ‏ نه جای نشستن نه آماجگاه

چنین گفت دیوانهٔ هوشیار ‏ ‏ ‏ چو دیدش پسر روز دیگر سوار

زہے ملک دوران سر در نشیب / پدر رفت و پاے پسر در رکیب
چنین است گردیدن روزگار / سبک سیر بدعهد ناپایدار
چو دیرینه روزے سر آورد عهد / جوان دولتے سر بر آرد ز مهد
منه بر جهان دل که بیگانه ایست / چو مطرب که هر روز در خانه ایست
نکوئی کن امسال چون ده تراست / که سال دگر دیگرے ده خداست

حکایت

بزرگے جفا پیشه در خطهٔ غور / گرفتے خر روستائی بزور
خران زیر بار گران بی علف / بروزے دو مسکین شدندے تلف
چو منعم کند سفله را روزگار / نهد بر دل تنگ درویش بار
چو بام بلندش بود خود پرست / کند بول و خاشاک بر بام پست
شنیدم که بارے بعزم شکار / برون رفت بیدادگر شهریار
پیاپے بدنبال صیدے براند / شبش در گرفت از حشم دور ماند
بتنها ندانست روے و رہے / بینداخت ناکام شب در دہے
خرے دید پژمندهٔ کارگر / توانا و زور آور و بار بر
یکے مرد کرد و استخوانے بدست / چنان میزدش کاستخوان می شکست

شهنشه برآشفت و گفت ای جوان — ز حد رفت جرأت بریں بی‌زبان

چو زورآوری خودنمائی مکن — بر افتاده زورآزمائی مکن

پسندش نیامد شنو ما یقول — یکی بانگ بر پادشه زد بهول

که بیهوده نگرفتم این کار پیش — برو چون ندانی بپرس کارِ خویش

بسا کس که پیشِ تو معذور نیست — چو وا بینی از مصلحت دور نیست

ملک را درشت آمد از وی خطاب — بگفتا بیا تا چه بینی صواب

که پندارم از عقل بیگانهٔ — نه مستی همانا که دیوانهٔ

بخندید کای ترکِ نادان خموش — مگر حالِ خضرت نیامد بگوش

نه دیوانه خواند کس او را نه مست — چرا کشتیِ ناتوانان شکست

جهان جوی گفت ای ستمکاره مرد — چه دانی که خضر آن برای چه کرد

وراں بحر مردی جفا پیشه بود — که دلها ازو بحرِ اندیشه بود

جزائر ز کردار او پرخروش — جهانی ز دستش چو دریا بجوش

پس آن راز بهرِ مصالح شکست — که سالارِ ظالم نگیرد بدست

شکسته متاعی که در حرز تست — ازاں به که در دستِ دشمن درست

بخندید دهقانِ روشن ضمیر — که این حق بدستِ من است ای امیر

نه از جهل مے بشکنم پاے خر || که از جور سلطان بیدادگر
خر این چنانکه لنگ و بیمار کش || ازان به که پیش ملک بارکش
تو آن را نگویی که کشتی گرفت || که چون تا ابد نام زشتی گرفت
تنو بر جهان ملک و دولت که راند || که شنعت بر او تا قیامت بماند
نگر حسب بر تن خویش کرد || نه بر زیردستان درویش کرد
که فسر داوران محفل نام و ننگ || بگیرد گریبان درویش تنگ
نه صد بار او زار برگردنش || نیارد سر از عار برکردنش
گرفتم که خر بارش اکنون کشد || دران روز بار خسیران چون کشد
گر انصاف پرسی بد اختر کس است || که در راحتش رنج دیگر کس است
تهیں بچه و نیش شهشم بود || که تا وقتش در رنج مردم بود
اگر برخیزد و آن مرده دل || که خسپید از و مردم آزرده دل
شه این جمله بشنید و چیزے نگفت || به بست اسپ و سر بر نمد زین بخفت
همه شب ز بیداری اختر شمرد || ز سودا و اندیشه خوابش نبرد
چو آواز مرغ سحر گوش کرد || پریشانی شب فراموش کرد
سواران همه شب بزک تاختند || سحرگه پے اسپ بشناختند

بران عرصه بر اسپ دیدند شاه　　پیاده دویدند یکسر سپاه
بخدمت نهادند سر بر زمین　　چو دریا شد از موج لشکر زمین
بزرگان نشستند و خوان خواستند　　بخوردند و مجلس بیاراستند
چو شور طرب در نهاد آمدش　　ز دهقان دوشینه یاد آمدش
بفرمود جستند و بستند سخت　　بخواری فگندند در پاے تخت
سیه دل برآهیخت شمشیر تیز　　ندانست بیچاره روے گریز
شمرد آن دم از زندگی آخرش　　بگفت انچه گردیده در خاطرش
نه بینی که چون کارد بر سر بود　　قلم را زبانش روان تر بود
چو دانست کز خصم نتوان گریخت　　بنا باکی او تیر ترکش بریخت
سر از ناامیدی برآورد و گفت　　شب گور در ده محالست خفت
ز نامهربانی که در دور تست　　همه عالم آوازهٔ جور تست
نه من کردم از دست جورت نفیر　　که خلقی ز خلقی یکی کشته گیر
عجب گر ز منت بدل آمد درشت　　بکش گر توانی همه خلق کشت
وگر سخت آمد نکوهش ز من　　بانصاف بیخ نکوهش بکن
ترا چاره از ظلم برگشتن است　　نه بیچاره بیگنه کشتن است

چو بیداد کردی توقع مدار — کہ نامت بہ نیکی رود در دیار

ندانم کہ چوں خسپدت دیدگاں — نخفتہ ز دستت ستم دیدگاں

بداں کے ستودہ شود پادشاہ — کہ خلقش ستایند در بارگاہ

چہ سود آفریں بر سر انجمن — پس چرخہ نفریں کناں مرد وزن

گرفت ایں سخن شاہ ظالم بگوش — ز سر مستیٔ غفلت آمد بہ ہوش

دراں دہ کہ طالع نمودش بہی — وہی را بہ بخشید فرماں دہی

بیاموزی از عالماں عقل و خوے — نہ چنداں کہ از جاہل عیب جوے

ز دشمن شنو سیرت خود کہ دوست — ہر آنچہ از تو آید بچشمش نکوست

ستایش سرایاں نہ یار تو اند — ملامت کناں دوستدار تو اند

ترش روے بہتر کند سرزنش — کہ یاران خوش طبع شیریں منش

ازیں بہ نصیحت نگوید کست ✣ — وگر عاقلی یک اشارت بس است

حکایت

شنیدم کہ از نیک مردے فقیر — دل آزردہ شد پادشاہے کبیر

مگر بر زبانش حقے رفتہ بود — ز گردن کشی بروے آشفتہ بود

بزنداں فرستادش از بارگاہ — کہ زور آزمائیست بازوے شاہ

زباران یکے گفتش اندر نهفت — مصالح نبود این سخن گفت گفت
رسانیدن امر حق طاعت ست — ز زندان نترسم که یک ساعت ست
همان دم که در خفیه این راز رفت — حکایت بگوش ملک باز رفت
بخندید کو ظن بیهوده برد — نداند که خواهد درین حبس مرد
غلامے بدرویش برد این پیام — بگفتا بخسرو بگو اے غلام
که دنیا همین ساعتے بیش نیست — غم و خرمی پیش درویش نیست
نه گر دستگیری کنی خرمم — نه گر سر بری در دل آید غمم
ترا گر سپاه است و فرمان و گنج — مرا گر عیال ست و حرمان و رنج
بدروازهٔ مرگ چون در شویم — بیک هفته با هم برابر شویم
منه دل برین دولت پنجروز — تن خویشتن را بآتش مسوز
نه پیش از تو بیش از تو اندوختند — به بیداد کردن جهان سوختند
چنان زی که ذکرت بتحسین کنند — چو مردی نه بر گور نفرین کنند
نباید برسم بد آئین نهاد — که گویند لعنت بران کین نهاد
وگر سر بر آید خداوند زور — نه زیرش کند عاقبت خاک گور
بفرمود دلتنگ روے از جفا — که بیرون کنندش زبان از قفا

چنین گفت مرد حقائق شناس — ازین بیش هم که گفتی ندارم هراس
من از بی زبانی ندارم غمی — که دانم که ناگفته داند همی
اگر بی نوائی برم در ستم — گرم عاقبت خیر باشد چه غم
عروسی بود نوبت ماتمت — گرت نیک روزی بود خاتمت

حکایت

یکی مشت زن بخت روزی نداشت — نه اسباب شامش مهیا نه چاشت
ز جور شکم گل کشیدی به پشت — که روزی محالست خوردن بمشت
مدام از پریشانی روزگار — دلش محنت آلود و تن سوگوار
گهش جنگ با عالم خیره کش — گه از بخت شوریده رویش ترش
گه از دیدن عیش شیرین خلق — فرو می شدی آب تلخش بحلق
گه از کار آشفته بگریستی — که کس دید ازین صعب تر زیستی
کسان شهد نوشند و مرغ و بره — مرا روی نان می نبیند تره
گر انصاف پرسی نه نیکوست این — برهنه من و گربه را پوستین
دریغ ار فلک شیوه ساختی — که گنجی بدست من انداختی
مگر روزگاری هوس راندمی — ز خود گرد محنت بیفشاندمی

شنیدم کہ روزے زمینے بکافت   عظامِ زنخدانِ پوسیدہ یافت
بخاک اندرش عقد بگسیختہ   گہرہاے دنداں فرو ریختہ
دہاں بے زباں پند میگفت و راز   کہ اے خواجہ با بے مرادی بساز
نہ این ست حالِ دہن زیرِ گِل   شکر خوردہ انگار یا خونِ دل
غم از گردشِ روزگاراں مدار   کہ بیما بگردد بسے روزگار
ہماں لحظہ کیں خاطرش روے داد   غم از خاطرش رخت یکسو نہاد
کہ اے نفس بے راے و تدبیر و ہش   بکش بارِ تیمار خود را مکش
اگر بندۂ بار بر سر برد   وگر سر باوجِ فلک بر برد
دراں دم کہ حالش دگرگوں شود   بمرگ از سرش ہر دو بیروں شود
غم و شادمانی نماند ولیک   جزاے عمل ماند و نامِ نیک
کرم پاے دارد نہ دیہیم و تخت   بدہ کز تو ایں ماند اے نیکبخت
مکن تکیہ بر ملک و جاہ و حشم   کہ پیش از تو بودست و بعد از تو ہم
زر افشاں چو دنیا بخواہی گذاشت   کہ سعدی در افشاند اگر زر نداشت

حکایت

حکایت کنند از جفا گسترے   کہ فرماندہی داشت بر کشورے

در ایّام او روز مردم چو شام   شب از بیم او خوابِ مردم حرام
همه روز نیکان ازو در بلا   بشب دستِ پاکان ازو بر دعا
گروهی بر شیخِ آن روزگار   ز دستِ ستمگر گرستند زار
که ای پیرِ دانای فرخنده رای   بگو این جوان را بترس از خدای
بگفتا دریغ آیدم نامِ دوست   که هر کس نه در خوردِ پیغام اوست
کسی را که بینی ز حق برکران   منه با وی ای خواجه حق درمیان
حقت گفتم ای خسروِ نیک رای   توان گفت حق پیشِ مردِ خدای
برِ مردِ نادان نه ریزم علوم   که ضایع کنم تخم در شوره بوم
چو در وی نگیرد عدو داندم   برنجد بجان و برنجاندم
ترا عادت ای پادشه حق رویست   دلِ مردِ حق گوی ازینجا قویست
نگین خصلتی دارد ای نیکبخت   که در موم گیرد نه در سنگ سخت
عجب نیست گر ظالم از من بجان   برنجد که دزدست و من پاسبان
تو هم پاسبانی بانصاف و داد   که حفظِ خدا پاسبانِ تو باد
ترا نیست منت ز روی قیاس   خداوند را فضل و منت سپاس
که در کارِ خیرت بخدمت بداشت   نه چون دیگرانت معطل گذاشت

همه کس بمیدان کوشش درند ولی گوی بخشش نه هر کس برند

تو حاصل نکردی بکوشش بهشت خدا در تو خوی بهشتی سرشت

دلت روشن و وقت مجموع باد قدم ثابت و پایه مرفوع باد

حیاتت خوش و رفتنت بر صواب عبادت قبول و دعا مستجاب

گفتار

همی تا برآید بتدبیر کار مدارای دشمن به از کارزار

چو نتوان عدو را بقوت شکست بنعمت بباید در فتنه بست

گر اندیشه داری ز دشمن گزند بتعویذ احسان زبانش ببند

عدو را بجای خسک زر بریز که احسان کند کند دندان تیز

بتدبیر شاید جهان خورد و بوس چو دستی نشاید گزیدن ببوس

بتدبیر رستم درآید به بند که اسفندیارش نجست از کمند

عدو را بفرصت توان کند پوست پس او را مدارا چنان کن که دوست

حذر کن ز پیکار کمتر کسی که از قطره سیلاب دیدم بسی

مزن تا توانی بر ابرو گره که دشمن اگرچه زبون دوست به

بود دشمنش تازه و دوست ریش کسی کش بود دشمن از دوست بیش

مزن با سپاهی ز خود بیشتر　　که نتوان زد انگشت بر نیشتر

وگر زو توانا‌تری در نبرد　　نه مردیست بر ناتوان زور کرد

اگر پیل زوری وگر شیر چنگ　　بنزدیک من صلح بهتر که جنگ

چو دست از همه حیلتی درگسست　　حلال است بردن به شمشیر دست

اگر صلح خواهد عدو سر مپیچ　　وگر جنگ جوید عنان برمپیچ

که گر وی ببندد در کارزار　　ترا قدر و هیبت شود یک هزار

ور او پای جنگ آورد در رکاب　　نخواهد بحشر از تو داور حساب

تو هم جنگ را باش چون فتنه خاست　　که با کینه‌ور مهربانی خطاست

چو با سفله گویی بلطف و خوشی　　فزون گرددش کبر و گردنکشی

چو دشمن در آمد بعجز از درت　　برون کن ز دل کین و خشم از سرت

چو زنهار خواهد کرم پیشه کن　　ببخشای و از مکرش اندیشه کن

ز تدبیر پیر کهن برمگرد　　که کارآزموده بود سالخورد

درآرند بنیاد رویین ز پای　　جوانان بشمشیر و پیران برای

بیندیش در قلب هیجا سفر　　چه دانی کز آنان که یابد ظفر

چو بینی که لشکر ز هم دست داد　　به تنها مده جان شیرین بباد

اگر بر کناری برفتن بکوش — وگر در میان لبس دشمن بپوش

وگر خود هزاری و دشمن دویست — چو شب شد در اقلیم دشمن مایست

شب تیره پنجه سوار از کمین — چو پانصد بشوکت بدرد زمین

چو خواهی بریدن بشب راهها — حذر کن نخست از کمینگاهها

میان دو لشکر چو یک روزه راند — سحر پنجه زورمندش نماند

تو آسوده بر لشکر مانده زن — که نادان ستم کرد بر خویشتن

چو دشمن شکستی میفگن علم — که بازش نیاید جراحت بهم

بسی در قفای هزیمت مران — نباید که دور افتی از یاوران

هوا بینی از گرد هیجا چو میغ — بگیرند گردت بزوبین و تیغ

بدنبال غارت نراند سپاه — که خالی بماند پس پشت شاه

سپه را نگهبانی شهریار — به از جنگ در حلقهٔ کارزار

گفتار

دلاور که باری تهور نمود — بباید بمقدارش اندر فزود

که بار دگر دل نهد بر هلاک — ندارد ز پیکار یاجوج باک

سپاهی در آسودگی خوش بدار — که در حالت سختی آید بکار

کنون دست مردان جنگی ببوس — نه آنگه که دشمن فرو کوفت کوس
سپاهی که کارش نباشد ببرگ — چرا دل نهد روز هیجا بمرگ
نواحی ملک از کف بدسگال — بلشکر نگهدار و لشکر بمال
ملک را بود در عدو دست چیر — که لشکر دل آسوده باشند و سیر
بهای سر خویشتن می خورد — نه انصاف باشد که سختی برد
چو دارند گنج از سپاهی دریغ — دریغ آیدش دست بردن بتیغ
چه مردی کند در صف کارزار — چو دستش تهی باشد و کار زار

گفتار

به پیکار دشمن دلیران فرست — هزبران بناورد شیران فرست
برای جهاندیدگان کار کن — که صید آزمودست گرگ کهن
بترس از جوانان شمشیر زن — حذر کن ز پیران بسیار فن
جوانان پیل افگن شیرگیر — ندانند دستان روباه پیر
خردمند باشد جهاندیده مرد — که بسیار گرم آزمودست و سرد
جوانان شایسته و بخت ور — ز گفتار پیران نپیچند سر
گرت مملکت باید آراسته — مده کار معظم بنوخاسته

سپه را مکن پیشرو جز کسی — که در جنگها بوده باشد بسی
نتابد سگ صیدی روی از پلنگ — ز روبه رمد شیر نادیده جنگ
چو پرورده باشد پسر در شکار — نترسد چو پیش آیدش کارزار
بکشتی و نخچیر و آماج و گوی — دلاور شود مرد پرخاشجوی
بگرمابه پرورده و عیش و ناز — برنجد چو بیند در جنگ باز
دو مردش نشانند بر پشت زین — بود کش زند کودکی بر زمین
یکی را که دیدی تو در جنگ پشت — بکش گر عدو در مصافش نکشت

حکایت

چه خوش گفت گرگین بفرزند خویش — چو قربان پیکار بربست و کیش
اگر چون زنان جست خواهی گریز — مرو آب مردان جنگی مریز
سواری که بنمود در جنگ پشت — نه خود را که نام آوران را بکشت
تهور نیاید مگر زان دو یار — که افتند در حلقهٔ کارزار
دو همجنس و همسفره و همزبان — بکوشند در قلب هیجا بجان
که ننگ آیدش رفتن از پیش تیر — برادر بچنگال دشمن اسیر
چو بینی که یاران نباشند یار — هزیمت بجای غنیمت شمار

گفتار

دو تن پرور ای شاهِ کشور نواز / یکی اهلِ بازو دوم اهلِ راز
ز نام آوران گوی دولت برند / که دانا و شمشیر زن پرورند
هر آن کو قلم را نورزید و تیغ / بر او گر بمیرد مگوی ای دریغ
قلم زن نگهدار و شمشیر زن / نه مطرب که مردی نیاید ز زن
نه مردیست دشمن در اسبابِ جنگ / تو مدهوشِ ساقی و آوازِ چنگ
بسا اهلِ دولت ببازی نشست / که دولت برفتش ببازی ز دست

گفتار

نگویم ز جنگِ بداندیش ترس / در آوازهٔ صلح ازو بیش ترس
بسا کس بروز آیتِ صلح خواند / چو شب شد سپه بر سرِ خفته راند
زره پوش خسپند مرد از نهان / که بستر بود خوابگاهِ زنان
بباید نهان جنگ را ساختن / که دشمن نهان آورد تاختن
حذر کارِ مردانِ کارآگه است / یزک سدِ رویینِ لشکرگه است

گفتار

میانِ دو بدخواهِ کوتاه دست / نه فرزانگی باشد ایمن نشست

که گر هر دو باهم سگالند راز — شود دست کوتاه ایشان دراز

یکی را به نیرنگ مشغول دار — دگر را برآور ز هستی دمار

اگر دشمنی پیش گیرد ستیز — به شمشیر تدبیر خونش بریز

برو دوستی گیر با دشمنش — که زندان شود پیرهن بر تنش

چو در لشکر دشمن افتد خلاف — تو بگذار شمشیر خود در غلاف

چو گرگان پسندند باهم گزند — برآساید اندر میان گوسپند

چو دشمن به دشمن شود مشتغل — تو با دوست بنشین به آرام دل

گفتار اندر ملاطفت دشمن از روی عاقبت اندیشی

چو شمشیر پیکار برداشتی — نگهدار پنهان ره آشتی

که لشکر کشان مغفر شکاف — نهان صلح جستند و پیدا مصاف

دل مرد میدان نهانی بجوی — که باشد که در پایت افتد چو گوی

چو سالاری از دشمن افتد به جنگ — بکشتن درش کرد باید درنگ

که افتد کزین نیمه هم سروری — بماند گرفتار در چنبری

وگر کشتی این بندی ریش را — نبینی دگر بندی خویش را

نترسد که دوران بندی کند — که بر بندیان زورمندی کند

کسے بندیاں را بود دستگیر ÷ که خود بوده باشد به بندے اسیر
اگر سر نهد بر خطِ سرورے ÷ چو نیکش بداری نهد دیگرے
وگر خفیه ده دل بدست آوری ÷ ازاں به که صد ره شبیخوں بری

گفتار اندر حذر کردن از دشمنے که در طاعت آید

گرت خویش دشمن شود دوستدار ÷ ز تلبیس ایمن مشو زینهار
که گردد درونش بکینِ تو ریش ÷ چو یاد آیدش مهر و پیوند خویش
بد اندیش را لفظ شیریں مبیں ÷ که ممکن بود زهر در انگبیں
کسے جاں از آسیب دشمن ببرد ÷ که مر دوستاں را بدشمن شمرد
نگهدارد آں شوخ در کیسه دُر ÷ که بیند همه خلق را کیسه بُر
سپاهے که عاصی شود از امیر ÷ ورا تا توانی بخدمت مگیر
ندانست سالارِ خود را سپاس ÷ ترا هم نداند ز غدرش هراس
بسوگند و عهد استوارش مدار ÷ نگهبان پنهاں برو برگمار
نو آموز را ریسماں کن دراز ÷ نه بگسل که دیگر نه بینیش باز
چو اقلیم دشمن بجنگ و حصار ÷ بگیری بزندانیانش سپار
که بندی چو دنداں بخوں در برد ÷ ز حلقوم بیدادگر خوں خورد

چو برگشتی از دست دشمن دیار — رعیت بسامان‌تر از وی بدار
که گر باز کوبد در کارزار — برآرد عوام از دماغش دمار
وگر شهریان را رسانی گزند — در شهر بر روی دشمن ببند
مگو دشمن تیغ زن بر در است — که انباز دشمن بشهر اندر است
بتدبیر جنگ بداندیش کوش — مصالح بیندیش و نیت بپوش
منه در میان راز با هر کسی — که جاسوس همکاسه دیدم بسی
سکندر که با شرقیان حرب داشت — در خیمه گویند در غرب داشت
چو بهمن بزاولستان خواست شد — چپ آوازه افکند و از راست شد
اگر جز تو داند که عزم تو چیست — بران رای و دانش بباید گریست
کرم کن نه پرخاش و کین آوری — که عالم بزیر نگین آوری
چو کاری برآید بلطف و خوشی — چه حاجت بتندی و گردنکشی
نخواهی که باشد دلت دردمند — دل دردمندان برآور ز بند
ببازو توانا نباشد سپاه — برو همت از ناتوانان بخواه
دعای ضعیفان امیدوار — ز بازوی مردی به آید بکار
هر آنکاستعانت بدرویش برد — اگر بر فریدون زند پیش برد

انتخاب از شاهنامهٔ فردوسی

بر تخت نشستن کیومرث اوّل ملوک عجم و رشک بردن دیو اهرمن براو

سخنگوی دهقان چه گوید نخست — که نام بزرگی به گیتی که جست
که بود آنکه دیهیم بر سر نهاد — ندارد کس از روزگاران بیاد
مگر کز پدر یاد دارد پسر — بگوید ترا یک بیک از پدر
که نام بزرگی که آورد پیش — کرا بود زان برتران پایه بیش
پژوهندهٔ نامهٔ باستان — که از پهلوانان زند داستان
چنین گفت کآیین تخت و کلاه — کیومرث آورد و او بود شاه
چو آمد به برج حمل آفتاب — جهان گشت با فرّ و آیین و آب
بتابید زانسان ز برج بره — که گیتی جوان گشت زو یکسره
کیومرث شد بر جهان کدخدای — نخستین بکوه اندرون ساخت جای

سرِ بخت و تختش برآمد زکوه | پلنگینه پوشید خود با گروه
ازو اندر آمد همی پرورش | که پوشیدنی نو بد و نو خورش
بگیتی درون سال سی شاه بود | بخوبی چو خورشید برگاه بود
همی تافت از تخت شاهنشهی | چو ماهِ دو هفت ز سرو سهی
دد و دام و هر جانور کش بدید | ز گیتی بنزدیکِ او آرمید
دوتا می شدندے برِ تختِ اوی | ازاں فره و برشده بختِ اوی
برسمِ نماز آمدندیش پیش | ازاں جایگه برگرفتند کیش
پسر بد مراورا یکے خوبروے | هنرمند همچون پدر نامجوے
سیامک بدش نام و فرخنده بود | کیومرث را دل بدو زنده بود
زگیتی بدیدارِ او شاد بود | که بس بارور شاخِ بنیاد بود
بجانش بر از مهر گریان بدے | ز بیمِ جدائیش بریان بدے
چنین ست آئین و رسمِ جهان | پدر را بفرزند باشد توان
برآمد برین کار یک روزگار | فروزنده شد دولتِ شهریار
بگیتی نبودش کسے دشمنا | جز اندر نهان ریمن آهرمنا
برشک اندر آهرمنِ بدسگال | همی راے زد تا بیاگند یال

یکی بچه بودش چو گرگ سترگ   دلاور شده با سپاه بزرگ
سپه کرد و نزدیک او راه جست   همی تخت و دیهیم کی شاه جست
جهان شد بران دیو بچه سیاه   ز بخت سیامک هم از بخت شاه
همی گفت با هر کسی راز خویش   جهان کرد یکسر پرآواز خویش
کیومرث ازین خود کی آگاه بود   که تخت مهی را جز او شاه بود
یکایک بیامد خجسته سروش   بسان پری پلنگینه پوش
بگفتش براز این سخن در بدر   که دشمن چه سازد همی با پسر

رفتن سیامک بجنگ دیو و کشته شدن او

سخن چون بگوش سیامک رسید   ز کردار بدخواه دیو پلید
دل شاه بچه در آمد بجوش   سپاه انجمن کرد و بگشاد گوش
بپوشید تن را بچرم پلنگ   که جوشن نبد آنگه آیین جنگ
پذیرا شده دیو را جنگجوی   سپه را چو روی اندر آمد بروی
سیامک بیامد برهنه تنا   برآویخت با پور آهرمنا
بزد چنگ وارونه دیو سیاه   دوتا اندر آورد بالای شاه

فگند آں تن شاہزادہ بخاک   بچنگال کردش کمرگاہ چاک
سیامک براے خود و دست دیو   تبہ گشت و ماند انجمن بے خدیو
چو آگہ شد از مرگ فرزند شاہ   ز تیمار گیتی برو شد سیاہ
فرود آمد از تخت ویلہ کناں   زناں بر سر و دست و بازو کناں
دو رخسارہ پر خون و دل سوگوار   دژم کرد بر خویشتن روزگار
خروشے برآمد ز لشکر ہزار   کشیدند صف بر در شہریار
ہمہ جامہا کردہ پیروزہ رنگ   دو چشماں پر از خون رخ بادرنگ
دد و مرغ و نخچیر گشتہ گروہ   برفتند ویلہ کناں سوے کوہ
برفتند با سوگواری و درد   ز درگاہ کے شاہ برخاست گرد
نشستند سالے چنیں سوگوار   پیام آمد از داور کردگار
درود آوریدش خجستہ سروش   کزیں بیش مخروش باز آر ہوش
سپہ ساز و برکش بفرمان من   برآور یکے گرد زاں انجمن
ازاں بد کنش دیو روے زمیں   بپرداز و پردختہ کن دل ز کیں
کئی نامور سر سوے آسماں   برآورد و بدخواست بر بدگماں
بداں برتری نام یزدانش را   بخواند و بپالود مژگانش را

وزان پس بکین سیامک شتافت — شب و روز آرام و خفتن نیافت

رفتنِ هوشنگ و کیومرث بجنگِ دیو سیاه و کشته شدنِ دیو و مردنِ کیومرث

سیامک خجسته یکی پور داشت — که نزدِ نیا جای دستور داشت
گرانمایه را نام هوشنگ بود — تو گفتی همه هوش و فرهنگ بود
بنزدِ نیا یادگارِ پدر — نیا پروریده مر او را ببر
نیایش بجای پسر داشتی — جز او بر کسی چشم نگماشتی
چو بنهاد دل کینه و جنگ را — بخواند آن گرانمایه هوشنگ را
همه گفتنیها بدو باز گفت — همه رازها برگشاد از نهفت
که من لشکری کرد خواهم همی — خروشی برآورد خواهم همی
ترا بود باید همی پیش رو — که من رفتنی ام تو سالارِ نو
پری و پلنگ انجمن کرد و شیر — ز درندگان گرگ و ببر دلیر
بفرمان شاهجهان بد همه — سپاهی و وحشی و مرغ و رمه
سپاهِ ددو دام و مرغ و پری — سپهدار باکبر کند آوری

پس پشت لشکر کیومرث شاه — نبیره به پیش اندرون با سپاه
بیامد سیه دیو با ترس و باک — همی بآسمان بر پراگنده خاک
ز هرّای درندگان جنگ دیو — شده سست بر خشم کیهان خدیو
بهم در رفتند هر دو گروه — شدند از دد و دام دیوان ستوه
بیازید هوشنگ چون شیر چنگ — جهان کرد بر دیو نستوه تنگ
کشیدش سراپای یکسر دوال — سپهبد برید آن سر بی‌همال
بپای اندر افگند و بسپرد خوار — دریده برو چرم و برگشته کار
چو آمد مر آن کینه را خواستار — سر آمد کیومرث را روزگار
برفت و جهان مردری ماند ازوی — نگر تا کرا نزد او آبروی
جهان سر بسر چون فسانه است بس — نماند بد و نیک بر هیچ کس
جهانِ فریبنده را گرد کرد — ره سود بنمود و مایه نخورد

بر تخت نشستن هوشنگ و برآوردن آهن از سنگ

جهاندار هوشنگ با رای و داد — بجای نیا تاج بر سر نهاد
بگشت از برش چرخ سالی چهل — پر از هوش مغز و پر از داد دل

چو بنشست بر جایگاه مهی　　چنین گفت بر تخت شاهنشهی
که بر هفت کشور منم پادشا　　بهر جای پیروز و فرمان روا
بفرمان یزدان پیروزگر　　بداد و دهش تنگ بستم کمر
وزان پس جهان یکسر آباد کرد　　همه روی گیتی پر از داد کرد
نخستین یکی گوهر آمد بچنگ　　بآتش ز آهن جدا کرد سنگ
سر مایه کرد آهن آبگون　　کزان سنگ خارا کشیدش برون
چو بشناخت آهنگری پیشه کرد　　کجا زد تبر و اره و تیشه کرد
چو این کرده شد چاره آب ساخت　　ز دریا برآورد و هامون نواخت
بجوی و بجوی آب را راه کرد　　بفر کیی رنج کوتاه کرد
چو آگاه مردم بران بر فزود　　پراگندن تخم و کشت و درود
بپیچید پس هر کسی نان خویش　　بورزید و بشناخت سامان خویش
ازان پیش کین کارها شد بسیچ　　نبد خوردنیها جز از میوه هیچ
همه کار مردم نبودی ببرگ　　که پوشیدنی شان همه بود برگ
پرستیدن ایزدی بود پیش　　نیا را همین بود آیین و کیش
بسنگ اندر آتش ازو شد پدید　　کزو روشنی در جهان گسترید

بنیاد نہادن جشن سدہ

یکے روز شاہ جہاں سوے کوہ	گذر کرد با چند کس ہم گروہ
پدید آمد از دور چیزے دراز	سیہ رنگ و تیرہ تن و تیز تاز
دو چشم از بر سر چو دو چشمہ خوں	ز دود دہانش جہاں تیرہ گوں
نگہ کرد ہوشنگ با ہوش و سنگ	گرفتش یکے سنگ و شد پیش جنگ
بزور کیانی بیازید دست	جہاں سوز مار از جہاں جوے بجست
برآمد بسنگ گراں سنگ خرد	ہماں و ہمیں سنگ بشکست خرد
فروغے پدید آمد از ہر دو سنگ	دل سنگ گشت از فروغ آذرنگ
نشد مار کشتہ ولیکن زراز	پدید آمد آتش ازاں سنگ باز
ہر آنکس کہ بر سنگ آہن زدے	ازو روشنائی پدید آمدے
جہاندار پیش جہاں آفریں	نیایش ہمی کرد و خواند آفریں
کہ اورا فروغے چنیں ہدیہ داد	ہمیں آتش آنگاہ قبلہ نہاد
بگفتا فروغے ست ایں ایزدی	پرستید باید اگر بخردی
شب آمد برافروخت آتش چو کوہ	ہماں شاہ در گرد او با گروہ

یکی جشن کرد آن شب و باده خورد / سده نام آن جشن فرخنده کرد
ز هوشنگ ماند این سده یادگار / بسی باد چون او دگر شهریار
کز آباد کردن جهان شاد کرد / جهانی به نیکی ازو یاد کرد
بدان ایزدی فر و جاه کیان / ز نخچیر گور و گوزن ژیان
جدا کرد گاو و خر و گوسپند / بورز آورید آنچه بد سودمند
جهاندار هوشنگ با هوش گفت / بدارید شان را جدا جفت جفت
بدیشان بورزید و زیشان خورید / همی خویشتن باج را پرورید
ز پویندگان هر که مویش نکوست / بکشت و زایشان برآهیخت پوست
چو سنجاب و قاقم چو روباه نرم / چهارم سمورست کش موی گرم
برینگونه از چرم پویندگان / بپوشید بالای گویندگان
ببخشید و گسترد و خورد و سپرد / برفت و جز از نام نیکی نبرد
چهل سال با شادکامی و ناز / بداد و دهش بود آن سرفراز
بسی رنج برد اندران روزگار / بافسون و اندیشهٔ بی شمار
چو پیش آمدش روزگار بهی / ازو مرد رسی ماند تخت مهی
زمانه ندادش زمانی درنگ / شد آن شاه هوشنگ بارای و هنگ

نپیوست خواہد جہاں با تو مہر / نہ نیز آشکارا نمایدت چہر

بر تخت نشستن طہمورث و پیدا کردن آیین رشتن و رام کردن جانوران

پسر بد مر او را یکے ہوشمند / گرانمایہ طہمورث دیوبند
بیامد بتخت پدر بر نشست / بشاہی کمر بر میاں بر ببست
ہمہ موبداں را ز لشکر بخواند / بچربی چہ مایہ سخنہا براند
چنیں گفت کامروز ایں تخت و گاہ / مرا زیبد و تاج و گرز و کلاہ
جہاں از بدیہا بشویم برائے / پس آنگہ کنم درگہی گرد پائے
ز ہر جاے کوتہ کنم دست دیو / کہ من بود خواہم جہاں را خدیو
ہر آں چیز کاندر جہاں سودمند / کنم آشکارا گشایم ز بند
پس از پشت میش و برہ پشم و موے / برید و برشتن نہادند روے
بکوشش ازاں کرد پوشش بجاے / بگستردنی بد ہم او رہنماے
ز پویندگاں ہر کہ بد تیز رو / خورش کردشاں سبزہ و کاہ و جو
رمندہ دداں را ہمہ بنگرید / سیہ گوش و یوز از میاں برگزید

بچاره بیاوردش از دشت و کوه | ببند آمد آنکه بد زان گروه
ز مرغان همان آنکه بد نیک ساز | چو باز و چو شاهین گردن فراز
بیاورد و آموختن شان گرفت | جهانی بدو ماند اندر شگفت
بفرمودشان تا نوازند گرم | نخوانندشان جز بآواز نرم
چو این کرده شد ماکیان و خروس | کجا بر خروشد گه زخم کوس
بیاورد یکسر چنان چون سزید | نهفته همه سودمندی گزید
چنین گفت کاین را نیایش کنید | جهان آفرین را ستایش کنید
که او دادمان بر ددان دستگاه | ستایش مر او را که بنمود راه
مر او را یکی پاک دستور بود | که رایش ز کردار بد دور بود
خنیده بهر جای وفیداسپ نام | نزد جز به نیکی بهر جای گام
ز خوردن همه روزه بربسته لب | به پیش جهاندار بر پای شب
همان بر دل هر کسی بود دوست | نماز شب و روزه آیین اوست
سر مایه بد اختر شاه را | وزو بسته بد جان بدخواه را
همه راه نیکی نمودی به شاه | همه راستی خواستی پایگاه
چنان شاه پالوده گشت از بدی | که تابید ازو فرهٔ ایزدی

چو دستور باشد چنین کاردان   توشه راهنر نیز بسیار دان
برفت اهرمن را بافسون ببست   چو بر تیز رو بارگی بر نشست
زمان تا زمان زینش برساختے   همی گرد گیتیش بر تاختے

بند کردن طهمورث دیوان و مردن او

چو دیوان بدیدند کردار اوے   کشیدند گردن ز گفتار اوے
شدند انجمن دیو بسیار مر   که پردخته مانند ازو تاج زر
چو طهمورث آگه شد از کارشان   برآشفت و بشکست بازار شان
بفر جهاندار بسته میان   بگردن برآورد گرز گران
همه نره دیوان و افسون گران   برفتند جادو سپاهے گران
دمنده سیه دیوشان پیش رو   همی بآسمان بر کشیدند غو
هوا تیره فام و زمین تیره گشت   دو دیده درو اندرون خیره گشت
جهاندار طهمورث بافرین   بیامد کمر بسته رزم و کین
ز یکسو غو آتش و دود دیو   ز یکسو دلیران کیهان خدیو
یکایک بیاراست با دیو جنگ   نبد جنگشان را فراوان درنگ

از ایشاں دو بہرہ بافسوں ببست / دگرشاں بہ گرز گراں کرد پست
کشیدندشاں خستہ و بستہ خوار / بجاں خواستند آنگہے زینہار
کہ مارا مکش تا یکے نو ہنر / بیاموزی از ما کت آید ببر
کئے نامور دادشاں زینہار / بداں تا نہانی کنند آشکار
چو آزادشاں شد سر از بند اوے / بجستند ناچار پیوند اوے
نوشتن بخسرو بیاموختند / دلش را بدانش برافروختند
نوشتن یکے نہ کہ نزدیک سی / چہ رومی چہ تازی و چہ پارسی
چہ ہندی و چینی و چہ پہلوی / نگاریدن آں کجا بشنوی
جہاندار سی سال ازیں بیشتر / چگونہ پدید آوریدے ہنر
برفت و سر آمد برو روزگار / ہمہ رنج او ماند ازو یادگار
جہانا مپرور چو خواہی درود / چو مے بدروی پروریدن چہ سود
برآری یکے را بہ چرخ بلند / سپاریش ناگہ بخاک نژند

برتخت نشستن جمشید و پیدا کردن آلات جنگ و آموختن دیگر ہنرہا مردم

چو رفت از میاں نامور شہریار / پسر شد بجاے پدر نامدار

گرانمایه جمشید فرزند اوے　　کمر بسته و دل پر از پند اوے
برآمد بران تخت فرخ پدر　　برسم کیان برسرش تاج زر
کمر بست با فر شاهنشهی　　جهان سر بسر گشته او را رهی
زمانه برآسود از داوری　　بفرمان او دیو و مرغ و پری
جهان را فزوده بدو آبروے　　فروزان شده تخت شاهی بدوے
منم گفت با فره ایزدی　　همم شهریاری و هم موبدی
بدان را ز بد دست کوته کنم　　روان را سوے روشنی ره کنم
نخست آلت جنگ را دست برد　　در نام جستن بگردان سپرد
بفر کیی نرم کرد آهنا　　چو خود و زره کرد و چون جوشنا
چو خفتان و چون درع و برگستوان　　همه کرد پیدا بروشن روان
بدین اندرون سال پنجاه رنج　　ببرد و ازین ساز بنهاد گنج
دگر پنجه اندیشه جامه کرد　　که پوشند هنگام ننگ و نبرد
ز کتان و ابریشم و موے و قز　　قصب کرد پرمایه دیبا و خز
بیاموختشان رشتن و تافتن　　بتار اندرون پود را بافتن
چو شد بافته شستن و دوختن　　گرفتند ازو یکسر آموختن

چو این کرده شد ساز دیگر نهاد　　زمانه بدو شاد و او نیز شاد

ز هر پیشه ور انجمن گرد کرد　　بدین اندرون نیز پنجاه خورد

گروهی که کاتوزیان خوانیش　　برسم پرستندگان دانیش

جدا کردشان از میان گروه　　پرستنده را جایگه کرد کوه

بدان تا پرستش بود کارشان　　نوان پیش روشن جهاندارشان

صفی بود کز دست بنشاندند　　همی نام نیساریان خواندند

کجا شیر مردان جنگ آورند　　فروزندهٔ لشکر و کشورند

کز ایشان بود تخت شاهی بجای　　وز ایشان بود نام مردی بپای

نسودی سه دیگر گره را شناس　　کجا نیست برکس از ایشان سپاس

بکارند و ورزند و خود بدروند　　بگاه خورش سرزنش نشنوند

ز فرمان سرآزاده و ژنده پوش　　ز آواز بیغاره آسوده گوش

برآسوده از داور و گفتگوی　　تن آباد و آباد گیتی بدوی

چه گفت آن سخنگوی آزاد مرد　　که آزاده را کاهلی بنده کرد

چهارم که خوانند اهنوخوشی　　همان دست ورزان با سرکشی

کجا کارشان همگنان پیشه بود　　روانشان همیشه پراندیشه بود

بدین اندرون سال پنجاه نیز   بخورد و ببخشید بسیار چیز
ازین هر یکی را یکی پایگاه   سزاوار بگزید و بنمود راه
که تا هر کس اندازهٔ خویش را   ببیند بداند کم و بیش را
ازان پس که اینها شد آراسته   شهنشاه با دانش و خواسته
بفرمود دیوان ناپاک را   به آب اندر آمیختن خاک را
هر آنچه از گل آمد چو بشناختند   سبک خشت را کالبد ساختند
بسنگ و به گچ دیو دیوار کرد   نخست از برش هندسی کار کرد
چو گرمابه و کاخهای بلند   چو ایوان که باشد پناه از گزند
ز خارا گهر جست یک روزگار   همی کرد ز و روشنی خواستار
بچنگ آمدش چند گونه گهر   چو یاقوت و بیجاده و سیم و زر
ز خارا بافسون برون آورید   شد آراسته بندها را کلید
دگر بویهای خوش آورد باز   که دارند مردم ببویش نیاز
چو بان و چو کافور و چون مشکناب   چو عود و چو عنبر چو روشن گلاب
پزشکی و درمان هر دردمند   در تندرستی و راه گزند
همه رازها نیز کرد آشکار   جهان را نیامد چنو خواستار

گذر کرد ازاں پس بکشتی برآب / ز کشور بکشور برآمد شتاب
چنیں سال پنجہ بورزید نیز / ندید از ہنر بر خرد بستہ چیز
ہمہ کردنیہا چو آمد پدید / بگیتی جز از خویشتن را ندید
چو آں کارہائے وے آمد بجائے / ز جائے مہی برتر آورد پائے
بفرِّ کیانی یکے تخت ساخت / چہ مایہ بدو گوہر اندر نشاخت
کہ چوں خواستے دیو برداشتے / ز ہاموں بگردوں برافراشتے
چو خورشیدِ تاباں میانِ ہوا / نشستہ برو شاہِ فرماں روا
جہاں انجمن شد بر تختِ اوے / ازاں بر شدہ فرۂ بخت اوے
بہ جمشید بر گوہر افشاندند / مرآں روز را روزِ نو خواندند
سرِ سالِ نو ہرمزِ فرودیں / برآسودہ از رنج تن دل ز کیں
بہ نوروز نو شاہِ گیتی فروز / براں تخت بنشست فیروزِ روز
بزرگاں بشادی بیاراستند / مے و رود و رامشگراں خواستند
چنیں جشن فرخ ازاں روزگار / بماندہ ازاں خسرواں یادگار
چنیں سال سہ صد ہمی رفت کار / ندیدند مرگ اندراں روزگار
نیارست کس کرد بیکاریے / نہ بُد دردمندی و بیماریے

ز رنج و ز بدشان نبود آگهی — میان بسته دیوان بسان رهی
یکی تخت پرمایه کرده بپاے — برو بر نشسته جهان کدخداے
نشسته بر آن تخت جمشید کے — بچنگ اندرون خسروی جام مے
مر آن تخت را دیو برداشته — ز هامون بابر اندر افراشته
برافراز تختِ سپهبد زده — سراسر ز مرغان همه صف زده
ابر رامش مردم نهاده دو گوش — ز رامش جهان پر ز آواے نوش
چنین تا برآمد برین سالیان — همی تافت از شاه فر کیان
جهان بد بآرام زان شادکام — ز یزدان بدو نو بنو بد پیام

برگشتن جمشید از فرمانِ خدا و برگشتنِ روزگار ازو

چو چندین برآمد برین روزگار — ندیدند جز خوبی از شهریار
جهان سر بسر گشته او را رهی — نشسته جهاندار با فرهی
یکایک به تختِ مهی بنگرید — بگیتی جز از خویشتن کس ندید
منی کرد آن شاهِ یزدان شناس — ز یزدان بپیچید و شد ناسپاس
گرانمایگان را ز لشکر بخواند — چه مایه سخن پیشِ ایشان براند

چنین گفت با سالخورده مهان ✤ که جز خویشتن را ندانم جهان
هنر در جهان از من آمد پدید ✤ چو من نامور تخت شاهی ندید
جهان را بخوبی من آراستم ✤ ز روی زمین رنج من کاستم
خور و خواب و آرامتان از منست ✤ همان پوشش و کامتان از منست
بزرگی و دیهیم و شاهی مراست ✤ که گوید که جز من کسی پادشاست
بدارو و درمان جهان گشت راست ✤ که بیماری و مرگ کس را نخواست
جز از من که برداشت مرگ از کسی ✤ وگر بر زمین شاه باشد بسی
شما را ز من هوش و جان در تنست ✤ بمن نگرود هر که آهرمنست
گر ایدون که دانید من کردم این ✤ مرا خواند باید جهان آفرین
همه موبدان سر فگنده نگون ✤ چرا کس نیارست گفتن نه چون
چو این گفته شد فر یزدان از وی ✤ گسست و جهان شد پر از گفت و گوی
سه و بیست سال از در بارگاه ✤ پراگنده گشتند یکسر سپاه
منی چون بپیوست با کردگار ✤ شکست اندر آورد و برگشت کار
چه گفت آن سخنگوی با ترس و هوش ✤ چو خسرو شدی بندگی را بکوش
به یزدان هر آنکس که شد ناسپاس ✤ بدلش اندر آید ز هر سو هراس

به جمشید بر تیره گون گشت روز — همی کاست زو فر گیتی فروز
ازو پاک یزدان چو شد خشمناک — بدانست و شد شاه با ترس و باک
که آزرده شد پاک یزدان ازوی — بدان درد درمان ندیدند روی
همی راند جمشید خون در کنار — همی کرد پوزش بر کردگار
همی کاست زو فرهٔ ایزدی — برآورده بر روی ننگ و بدی

داستان مرداس تازی پدر ضحاک

یکی مرد بود اندران روزگار — ز دشت سواران نیزه گذار
گرانمایه هم شاه و هم نیک مرد — ز ترس جهاندار با باد سرد
که مرداس نام گرانمایه بود — بداد و دهش برترین پایه بود
مر او را ز دوشیدنی چارپای — ز هر یک هزار آمدندی بجای
بز و اشتر و میش را همچنین — بدوشندگان داده بد پاک دین
همان گاو دوشا بفرمانبری — همان تازی اسپ رمنده فری
بشیر آن کسی را که بودی نیاز — بدان خواسته دست بردی فراز
پسر بد مر آن پاک دین را یکی — کش از مهر بهره نبود اندکی

جهان جوے را نام ضحاک بود / دلیر و سبکسار و ناپاک بود
همان بیوراسپش همی خواندند / چنین نام بر پهلوی راندند
کجا بیور از پهلوانے شمار / بود بر زبان دری ده هزار
از اسپان تازی بزرین ستام / ورا بود بیور چو بردند نام
شب و روز بودے دو بهره بزین / ز راه بزرگی نه از بهر کین
چنان بد که ابلیس روزے پگاه / بیامد بسان یکی نیکخواه
دل مهتر از راه نیکی ببرد / جوان گوش گفتار او را سپرد
همانا خوش آمدش گفتار اوے / نبود آگه از زشت کردار اوے
بدو داد هوش و دل و جان پاک / پراگنده بر تارک خویش خاک
چو ابلیس دانست کو دل بداد / بر افسانه اش گشت نهمار شاد
فراوان سخن گفت زیبا و نغز / جوان راز دانش تهی بود مغز
همی گفت دارم سخنها بسے / که آن را جز از من نداند کسے
جوان گفت برگوے چندین مپاے / بیاموز ما را تو اے نیک راے
بدو گفت پیمانت خواهم نخست / پس آنگه سخن برگشایم درست
جوان ساده دل بود فرمانش کرد / چنان کو بفرمود سوگند خورد

که راز تو با کس نگویم ز بن — ز تو بشنوم هر چه گویی سخن
بدو گفت جز تو کسی در سرای — چرا باید است نامور کدخدای
چه باید پدر چون پسر چون تو بود — یکی پندت از من بباید شنود
زمانه برین خواجه سالخورد — همی دیر ماند تو اندر نورد
بگیر این سر مایه ور گاه اوی — ترا زیبد اندر جهان جای اوی
برین گفته من چو داری وفا — جهان را تو باشی همی کدخدا
چو ضحاک بشنید اندیشه کرد — ز خون پدر شد دلش پر ز درد
بابلیس گفت این سزاوار نیست — دگر گوی کین از در کار نیست
بدو گفت اگر بگذری زین سخن — بتابی ز پیمان و سوگند من
بماند بگردنت سوگند و بند — شوی خوار ماند پدرت ارجمند
سر مرد تازی بدام آورید — چنان شد که فرمان او برگزید
بپرسید کاین چاره با من بگوی — چه روی است این را بهانه مجوی
بدو گفت من چاره سازم ترا — بخورشید سر بر فرازم ترا
تو در کار خاموش می باش و بس — نباید مرا یاری از هیچ کس
چنان چون بباید بسازم تمام — تو تیغ سخن برمکش از نیام

مرآن پادشا را در اندر سرای   یکی بوستان بود بس دلگشای
گرانمایه شبگیر برخاستی   ز بهر پرستش بیاراستی
سر و تن بشستی نهفته بباغ   پرستنده با وی نبردی چراغ
بر آن راه وارونه دیو نژند   یکی ژرف چاهی به ره بر بکند
پس ابلیس بیره سر ژرف چاه   بخاشاک پوشید و بسپرد راه
سر تازیان نامور نامجوی   شب آمد سوی باغ بنهاد روی
چو آمد بنزدیک آن ژرف چاه   یکایک نگون شد سر بخت شاه
بچاه اندر افتاد و بشکست پست   شد آن نیک دل مرد یزدان پرست
بهر نیک و بد شاه آزاد مرد   بفرزند بر ناز ده باد سرد
همی پروریدش بناز و برنج   بدو بود شاد و بدو داد گنج
چنان بدگهر شوخ فرزند اوی   بجست از ره مهر پیوند اوی
بخون پدر گشته همداستان   ز دانا شنیدستم این داستان
که فرزند بد گر بود نره شیر   بخون پدر هم نباشد دلیر
مگر در نهانی سخن دیگر است   پژوهنده را راز با مادر است
پسر کو رها کرد رسم پدر   تو بیگانه خوان و مخوانش پسر

سبک مایه ضحاک بیدادگر — بدین چاره بگرفت گاه پدر
به سر بر نهاد افسر تازیان — بر ایشان ببخشود سود و زیان
چو ابلیس پیوسته دید آن سخن — یکی بند بد نو دیگر افگند بن
بدو گفت چون سوی من تافتی — ز گیتی همه کام دل یافتی
اگر همچنین نیز فرمان کنی — نپیچی ز فرمان و پیمان کنی
جهان سر بسر پادشاهی تراست — دد و مردم و مرغ و ماهی تراست
چو این گفته شد ساز دیگر گرفت — دگرگونه چاره دگر پیدای شگفت
جوانی برآراست از خویشتن — سخنگوی و بینا دل پاک تن
همیدون بضحاک بنهاد روی — نبودش بجز آفرین گفت و گوی
بدو گفت اگر شاه را درخورم — یکی نامور مرد خوالیگرم
چو بشنید ضحاک بنواختش — ز بهر خورش جایگه ساختش
کلید خورش خانه پادشا — بدو داد دستور فرمانروا
فراوان نبود آن زمان پرورش — که کمتر بد از خوردنیها خورش
پس آهرمن بدکنش رای کرد — بدل کشتن جانور جای کرد
خورش زرده خایه دادش نخست — بدان داشتش یک زمان تندرست

ز هر گوشت از مرغ و از چارپای خورش کرد و آورد یک یک بجای

بخونش بپرورد برسان شیر بدان تا کند پادشا را دلیر

سخن هرچه گویدش فرمان کند بفرمان او دل گروگان کند

بخورد و برو آفرین کرد سخت مزه یافت زان هنر شوربخت

چنین گفت ابلیس نیرنگ ساز که جاوید زی شاه گردن فراز

که فردات زین گونه سازم خورش کزو آیدت سربسر پرورش

برفت و همه شب سگالش برفت که فردا چه سازد ز خوردن شگفت

دگر روز چون گنبد لاجورد برآورد و بنمود یاقوت زرد

خورشها ز کبک و تذرو سپید بسازید و آمد دل پر امید

شه تازیان چون بخوان دست برد سر کم خرد و مهر او را سپرد

سوم روز خوان را به مرغ و بره بیاراستش گونه گون یکسره

بروز چهارم چو بنهاد خوان خورش ساخت از پشت گاو جوان

بدو اندرون زعفران و گلاب همان سال خورده می و مشک ناب

چو ضحاک دست اندر آورد و خورد شگفت آمدش زان هشیوار مرد

بدو گفت بنگر که تا آرزوی چه خواهی بخواه از من ای نیکخوی

خورش گر بدو گفت کای پادشا   همیشه بزی شاد و فرمان روا

مرا دل سراسر پر از مهر تست   همه توشه جانم از چهر تست

یکی حاجتستم بنزدیک شاه   وگرچه مرا نیست آن پایگاه

که فرمان دهد تا سر کتف اوی   ببوسم بمالم برو چشم و روی

چو ضحاک بشنید گفتار اوی   نهانی ندانست بازار اوی

بدو گفت دادم من این کام تو   بلندی بگیرد دگر نام تو

چو بوسید شد بر زمین ناپدید   کس اندر جهان این شگفتی ندید

دو مار سیه از دو کتفش برست   غمی گشت و از هر سوی چاره جست

سرانجام ببرید از هر دو کتف   سزد گر بمانی ازین در شگفت

چو شاخ درخت از دو مار سیاه   برآمد دگر باره از کتف شاه

پزشکان فرزانه گرد آمدند   همه یک بیک داستانها زدند

ز هر گونه نیرنگها ساختند   مر آن درد را چاره نشناختند

بسان پزشکی پس ابلیس تفت   بفرزانگی نزد ضحاک رفت

بدو گفت کین بودنی کار بود   بمان تا چه گردد نباید درود

خورش ساز و آرامشان ده بخورد   نشاید جز این چاره نیز کرد

بجز مغز مردم مده شان خورش — مگر خود بمیرند ازین پرورش
دوائے تو جز مغز آدم چو نیست — برین درد درمان نباید گریست
بروزے دو کس بایدت کشت زود — پس از مغز سرشان بباید درود
مر آن دیو را زین جست و جوی — چه جست و چه دید اندرین گفت و گوی
مگر تا یکے چاره سازد نهان — که پردخته ماند ز مردم جهان

تباه شدن روزگار جمشید از دست ضحاک

ازان پس برآمد ز ایران خروش — پدید آمد از هر سوے جنگ و جوش
سیه گشت رخشنده روز سپید — گسستند پیوند از جمشید
برو تیره شد فره ایزدی — بکژی گرائید و نابخردی
پدید آمد از هر سوے خسروے — یکے نامجوئے ز هر پهلوے
سپه کرده و جنگ را ساخته — دل از مهر جمشید پرداخته
یکایک از ایران برآمد سپاه — سوے تازیان برگرفتند راه
شنیدند کانجا یکے مهتر است — پر از هول آن اژدها پیکر است
سوارانِ ایران همه شاه جوے — نهادند یکسر بضحاک روے

به شاهی برو آفرین خواندند　　ورا شاه ایران زمین خواندند
کی اژدهافش بیامد چو باد　　به ایران زمین تاج بر سر نهاد
از ایران و از تازیان لشکری　　گزین کرد گردان هر کشوری
سوی تخت جمشید بنهاد روی　　چو انگشتری کرد گیتی بروی
چو جمشید را بخت شد کندرو　　به تنگ آوریدش جهاندار نو
برفت و بدو داد تخت و کلاه　　بزرگی و دیهیم و گنج و سپاه
نهان گشت و گیتی برو شد سیاه　　سپردش به ضحاک تخت و کلاه
چو صد سالش اندر جهان کس ندید　　ز چشم همه مردمان ناپدید
صدم سال روزی به دریای چین　　پدید آمد آن شاه ناپاک دین
چو ضحاکش آورد ناگه به چنگ　　یکایک ندادش زمانی درنگ
به اره مر او را به دو نیم کرد　　جهان را از او پاک و بی بیم کرد
نهان بود چند از دم اژدها　　نیامد به فرجام هم زو رها
شد آن تخت شاهی و آن دستگاه　　زمانه ربودش چو بیجاده کاه
ازو پیش بر تخت شاهی که بود　　ازان رنج بردن چه آمدش سود
گذشته برو سالیان هفت صد　　پدید آورید و بسی نیک و بد

چه باید همی زندگانی دراز　　که گیتی نخواهد گشادن راز
همی پروراندت با شهد و نوش　　جز آواز نرمت نیاید بگوش
یکایک چه گویی که گسترد مهر　　نخواهد نمودن به بد نیز چهر
همه شاد باشی و شادی بدو　　همه راز دل برگشادی بدو
یکی نغز بازی برون آورد　　بدلت اندر از درد خون آورد
چنین ست گیهان ناپایدار　　تو در وی بجز تخم نیکی مکار
دلم سیر شد زین سرای سپنج　　خدایا مرا زود برهان ز رنج

نیشنل پریس الہ آباد میں باہتمام رمضان علی شاہ چھپا